

PARAULES D'EXILI

Un anàlisi de l'exili republicà a través
de les memòries d'un supervivent

PARAULES D'EXILI

Un anàlisi de l'exili republicà a través
de les memòries d'un supervivent

CATALÀ

Paraules d'exili: Un anàlisi de l'exili republicà a través de les memòries d'un supervivent.

"*Paraules d'exili*" és un treball que neix amb el propòsit de presentar al lector una etapa commovedora de la nostra història — l'exili republicà a França després de la Guerra Civil espanyola — a través de les vivències i l'experiència personal d'un ex combatent republicà, *Emilio Álvarez Canosa*. Se situa al lector en el context històric de l'època a la vegada que se'l submergeix de ple en la història personal del protagonista, seguint el seu recorregut, primer a Espanya i després a França, on passa per diversos camps de refugiats. Al llarg del treball es juga amb dues òptiques: la d'un Emilio jove i idealista lluitant per la República; i la d'un Emilio ja gran i més realista, lluitant contra l'oblit. A la vegada es tracta la importància de la memòria històrica després de quatre dècades de repressió franquista, en un moment en què semblava que es podia recuperar la democràcia perduda en aquella guerra no tan llunyana.

ESPAÑOL

Palabras de exilio: Un análisis del exilio republicano a través de las memorias de un superviviente

"*Paraules d'exili*" (*Palabras de exilio*) es un trabajo que nace con el propósito de presentar al lector una etapa conmovedora de nuestra historia — el exilio republicano en Francia después de la Guerra Civil española — a través de las vivencias y la experiencia personal de un ex combatiente republicano, *Emilio Álvarez Canosa*. Se sitúa al lector en el contexto histórico de la época a la vez que se le sumerge de lleno en la historia personal del protagonista, siguiendo su recorrido, primero en España, y luego en Francia, donde pasa por diversos campos de refugiados. A lo largo del trabajo se juega con dos ópticas: la de un Emilio joven e idealista luchando por la República; y la de un Emilio ya mayor y más realista, luchando contra el olvido. A la vez se trata la importancia de la memoria histórica después de cuatro décadas de represión franquista, en un momento en que parecía que se podía recuperar la democracia perdida en aquella guerra no tan lejana.

ENGLISH

Words from exile: An analysis of the republican exile through the memoir of a survivor

"*Paraules d'exili*" (*Words from exile*) is a project that was born with the purpose of presenting the reader with a moving period of our history — the Republican Exile in France after the Spanish Civil War — through the experiences and personal experience of a former Republican fighter, *Emilio Álvarez Canosa*. The reader is placed in the historical context of the time while he immerses himself fully in the personal story of the protagonist, following his journey, first in Spain, and then in France, where he goes through various refugee camps. The project interplays with two optics: that of a young and idealistic Emilio fighting for the Republic, with that of a much older and more realistic Emilio struggling against oblivion, while at the same time dealing with the importance of historical memory after four decades of fascist repression, at a time when it seemed that the democracy lost in that not-so-distant war could be recovered.

AGRAÏMENTS

En primer lloc, voldríem agrair al nostre tutor per la seva orientació i suport constants. Sense la seva ajuda i assessorament aquest treball no hauria sigut possible.

Voldríem agrair també a l'Arxiu Nacional de Catalunya i el seu personal per l'excel·lent forma en què ens han atès i aconsellat des del primer moment.

I per últim, però no menys important, voldríem agrair a les nostres famílies i amics per tot el suport que al llarg de la realització del treball ens han brindat.

“La llibertat viu lluny d'aquí i això és l'exili”

William Shakespeare (1564-1616)

“L'exili és part de mi. Quan visc a l'exili porto la meva terra amb mi. Quan visc a la meva terra, sento l'exili amb mi. L'ocupació és l'exili. L'absència de justícia és l'exili. Romandre hores en un control militar és l'exili. Saber que el futur no serà millor que el present és l'exili. El futur és sempre pitjor per a nosaltres. Això és l'exili.”

Mahmud Darwish (1941-2008)

“Hay que recuperar, mantener y transmitir la memoria histórica, porque se empieza por el olvido, y se termina en la indiferencia”

José Saramago (1922-2010)

ÍNDEX

1. La introducció.....	8
1.1 El tema.....	8
1.2 El context històric en què s'escriuen les memòries.....	8
1.3 La recopilació de testimonis.....	10
1.4 La memòria històrica.....	10
1.5 Els objectius.....	11
1.6 La metodologia.....	11
1.7 Les fonts.....	12
1.8 El pla de treball.....	12
2. La importància de la memòria.....	13
2.1 Qui era Eduard Pons Prades?.....	14
3. Sobre l'autor: Emilio Álvarez Canosa.....	15
3.1 Orígens i família.....	15
3.2 Educació i estudis.....	16
3.3 Inici de l'activisme polític.....	17
3.4 Estades a la presó.....	18
3.5 Sortida de la presó i inestabilitat política.....	20
3.6 Esclat de la guerra.....	21
3.7 Guerra Civil.....	22
3.7.1 Les ofensives feixistes per prendre Madrid.....	23
3.7.2 La Batalla de Terol.....	25
3.7.3 La Batalla de l'Ebre.....	26
4. Una època convulsa.....	28
4.1 La retirada de Catalunya.....	28
4.2 El camí de l'exili.....	29
4.3 El debat sobre els refugiats al parlament francès.....	31
4.4 Els camps d'internament.....	33
4.4.1 El camp de Septfonds (Juda).....	34
4.4.1.1 Camp de concentració d'exiliats republicans espanyols.....	34
4.4.1.2 Camp de concentració de voluntaris estrangers.....	35

4.4.1.3 Camp de concentració de jueus i estrangers.....	36
4.4.2 El castell de Collioure.....	36
4.4.3 El camp de Bram.....	36
4.4.3.1 El camp de la platja d'Argelès-sur-Mer.....	37
4.5 Els castells de Montgrand i la Reynarde.....	38
4.5.1 El consol mexicà, Gilberto Bosques.....	38
4.6 Els Regiments de Marxa "Voluntaris" Estrangers (RMVE).....	39
4.7 Els maquis.....	41
4.7.1 Etimologia i significat.....	41
4.7.2 Formació i guerra antifranquista.....	41
4.7.3 Col·laboració amb la resistència francesa.....	42
4.7.4 Invasió de la vall d'Aran.....	43
4.7.5 Final de l'ajuda i desaparició.....	45
5. El relat.....	46
5.1 La retirada de Catalunya.....	47
5.2 El pas de la frontera.....	50
5.3 Saint Laurent-de-Cerdans (Camp de concentració provisional).....	51
5.4 El camp de concentració de Septfonds (Juda).....	53
5.5 El castell de Collioure.....	56
5.6 Els Regiments de Marxa "Voluntaris" Estrangers.....	58
5.7 El camp de Bram.....	59
5.8 Estada a Salsigue.....	60
5.9 Fugida a Carcassone.....	61
5.10 Viatge a Marsella.....	61
5.10.1 El consolat mexicà a Marsella.....	63
5.11 Els castells de Montgrand i la Reynarde.....	63
5.11.1 Interludi: La lluita contra el nazisme.....	65
5.12 Operació "Reconquesta d'Espanya".....	65
5.12.1 Què esperaven els estrategues de Montrejeau?.....	66
5.12.2 Incursió en terres catalanes.....	67
5.12.3 El setge d'Esterrí d'Àneu.....	69
5.12.4 Fracàs i replegament.....	70

5.12.5 Tornada a França.....	71
5.13 Què se'n féu de l'Emilio?.....	72
6. Les conclusions.....	73
7. Continuació de la recerca.....	76
8. Referències.....	77
8.1 Bibliografia.....	77
8.2 Webgrafia.....	77
9. Índex d'il·lustracions.....	81
9.1 Taules.....	81
9.2 Figures.....	81

1. LA INTRODUCCIÓ

Per a aquest treball de recerca hem escollit treballar un document històric, les memòries inèdites d'Emilio Álvarez Canosa¹ àlies "Pinocho", titulades "*Uno del campesino*", que visquè de primera mà els fets històrics que succeïren al nostre país i a la resta d'Europa entre el 1939 i el 1945.

1.1 EL TEMA

A l'hora d'escollir el tema en què basar la nostra recerca, cal dir que aquest no era la nostra primera opció, sinó que teníem pensat parlar de la guerra de Síria i de la crisi dels refugiats a través de diaris locals i internacionals. Però en fer la sortida escolar de la ruta de l'exili, que es basava en visitar alguns dels llocs per on passaren alguns dels refugiats de la guerra civil espanyola, ens vàrem adonar que era un tema molt interessant. A més a més, molt proper, tant a nivell històric com geogràfic i que al mateix temps podia comparar-se, tot i la diferència temporal, amb la nostra primera idea, la guerra de Síria. Al parlar-ho amb el nostre tutor, ens proposà estudiar algun document històric de l'Arxiu Nacional de Catalunya, cosa que ens semblà una gran idea ja que mai havíem fet res semblant. A l'arxiu ens oferiren dos documents que pràcticament no havien estat treballats. El primer era un diari personal d'un espia, diplomàtic i policia franquista; i el segon les memòries d'un republicà vinculat al partit comunista espanyol. Encara que el primer document fou escrit en el moment en què succeïren els fets que relata i era molt ric i interessant, ja que era un home molt culte i de gran importància dins del govern franquista, requeria de massa coneixements previs, saber llegir entre línies per a extreure el màxim d'informació i més temps del què disposàvem per a estudiar-lo degudament. Així que triàrem el segon manuscrit, ja que tot i haver sigut redactat com unes memòries, ens era més accessible mitjançant recursos informàtics, més fàcil de comprendre, degut que no requeria massa coneixements previs i seguia un fil narratiu, i ens semblava més interessant perquè estava més relacionat amb la nostra primera idea ja que tractava el tema de ser un refugiat que fugí de la guerra i que es troba amb la falta d'implicació i la passivitat dels governs veïns.

1.2 EL CONTEXT HISTÒRIC EN QUÈ S'ESCRIUEN LES MEMÒRIES

Les memòries "*Uno del campesino*" de l'Emilio Álvarez Canosa foren entregades a l'Arxiu Nacional de Catalunya per Antonina Rodrigo García, després de la mort del seu marit Eduard Pons Prades, escriptor especialitzat en la

¹ Els noms propis dels personatges històrics i localitzacions que apareixen en aquest treball no han sigut traduïts, sinó que se n'ha conservat la versió en la llengua original. Degut a la ingent quantitat dels mateixos, no es troben destacats en *cursiva*.

història contemporània espanyola del segle XX que les recopilà, juntament amb els testimonis d'altres excombatents republicans, per a les seves obres. Tot i així, aquestes havien sigut escrites l'any 1977, en un moment decisiu de la nostra història.

El final de la dècada dels setanta a Espanya estaria marcat per la mort de Franco el 20 de novembre del 1975, la qual, unida a la crisi econòmica del petroli, desencadenaria una sèrie d'esdeveniments que culminarien amb el desmantellament del règim franquista i la instauració de la democràcia que quedaria plasmada amb la constitució del 1978.

El 22 de novembre del 1975, dos dies després de la mort del dictador, Joan Carles I és nomenat rei d'Espanya per les Corts i el consell del regne. En el seu primer missatge a la nació, el rei mostrà la seva voluntat de canvi cap a un sistema parlamentari i democràtic. Amb aquest objectiu en ment, el mateix 22 de novembre, el rei confirmaria a Carlos Arias Navarro com a president de l'executiu, però ràpidament es veuria que ell no era la persona adequada per a liderar tal canvi degut a la seva lleialtat al règim, i el rei el convidaria a dimitir l'1 de juliol del 1976, sent substituït per Adolfo Suárez.

Suárez era ben bé un desconegut, procedent de les files falangistes i ministre secretari del moviment nacional durant el govern d'Arias. Per tant, ningú confiava que pogués protagonitzar la transició política cap a la democràcia. Tot i així, ho aconseguiria gràcies al fet que:

- Formà un govern sense ministres franquistes.
- Basà la seva política en el consens i el diàleg amb les forces polítiques i els grups que havien col·laborat activament amb Franco.
- Mantingué entrevistes personals amb els líders de l'oposició democràtica.

El nou govern d'Adolfo Suárez formalitzà contactes amb l'oposició democràtica, i proposà una Llei de Reforma, aprovada a les Corts Franquistes el 18 de novembre del 1976. A inicis del 1977 es procedí a la progressiva legalització de partits polítics i sindicats, a la vegada que es començaven a concedir llibertats i es desmantellaven les organitzacions franquistes. La legitimitat d'unes futures eleccions passava per la participació sense exclusions de tots els partits polítics, i el gran problema era la legalització del Partit Comunista d'Espanya, a la qual es negaven els militars. Tot i així, al final seria legalitzat el 9 d'abril del 1977.

El 15 de juny del 1977 se celebraren les primeres eleccions democràtiques, que donarien la victòria a UCD (Unión Centro Democrática) de Suárez, amb el PSOE de Felipe González al segon lloc, i l'Aliança Popular (els antecessor de l'actual Partit Popular) que representava a la dreta franquista i el Partit Comunista molt lluny de les seves expectatives. Així l'octubre del 1978 la constitució seria votada a les Corts, i publicada oficialment el 6 de novembre del 1978. Seria aprovada per referèndum el 6 de desembre del 1978, i sancionada pel rei i promulgada el 29 de desembre d'aquell mateix any.

1.3 LA RECOPILOCACIÓ DE TESTIMONIS

Fou durant aquesta transició democràtica quan es féu una revisió del llegat del règim franquista. Durant la dictadura el règim mantingué a la població desinformada, mitificant al dictador i censurant aquelles publicacions no plaents al règim. Però en caure la dictadura, multitud d'escriptors, periodistes i historiadors volgueren recuperar la història que s'havia perdut durant aquesta etapa.

Entre aquests personatges hi havia l'Eduard Pons Prades, que es dedicà durant la dècada dels 70 a recopilar testimonis del bàndol republicà a partir d'entrevistes i correspondència amb excombatents de la Guerra Civil Espanyola. Durant la recopilació d'aquests testimonis, en Pons Prades contactà amb l'Emilio Álvarez Canosa, a qui convencé que expliqués la seva història, per a poder donar-la a conèixer i que no es perdés.

En el Fons Personal de l'Eduard Pons Prades a l'Arxiu Nacional de Catalunya, es troba una extensa recopilació de més de quaranta estudis historiogràfics, documentació personal i correspondència, que en conjunt permeten una aproximació a la història dels combatents republicans durant la Guerra Civil i el franquisme. És d'aquest fons d'on hem obtingut les memòries de l'Emilio Álvarez Canosa.

1.4 LA MEMÒRIA HISTÒRICA

Des que el president socialista Rodríguez Zapatero proposà la Llei de la Memòria Històrica (Llei 52/2007 del 26 de desembre) l'any 2007, amb la intenció de compensar l'oblit de les víctimes de la guerra civil i la repressió franquista, s'ha iniciat un debat sobre el que és la memòria històrica i on es troba el límit a l'hora de revisar el nostre passat. Però què és la memòria històrica?

Tot i tenir múltiples interpretacions, la definició de memòria històrica més comunament acceptada és la de l'historiador francès Pierre Nora, que defineix la memòria històrica com l'acció humana dedicada a trobar el seu passat, valorant-lo i tractant-lo amb respecte. Aquest moviment és relativament recent, i sorgí com a resposta a la falta de visibilitat que certs grups de la societat havien sofert durant la major part de la història occidental: dones, homosexuals, africans, etc... i en el cas d'Espanya durant la seva història recent amb el franquisme: els republicans i les víctimes del franquisme, que inclouen a socialistes, comunistes, anarquistes i la resta de grups que s'oposaven al règim franquista i/o eren perseguits pel mateix.

Però en anys recents, una part important de la població ha posat en qüestió on es troba el límit d'aquesta revisió del passat, fins al punt d'exigir la retirada de monuments històrics, com el *Valle de los Caídos*, basant-se en el fet que fou construït pel règim franquista i en honor seu. El mateix ha passat recentment amb altres etapes polèmiques de la nostra història, com ara el descobriment i la conquesta d'Amèrica, arribant a exigir la retirada de

monuments com l'estàtua de Colón de Barcelona o el canvi de festes nacionals, com el dia de la descoberta d'Amèrica i la hispanitat (12 d'octubre), pel dia dels indígenes o la resistència indígena.

Això ha provocat un enfrontament en la nostra societat entre aquells que exigeixen la retirada de tots aquells elements ofensius cap a certs grups, i els que demanen que es respecti la història, per molt que aquesta hagi pogut ser vergonyosa o ofensiva.

1.5 ELS OBJECTIUS

L'objectiu de la nostra recerca és respondre a les següents qüestions: quines dificultats troben els exiliats a l'hora de creuar la frontera? On són portats després de creuar-la? Amb quines condicions viuen i quin tracte reben per part de les autoritats franceses en aquests llocs? Hi hagué algun país de la comunitat internacional que oferís el seu suport als refugiats espanyols? En cas afirmatiu, com es donà aquest suport? I per últim, per què fracassà l'operació "reconquesta d'Espanya"?

1.6 LA METODOLOGIA

Per a respondre aquestes preguntes que ens hem plantejat com a objectius de la nostra recerca, hem utilitzat una sèrie de mètodes i recursos diversos. Aquests inclouen com a part teòrica:

- La recerca d'informació anteriorment tractada per altres persones sobre aquests mateixos temes a través d'Internet i fonts bibliogràfiques amb l'objectiu d'introduir el lector i contextualitzar el fets històrics relatats al document al voltant del qual gira la nostra recerca.

Pel que fa a la part pràctica inclouen:

- L'estudi i anàlisi de les memòries manuscrites d'Emilio Álvarez Canosa àlies "*Pinocho*" titulades *Uno del campesino* que ha consistit en treballar directament amb el document original a l'Arxiu Nacional de Catalunya i a través del format digital del mateix accessible a través de la seva pàgina web; i la recerca de respostes a les nostres preguntes inicials analitzant la correspondència entre l'autor de les memòries i Eduard Pons Prades. Per elaborar el treball al voltant de les memòries, el primer pas ha estat llegir els quatre volums que les componen. El fet que la llengua original en què es troben escrits els documents sigui el castellà ha donat lloc a la realització d'un treball de traducció i transcripció a l'hora d'utilitzar citacions i qualsevol altre tipus d'informació o dades dels mateixos.

1.7 LES FONTS

Nosaltres ens centrarem en Catalunya i el sud de França ja que és on succeeixen els fets que volem estudiar. Com que aquestes memòries són massa extenses per a tractar-les senceres en un treball de recerca, hem decidit centrar-nos en tres dels seus quatre manuscrits que contenen els blocs temàtics que hem estudiat, els quals són: la infància i joventut de l'Emilio abans i durant la guerra, la retirada de les tropes republicanes després de la Batalla de l'Ebre fins a creuar la frontera, l'experiència i el tracte rebut com a refugiat espanyol a França (estudiant la seva estància en diferents camps de refugiats), i la seva participació en l'intent fallit de la reconquesta d'Espanya.

1.8 EL PLA DE TREBALL

Per a la elaboració del nostre treball de recerca hem seguit el pla de treball següent:

- **1r període (abril-maig):** Redacció de la introducció i l'índex, que ens permetrà plantejar els objectius, els punts a tractar i el seu ordre.
- **2n període (juny-juliol):** Recerca d'informació per a l'elaboració de la vessant més teòrica del nostre treball.
- **3r període (juliol-agost):** Anàlisi de les memòries "*Uno del Campesino*" d'Emilio Álvarez Canosa àlies "*Pinocho*".
- **4t període (setembre-octubre):** Anàlisi de la correspondència entre Emilio Álvarez Canosa i Eduard Pons Prades, i revisió general d'aspectes formals i de contingut del treball global.
- **5è període i final (principis novembre):** Entrega de la memòria escrita i preparació i realització de la presentació oral del treball de recerca.

2. LA IMPORTÀNCIA DE LA MEMÒRIA

A l'hora de tractar les memòries del protagonista del nostre treball ens hem preguntat quin és el motiu que el porta a escriure-les. La resposta més sòlida que hem trobat ha sigut analitzant la seva correspondència amb Eduard Pons Prades. L'escriptor li demana que li envii fotografies del període en què formà part dels maquis i que les acompanyi de descripcions profundes per a poder incloure-les als seus llibres sobre combatents republicans (vegeu annexos). L'Emilio n'era un protagonista i com que en Pons Prades ho sabia i veié que recordava amb molta precisió els fets succeïts i les persones que apareixien a les fotos, li demanà que redactés unes memòries.

Les primeres fotos que l'Emilio envia a Pons Prades acompanyades de notes a peu de pàgina molt riques, que són un total de tres exemplars, són adjuntades al llibre *Los Republicanos Españoles en la Segunda Guerra Mundial*, que recull testimonis de diferents republicans exiliats i combatents al "maquis". En Pons Prades les hi demana amb urgència ja que ha de publicar el llibre al cap de dues setmanes de fer-li la petició. A partir d'aquí comença una correspondència molt rica i fructífera pel que fa al contingut històric útil per a Pons Prades, que li permet redactar o esmentar part de la informació procedent de l'Emilio.

Aquesta troballa ens fa derivar la pregunta a per què Eduard Pons Prades té tant interès en els testimonis de combatents republicans. És tan sols per a la documentació i elaboració dels seus llibres o hi ha algun altre motiu?

En una altra de les cartes enviades a l'Emilio explica que comença a publicar llibres i articles sobre la història contemporània d'Espanya del segle XX, com ara els republicans, les guerres, els camps de concentració... perquè creu que és una manera més de lluitar contra el feixisme, una altra forma de denunciar-lo i resistir-s'hi. Concretament, en una carta del 1975 (vegeu annexos), diu que és molt important fer-ho, ja que qui governa encara són els mateixos, que no ha canviat tant respecte el que els volen fer creure. Menciona que aquestes publicacions són en memòria de tots els companys i combatents que donaren la vida per combatre el feixisme i les injustícies. Considera de gran importància la publicació d'obres d'autors republicans perquè no s'oblidi tota la gent morta, per defensar les seves idees, a mans de les dictadures del segle XX.

Per tant, ens trobem davant de dos casos motivats per la memòria històrica: la publicació de textos d'en Pons Prades i la redacció de les memòries de l'Emilio, que es plantejà publicar (apareix mencionat pel propi autor en una carta que envia a Pons Prades, vegeu annexos).

2.1. QUI ERA EDUARD PONS PRADES?

Eduard Pons Prades (Barcelona, 19 de desembre de 1920 – 28 de maig de 2007) també conegut pel pseudònim de *Floreado Barsino*, fou un escriptor especialitzat en la Història Contemporània espanyola del segle XX, guionista documental, membre actiu del Partit Sindicalista, militant de la Confederació Nacional del Treball (CNT) i conferenciant.

S'allistà durant la guerra civil espanyola a l'Exèrcit Popular de la República, i lluità a Madrid, a l'Ebre i al Segre. Fou ferit a Barcelona el 1938, i hagué de fugir a França l'any següent, com milers d'altres refugiats, per a unir-se a l'exèrcit francès.

El 1942 s'uní a la Resistència Espanyola a França contra les tropes d'ocupació alemanyes, on liderà un destacament de guerrillers francesos i espanyols en l'alliberació de diverses poblacions franceses. Féu diversos viatges clandestins a Espanya, però no hi tornaria de forma definitiva fins el 1964.

Fou membre fundador de l'editorial Alfaguara, i col·laborà amb diversos diaris, com "*El Periódico*", "*El Diario de Barcelona*", i "*Nueva Historia*" entre d'altres. És l'autor de "*La venganza*", "*Los que Sí hicimos la guerra*", "*Un soldado de la República*", "*Guerrillas españolas (1936-1960)*", "*Espanoles en los maquis franceses*", "*Los vencidos y el exilio*", "*Los cerdos del comandante (españoles en los campos de exterminio alemanes)*", "*Años de muerte y de esperanza*" (en col·laboració amb el reporter gràfic Agustí Centelles), "*Francia: verano de 1944*", "*Crónica negra de la transición española 1976-1985*", "*Las guerras de los niños republicanos 1936-1995*" y "*Los senderos de la libertad (Europa 1936-1945)*", entre d'altres.

El fet d'haver viscut en primera persona aquests conflictes bèl·lics i situacions de veritable duresa el portaren a voler compartir la seva història i la de molts altres ex combatents republicans. L'Emilio fou un dels molts combatents i ex combatents que en Pons Prades contactà per poder testimoniar les seves vivències i que aquestes no fossin oblidades, degut al silenciament del bàndol republicà per part de la dictadura franquista.

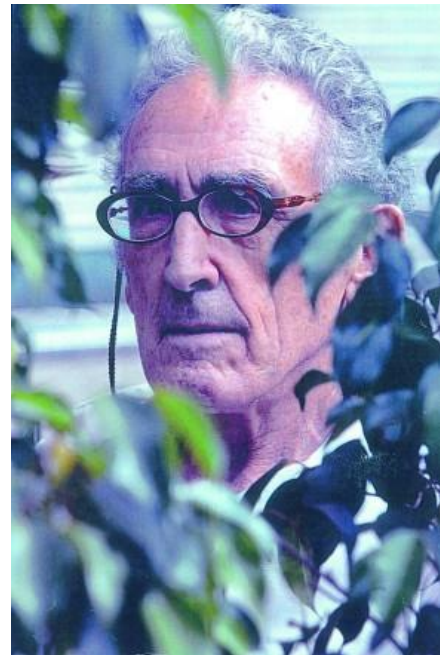

Fig. 1 Eduard Pons Prades

Font : www.esferalibros.com

3. SOBRE L'AUTOR: EMILIO ÁLVAREZ CANOSA

Abans de parlar de les memòries, cal introduir el seu autor per comprendre el rerefons del nostre protagonista i la seva història anterior. Com que no existia cap biografia prèvia sobre aquest personatge, hem decidit elaborar-ne una de pròpia a partir del primer volum de les memòries d'Emilio Álvarez Canosa "Uno del campesino" i informació complementària d'altres autors. Aquesta biografia abasta des de l'any 1915 fins el 1938, i se centra principalment en els seus orígens, la seva educació, la seva activitat política durant l'adolescència, i una síntesi del seu paper i les seves accions durant la Guerra Civil Espanyola. D'aquesta forma, s'uneix el que aquí s'explica amb el que s'explica en el relat de les seves memòries, el qual comença amb el final de la guerra civil.

3.1 ORÍGENS I FAMÍLIA

Emilio Álvarez Canosa àlies "Pinocho" nasqué el 15 de desembre de 1915 a Madrid, al palau del Duc d'Osuna i de l'Infantat del carrer de Serrano, on el seu pare era ajudant de càmera i la seva mare donzella.

Els seus pares eren ambdós de Madrid però d'origen Lleoní, ja que la seva família provenia d'una província de Castella i Lleó confinant amb Galícia.

Com que el seu pare era forner, en ser acomiadats pels fets del 1917,² ell començà a treballar a un forn de pa, i la seva mare s'encarregà del mostrador d'un dipòsit de pa al carrer Sant Marcos.

El seu pare fou militant socialista, membre de la Unió General de Treballadors (UGT),³ i membre del sindicat de les "Arts Blanques". Per tant, l'Emilio es veié influenciat des de ben petit per les idees marxistes, socialistes i anarquistes del seu pare i el seu entorn.

Fig. 2 Emilio Álvarez Canosa

Font: Fons personal d'Eduard Pons Prades, Arxiu Nacional de Catalunya

² Els fets de 1917 engloben una sèrie de successos que tinguren lloc a l'estiu d'aquell any a Espanya i que feren perillar al govern i fins i tot al sistema de la Restauració: un moviment militar (*Las Juntas de Defensa*), un moviment polític (l'assemblea de parlamentaris que tingué lloc a Barcelona convocada per la Lliga Regionalista) i un moviment social (la vaga general revolucionària). (Font: www.wikipedia.org)

³ La Unió General de Treballadors (UGT) és una organització sindical obrera espanyola d'orientació socialista fundada a Barcelona per Pablo Iglesias, el també fundador del PSOE, el 12 d'agost de 1888. (Font: www.wikipedia.org)

El 1919 es desplaçaren al carrer de Ferran el Catòlic, on visqueren fins el 1936, any en que hagueren de ser evacuats degut a l'esclat de la guerra civil i la proximitat del front (menys d'un quilòmetre).

El seu pare fou acomiadat com a forner degut a la seva negativa de formar part de la Unió Patriòtica⁴ del dictador Primo de Rivera, i es veié obligat a buscar una nova feina. Després d'un temps, pogué recuperar el seu treball com a forner gràcies a les campanyes de la UGT i el partit socialista contra les sancions. Durant aquest temps en què no tenia feina, en pogué trobar com a cambrer a tres cafès diferents, gràcies al fet que encara conservava l'uniforme de quan treballà com a ajudant de càmera. Aquesta experiència li permeté guanyar uns diners extres fent de cambrer en ocasions especials una vegada pogué tornar a ser forner.

La seva mare deixà la feina de dependent, i degut a haver treballat quan era jove a una fàbrica de mocadors, l'admeteren com a confeccionadora d'uniformes per al servei d'intendència del parc automòbil de l'exèrcit. No pagaven massa bé però, amb nou boques per alimentar a casa, no es podien permetre el luxe de ser exigents.

3.2 EDUCACIÓ I ESTUDIS

Gràcies a les recomanacions del seu oncle, que era capellà, i als seus desitjos de veure el seu nebot seguir la carrera eclesiàstica, l'Emilio fou admès pels "Germans de les Escoles Cristianes" a l'escola Patronat de Sant Rafael. Durant la seva estada a l'escola amb els frares, mai fou un alumne brillant, ni tregué excel·lents, però tampoc suspengué cap examen ni hagué de repetir cap curs. Tot i així, el seu punt fort fou l'escriptura, la qual els frares cuidaven molt, exigint sempre la perfecció. També li encantava i se li donava bé el cor, de manera que se sabia totes les cançons en llatí.

Cap al final dels seus estudis, el reverent germà "*Caferino*" l'acceptà com a alumne, i li ensenyà tot el que sabia. L'habilitat i el rigor com a educador del germà "*Caferino*" li féu guanyar un profund respecte per part de l'Emilio, que 60 anys després, escrivint les seves memòries, encara el recordava còndidament.

A l'acabar els seus estudis escolars, entrà a l'Escola Industrial del passeig d'Albert Aguilera, creada pels jesuïtes. Allà cursà els estudis de perit mecànic, però degut a les dificultats econòmiques de la seva família, no els pogué acabar, i s'hagué de posar a treballar d'aprenent a una fàbrica.

⁴ **Unión Patriótica** fou un partit polític de caràcter institucional fundat l'11 d'abril 1924 a instància del dictador Miguel Primo de Rivera, amb la intenció de constituir un gran partit catòlic, a imitació del Partit Popular, fundat a Itàlia i per aquell temps coalitzat en el govern de Benito Mussolini i el seu Partit Nacional Feixista. Els seus seguidors s'anomenaven "upetistes". (Font: www.wikipedia.org)

3.3 INICI DE L'ACTIVISME POLÍTIC

El 14 de desembre del 1930, amb només 15 anys, ocorregué un dels fets més transcendents de la seva vida. Aquell dia, els capitans Fermín Galán i García Hernández, de la guarnició de Jaca, es revoltaren contra la dictadura

Fig. 3 Capitans Fermín Galán i Àngel García Hernández

Font: www.todocoleccion.net/postales-guerra-civil-española

de Primo de Rivera. Aquest aixecament, tot i ser esclafat ràpidament, marcà molt tant a l'Emilio com al seu pare. A partir d'aquell dia, el jove Emilio rebé nombrosos discursos sobre el socialisme, la república, i la revolució social de boca del seu pare. D'aquesta forma, l'educació religiosa de la seva infantesa fou progressivament substituïda pels ideals de justícia social, igualtat i llibertat.

A tot això s'hi sumà l'ambient socialista predominant al seu barri, que l'acabaria portant a conèixer a Navalpotro, un jove de la província de Guadalajara, amb el que juntament amb altres nois del barri formà un grup de joves comunistes.

A tot això s'hi sumà l'ambient socialista predominant al seu barri, que l'acabaria portant

Aquesta radicalitat extrema enfurismava al seu pare, que no podia creure que l'Emilio fos més radical que ell. L'enfrontament entre ambdós es produí pel fet que mentre el seu pare propugnava un socialisme reformista en què hi hagués una col·laboració de classes, el seu fill, influenciat en gran mesura per la propaganda del partit comunista, defensava un guerra de classes. Aquest no era un fet aïllat, sinó una escissió que es donava a tot arreu del país. Milers de joves de les joventuts socialistes, desitjosos d'una revolució social i cansats del reformisme dels seus pares, s'unien en massa al partit comunista, optant per la via radical.

Amb 16 anys, i juntament amb el seu grup de joves comunistes, l'Emilio es ficà a totes les baralles i manifestacions possibles. Tal fou el ressò de les seves accions, que des de la direcció del Partit Comunista d'Espanya (PCE) el reconegueren, i l'admeteren per treballar al diari del partit anomenat "Mundo Obrero", on s'encarregà de la seva venta i distribució a Madrid, quan el partit encara no tenia molta importància. Degut a la suspensió del diari pel seu contingut revolucionari i reivindicatiu nombrosos cops, aquest canvià diverses vegades de nom.

Degut a la seva experiència en el món periodístic i al fet de ser membre del sindicat de venedors de premsa de la UGT, l'Emilio

Fig. 4 Portada diari "Mundo Obrero" del 18 de juliol del 1936

Font: www.generalisimofranco.com

també s'encarregà del diari de Manuel Azanya,⁵ anomenat "*Política*", editat a la mateixa impremta que "*Mundo Obrero*". Durant aquesta època conegué i s'avingué amb el seu futur amic i company de guerra Rafael Alberti⁶ i la seva dona, doncs també s'encarregava amb ells de la revista "Octubre". Passà el mateix amb César Falcón⁷ i la seva dona, amb els que publicava la revista "*Nosotros*".

A tot això, el partit, que per aquell temps feia amb l'Emilio el que volia, li encarregà la creació i organització d'una agència pròpia de penjadors de cartells ja que pel que sembla, l'únic servei semblant existent llavors els boicotejava. Els seus treballadors penjaven una petita porció dels cartells i en llençaven la resta. Com aquest no era un fet fàcil ni de controlar ni d'evitar, optaren directament per crear el seu propi servei. Així, l'Emilio i els seus companys recorregueren tot Madrid dels anys 30 penjant propaganda comunista.

3.4 ESTADES A LA PRESÓ

Aquesta i moltes altres accions "subversives" el feren passar per la presó nombroses vegades al llarg de la seva vida. Entre aquestes estades cal destacar la seva primera detenció el 8 de desembre del 1933, quan durant una reunió del partit la policia els arrestà a ell i a 42 membres més. Tot i així, foren absolts ràpidament pel fet de que només se'ls acusava de reunió clandestina. Cal destacar que aquestes estades a la presó es donaren durant el bienni conservador (1933-1936)⁸ de la segona República.

Durant la seva estada a la presó, l'Emilio conegué alguns dels seus millors amics amb els quals lluitaria a la guerra que s'apropava, com Valentín González el "*Campesino*".⁹ A més, com que a la presó no hi havia res millor a fer que llegir, durant el seu temps com a reclus devoraren, com diu textualment a les memòries, tots els llibres que passaven per les seves mans: marxistes, polítics, de filosofia, etc... Totes aquestes lectures ampliaren la seva formació política de tal forma que l'Emilio acabà valorant el seu temps a la presó com una experiència enriquidora i formadora. I pel que fa al seu pare, encara que ell no deia res, se'l veia orgullós, sobretot perquè el seu fill

⁵ **Manuel Azaña Díaz** (Alcalá de Henares, Madrid, 10 de gener de 1880 -Montauban, França, 3 de novembre de 1940) fou un polític i escriptor espanyol que ocupà el càrrec de president del Govern Provisional de la Segona República (14 d'octubre 1931-16 de desembre 1931), president del Consell de Ministres (16 de desembre de 1931-1933) i president de la Segona República (1936-1939). (Font: www.wikipedia.org)

⁶ **Rafael Alberti Merello** (16 de desembre de 1902 - 28 d'octubre de 1999) fou un gran escriptor espanyol, especialment reconegut com a poeta, membre de la generació del 27. Era membre del Partit Comunista Espanyol i hagué d'exiliar-se després de la Guerra Civil Espanyola. (Font: www.wikipedia.org)

⁷ **César Falcón Gárfias** (Lima, 19 d'abril de 1892 - Lima, 11 d'octubre de 1970) fou un escriptor, periodista i polític peruà, que també contà amb la nacionalitat espanyola i la mexicana. Des de ben jove s'orientà cap al socialisme i fundà i dirigí diaris i revistes reivindicatives de la classe obrera. A Espanya fou un actiu militant del Partit Comunista Espanyol fins al final de la Guerra Civil Espanyola. (Font: www.wikipedia.org)

⁸ **Bienni conservador** fou un període de la 2a República espanyola comprès entre el novembre del 1933 i les eleccions generals del 1936, durant el qual governaren els partits de centre dreta liderats pel Partit Radical d'Alexandre Lerroux. (Font: www.wikipedia.org)

⁹ **Valentín González**, popularment conegut com "*El Campesino*" (Malcocinado, 4 de novembre de 1904 -Madrid, 20 d'octubre de 1983), fou un militar comunista espanyol que tingué una destacada participació a la Guerra Civil Espanyola liderant diverses unitats de l'Exèrcit Popular Republicà. (Font: www.wikipedia.org)

compartia presó amb el seu ídol Francisco Largo Caballero¹⁰ i amb la direcció sencera del Partit Socialista Obrer Espanyol.

Fig. 5 Francisco Largo Caballero a la presó, 1934

Font: www.laverdadofende.blog

El fet que socialistes i comunistes fossin empresonats per la pròpia República que havien ajudat a crear, s'explica pel fet que el secretari general del PSOE durant la dècada dels 30, Largo Caballero, després de la derrota i la subseqüent ruptura de la coalició socialista-comunista a les eleccions del 1933, advocà per abandonar la via parlamentària i seguir la via revolucionària per aconseguir el socialisme mitjançant la violència, liderant la revolució fallida de l'octubre del 1934.¹¹

Des de la presó, l'Emilio no només es dedicava a l'activisme polític, sinó que a més era un dels principals organitzadors de la Biblioteca Cultural Progressiva (BCP) i dels Cors Proletaris. Com que a l'Emilio sempre li havia agradat i se li havia donat bé cantar, organitzà juntament amb el mestre Villatoro, autor de l'himne de *Taëlmann*,¹² i els seus camarades Mendoza i Romero, un cor compost per 120 integrants, que animava i obria tots els actes, mítings i manifestacions obreres amb les cançons revolucionàries d'arreu del món.

A la Biblioteca Cultural Progressiva del barri de Vallehermoso tenien, a més de centenars de volums d'autors i temes diversos, un grup musical amb diferents instruments, un grup teatral, amb els germans Asensio, i un grup esportiu, del qual sortiren destacades figures de l'esport madrileny, com Casado, campió de Javelina, i la germana de l'Emilio, campiona de Cross Country, seleccionats ambdós per a la Olimpíada Popular de Barcelona del 1936. Allà l'Emilio coneixeria la seva futura dona, Carmen Martín Belichón àlies la "*Pinocha*" com ell l'anomena en les memòries, una noia dels Cors Proletaris i la BCP.

Com sempre, també en l'octubre del 1934 l'Emilio estigué amb el "Campesino" a la mateixa galeria, i al pati d'aquesta, celebraren multitud de reunions amb la "*flor y nata del movimiento obrero espanyol*". Gràcies a la campanya pro amnistia de socialistes i comunistes del 1935,¹³ després de 8 mesos de presó sortiren el mes de juny del mateix any.

¹⁰ **Francisco Largo Caballero** (Madrid, 1869 - París, 1946) fou un polític espanyol del segle XX, secretari general del Partit Socialista Obrer Espanyol del 1932 al 1935 i de la Unió General de Treballadors del 1918 al 1938. També fou ministre i diputat a la 2ª República Espanyola. (Font: www.biografiasyvidas.com)

¹¹ **La Revolució del 1934** fou una revolta revolucionària fallida ocorreguda entre el 5 i el 9 d'octubre del 1934, durant la segona República, per part dels sectors més radicals de l'esquerra en contra del govern de dretes d'Alexandre Lerroux. (Font: www.wikipedia.org)

¹² **Himne de Thaelmann** cançó composta pel poeta Rafael Alberti i musicada per Joaquín Villatoro en honor al líder del partit comunista d'Alemanya durant la República de Weimar i el Tercer Reich, en ser detingut per la Gestapo (policia secreta nazi) el 1933. (Font: www.ildeposito.org)

¹³ **Campanya pro amnistia del 1935** campanya portada a terme per comunistes i socialistes el 1935 amb l'objectiu d'alliberar els presos polítics de la fallida revolució d'octubre del 1934. (Font: www.wikipedia.org)

3.5 SORTIDA DE LA PRESÓ I INESTABILITAT POLÍTICA

L'ambient polític de l'Espanya de finals del 1935 i inicis del 36 era com una bomba de rellotgeria a punt d'esclatar. Sortir a vendre la premsa revolucionària pels carrers de Madrid era un suïcidi, ja que les bandes feixistes de la Falange la prenien a tirs i ganivetades amb els venedors. Així, al servei de ventes del diari "*Mundo Obrero*", del qual com ja hem mencionat anteriorment l'Emilio era un dels principals organitzadors, organitzaren un grup d'autodefensa i protecció dels seus venedors, armats amb armes automàtiques i garrots que feien pensar-s'ho dues vegades als de les JONS (*Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*)¹⁴ abans d'apropar-se'ls hi.

El seu grup de les MAOC (*Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas*)¹⁵ tenia també com a objectiu la protecció dels penjadors de cartells electorals, ja que eren atacats freqüentment, trencant-los-hi les escales i les brotxes, arrancant-los-hi els cartells, i donant-los-hi una pallissa amb els mànecs de les brotxes.

La victòria del Front Popular¹⁶ a les eleccions del 1936 no féu més que exacerbar encara més a les bandes feixistes, que augmentaren la violència i agressivitat dels seus atacs. Per exemple, una vegada, quan tornaven d'una excursió un grup de les Joventuts Socialistes, foren atacats per un grup de feixistes, arribant a provocar alguns morts. Centenars d'atacs, atemptats i agressions no només a Madrid sinó a tota Espanya auguraven un futur amenaçador per a la classe obrera i la llibertat. La mort del diputat de dretes Calvo Sotelo el 13 de juliol del 1936 seria el detonador que faria esclatar un complot feixista que aspirava a derrocar a la jove república espanyola.

Després de la manifestació del 1 de maig del 1936 per la Castellana per la victòria del Front Popular a les eleccions del 1936, on milers de manifestants pogueren desfilar en un ordre impecable gràcies a la protecció de les MAOC i del servei de l'ordre de les milícies socialistes, el panorama polític nacional es veia cada vegada més fosc. A la redacció de "*Mundo Obrero*", on es trobava l'Emilio, no feien més que rebre avís rere avís sobre reunions clandestines entre oficials monàrquics.

¹⁴ **JONCS** (*Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*) fou un moviment polític de la dècada dels 30 fortament totalitari i contrari als partits polítics i qualsevol sistema democràtic. Fou molt influenciat pel feixisme italià i el nacionalsocialisme alemany, creant una amalgama espanyola d'ambdós. (Font: www.wikipedia.org)

¹⁵ **MAOC** (*Milicias Armadas Obreras y Campesinas*) foren uns grups armats composts per obrers i camperols sorgides de la creixent violència per part dels grups d'extrema dreta a Mitjans de la dècada dels 30. (Font: www.wikipedia.org)

¹⁶ **Front Popular** coalició de partits i forces d'esquerres, socialistes, comunistes, anarquistes, etc... que guanyaren les eleccions generals del 1936. La seva victòria fou un dels detonants de la Guerra Civil espanyola. (Font: www.wikipedia.org)

3.6 ESCLAT DE LA GUERRA

Amb l'anunci de la revolta de la guarnició de Canàries el 18 de juliol del 1936, i del viatge secret del general Franco¹⁷ al Marroc el dia 19, la gent de Madrid sortí al carrer demanant armes i assetjant les casernes. El carrer del Piamonte, on es trobava l'Estat Major de la UGT i del PSOE, era un formiguer humà, ple de gent amunt i avall. Aquells dies la multitud dormí als carrers, cridant fins a quedar-se sense veu *"Armas! Armas!"*, anant a la Porta del Sol a les casernes militars, assaltant les armeries i assetjant la caserna de la muntanya del Príncep Pío.

Fig. 6 Titular diari "Claridad" del 18 de juliol del 1936

Font: www.todocoleccion.net/coleccionismo-revistas-periodicos

Aquells dies l'Emilio es trobava entre els que assetjaven la caserna, amb el seu grup del les MAOC de *"Mundo Obrero"*, format per nois del seu barri amb els quals havia crescut. El dia 19 dormiren al carrer, arrenjerats als murs de la caserna, i el dia 20, quan el canó instal·lat al costat del convent de les carmelites dirigit pel tinent Vidal obrí foc, fou una explosió no només literal, sinó també figurada d'alegria entre els assaltants, sobretot en veure que els avions havien unit les seves forces amb els guardes lleials i bombardejaven la caserna de la muntanya.

Sense esperar l'ordre d'atac, dos companys de l'Emilio es llençaren a l'esclatxa oberta pel tinent Vidal ja que volien ser els primers d'entrar, però foren metrallats des del teulat de la caserna, sent abatut un d'ells. L'artilleria continuà obrint esclatxes en els murs per les quals la multitud en massa s'introduí a la caserna.

Aquells dies moriren milers de persones i se succeïren les persecucions contra els insurrectes a la capital, assaltant la gent les casernes i armeries dels revoltats i emportant-se les armes per a repartir-les. L'Emilio en concret agafà fins a quatre fusells i els distribuí entre els camarades més propers.

Una vegada a la caserna ja no quedaven ni armes ni insurrectes, l'Emilio se'n anà a veure a la seva novia, que gairebé es desmaïa al veure'l amb l'abillament guerrer, les armes i la cara plena de pólvora. D'allà se'n anà a veure als seus pares, els quals estaven amb el cor al puny ja que els havien dit que el seu fill estava participant a l'assalt a la caserna de la muntanya. En veure'l amb l'aspecte de guerriller que portava, el seu pare l'abraçà i la seva mare quasi pateix un atac, entre l'espant que havia passat i l'alegria de veure'l sa i estalvi.

¹⁷ El viatge secret de Franco al Marroc fou un viatge del general Franco de les illes Canàries al Marroc amb l'objectiu d'assegurar la lleialtat de la guarnició del protectorat espanyol al bàndol insurrecte. (Font: www.wikipedia.org)

Una vegada hagué passat per casa, es dirigí a la impremta de "Mundo Obrero", on un company seu li digué que en aquell moment tenien una gran necessitat de repartidors, ja que estaven a punt de repartir 500.000 exemplars. Tot i així, sabent l'Emilio que el diari disposava d'un bon servei de distribució i que els corredors estaven ben entrenats i organitzats, se'n anà amb el grup d'Arts Gràfiques a parar les tropes franquistes que venien a Madrid per una localitat propera. Es dirigiren allà amb uns camions i en arribar es trobaren amb un gran caos, ja que a part de petites escaramusses no havien tingut contacte amb l'enemic, i desconeixien la seva posició exacta. Així que en arribar la nit i a falta d'algu amb qui lluitar, se'n tornaren a Madrid.

3.7 GUERRA CIVIL

El partit organitzà un centre de reclutament a un convent, i els diferents sindicats es dirigiren allà a formar les seves respectives milícies. El pare de l'Emilio el envià allà perquè volia que anés amb la companyia del sindicat de les Arts Blanques, i d'aquesta forma combaté amb ells a la serralada de Guadarrama l'agost del 1936, on aturaren la primera ofensiva feixista sobre Madrid. Durant un atac de l'enemic, l'Emilio rebé el que ell anomena textualment "mi bautizo de fuego", ja que fou ferit d'un tir al cap per l'enemic. Aquest tir hauria sigut mortal de no ser per una insígnia que portava, que desvià la bala i convertí una ferida mortal en una petita rascada al front.

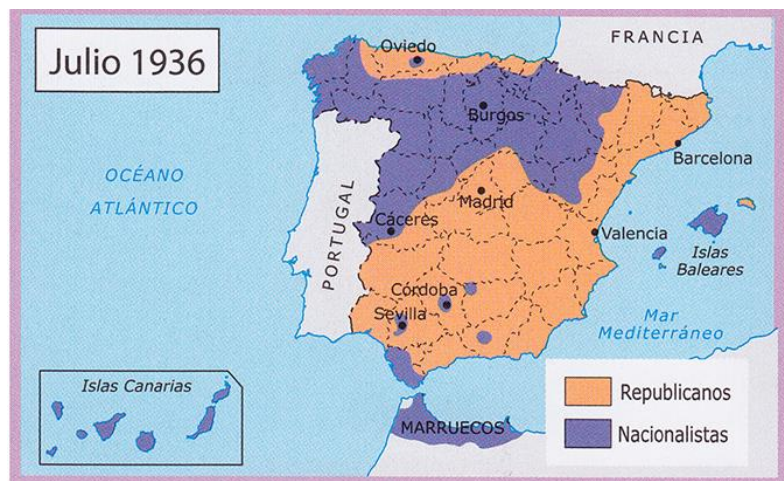

Fig. 7 Situació dels fronts el juliol del 1936

Font: www.espahisto.blogspot.com.es

A continuació tornà a la capital, on el "Campesino" estava organitzant el Batalló Mòbil de Xoc, on s'encarregà de les municions com a brigada. Després d'aquesta experiència propera a la mort, i veient el caire que anava prenent la guerra, l'Emilio i la seva novia decidiren casar-se abans que ell tornés al front, i així ho feren el 27 d'octubre del 1936. El mateix dia de la cerimònia el seu permís acabà, i després d'haver-se casat i haver dinat amb els seus amics i família, tornà amb el Batalló, que ara era la 1a Brigada Mòbil de Xoc.

3.7.1 LES OFENSIVES FEIXISTES PER PRENDRE MADRID

Fig. 8 Pancarta amb el lema republicà "No pasarán", Madrid, 1938

Font: www.wikipedia.es

Amb els feixistes iniciant una altra ofensiva per a prendre Madrid, l'Emilio i els seus companys sortiren cap a una altra població propera a la capital el 3 de gener del 1937, a aturar l'ofensiva enemiga anomenada "maniobra de enero". Durant aquesta operació les forces republicanes es trobaven en gran desavantatge, comptant amb sis vegades menys unitats que els feixistes, i amb uns homes amb prou feines formació militar provinents dels barris més pobres de Madrid, però tot i així, saberen oposar una feroç resistència.

Durant aquests combats, l'Emilio rebé dos trets al pulmó esquerre disparats per la metralladora d'un tanc. Hauria mort dessagnat de no ser pel fet que es trobava a prop del tanc i quan les bales impactaren es trobaven molt calentes i cauteritzaren les ferides en l'acte, de forma que encara que arribà semi inconscient a l'hospital, només calgué extreure les bales i en 20 dies ja es trobava llest per a participar en la Batalla del riu Jarama, al nord de Madrid.

Aquesta batalla fou molt dura i els republicans perderen molts homes. La unitat de l'Emilio fou delmada i hagueren de ser reagrupats, per a continuació ser enviats a la Batalla de Guadalajara el març del 1937. Les tropes republicanes tornaven a trobar-se en gran desavantatge, amb cinc vegades menys recursos que els franquistes.

Davant del comprensible trencament del front, l'Estat Major republicà envià totes les unitats de l'Exèrcit Central i les Brigades Internacionals, cosa que els feixistes aprofitaren per a rodejar-los, amb la intenció d'aniquilar l'Exèrcit del Centre.

Fig. 9 Els 5 intents de conquesta de Madrid per part del bàndol nacional

Font: www.es.slideshare.net/algargos

La unitat de l'Emilio quedà acantonada, i quan es dirigien a prendre les posicions enemigues a la nit es perderen en la foscor, i es trobaren amb un metre de neu la matinada següent i darrere de les línies enemigues. Tot i així

Fig. 10 Cartell propagandístic de l'Exèrcit Popular de la segona República

Font:

www.miniaturasmilitaresalfonscanvoas.blogspot.com.es

aprofitaren aquest error per a atacar per la rereguarda, cosa que sumada a l'ofensiva ja en marxa dels republicans féu pensar als feixistes que es trobaven rodejats i els féu fugir en desbandada. L'exèrcit republicà aprofità aquest trencament de les línies enemigues per a pressionar encara més la seva ofensiva.

El 18 de març l'ofensiva republicana trencà les línies enemigues al llarg de tot el front de Guadalajara, forçant la retirada a corre cuita dels feixistes, que deixaren grans quantitats de material en la seva fugida. En el front de Guadalajara fracassà el cinquè intent franquista de conquerir la capital, i després de la Batalla de Guadalajara s'acabà d'establir una organització definitiva de les forces armades de la república: Centre, Llevant, Extremadura i Sud.

Després de Guadalajara la unitat de l'Emilio fou traslladada de nou a Madrid per a defensar la capital de l'enemic, ja que els combats succeïen amb prou feines a uns centenars de metres de la ciutat, participant en el "cerro de Garabitas", una operació absurda i costosa que provocà moltes baixes entre els republicans. A continuació se'ls envià al campament de la serra de Villalba, propera a Madrid, on passaren el mes de juny rearmant-se amb nou equipament i rebent entrenament, per a participar en una desfilada per Madrid de les millors unitats de l'Exèrcit Popular organitzada amb l'objectiu d'apujar la moral de la població i les tropes.

El juliol del 1937 començà una ofensiva republicana dirigida al trencament del setge de Madrid, i a aturar l'ofensiva enemiga al nord. Durant aquesta ofensiva la unitat de l'Emilio hagué de fer front a unitats d'elit de l'exèrcit franquista i patí pèrdues importants. Tot i així, fos per la gana que tenien o pels crits del "Campesino", al final aconseguiren prendre les posicions enemigues, i pogueren gaudir de les seves provisions. La unitat de l'Emilio perdé 8 de cada 10 homes, i fou rellevada d'immediat i enviada a Alcalà d'Henares, a prop de Madrid, on es pogueren recuperar. Allà es recompensà als heroics supervivents, i l'Emilio fou ascendit de tinent a capità.

A Alcalá s'hi estigueren un temps i l'Emilio es pogué emportar la seva família al camp, la "Pinochina" i el "Pinochín", que havia nascut durant les operacions de Guadalajara el 24 de març del 1937, i pogué portar una vida familiar normal com a instructor per als nous reclutes. Allà també aprengué moltes coses durant diferents cursos de formació, i d'un conseller militar soviètic aprengué una mica de rus, cosa que li permeté entendre's amb ell i sentir

algunes coses sobre la situació a la URSS, que no era tan ideal com el partit volia fer creure. Aquests comentaris juntament amb els mètodes del partit començaren a trencar la fe comunista de l'Emilio.

Fig. 11 Situació dels fronts l'octubre del 1937

Font: www.espahisto.blogspot.com.es

3.7.2 LA BATALLA DE TEROL

Fig. 12 Soldats republicans entrant a la ciutat de Teruel, 1938

Font: www.elpais.com

Així passaren els mesos fins que a mitjans de febrer del 1938, els hi tocà als del "Campesino" i la seva divisió, la 46a, substituir les forces republicanes que portaven des de desembre del 37 lluitant a Terol, Aragó. Fou així com després d'una gran ofensiva enemiga iniciada entre el 17 i el 18 de febrer l'Emilio i els seus companys quedaren rodejats pels feixistes. El 21 de febrer el "Campesino" demanà organitzar la retirada de Terol, cosa a la qual els seus superiors es negaren amb rotunditat al crit de "*¡Antes morir que retroceder!*".

El "Campesino", veient que això era un suïcidi col·lectiu, organitzà una sortida nocturna amb tot l'armament més pesat i trencaren el setge de l'enemic, ordenant la retirada de Terol i assumint tota la responsabilitat de tal insubordinació. Després altres oficials reconeixerien la sàvia i valenta decisió del "Campesino". Les unitats que pogueren escapar del setge de Terol viatjaren en tren fins a Sagunt, on es recuperaren i rearmaren, per a tornar després també en tren a Madrid, on foren rebuts com a herois per les seves gestes a Terol.

Després d'un mes de descans, foren transportats amb camions de nou al front, a Lleida, ja que l'enemic havia començat al març del 1938 una ofensiva al sud del riu Ebre. La unitat de l'Emilio aconseguí aguantar les seves posicions, però altres sectors cediren, i el front començà a trencar-se, amb l'enemic apropant-se a Lleida. Aquells

dies el "Campesino" se situà al pont de Lleida, i a uns a tirs i a altres a cops, convencé als soldats que fugien que tornessin a les seves posicions, aconseguint establir el front.

Tot i així, veient com se succeïen els fets i el ràpid avenç de l'enemic al llarg de tot el riu, l'Estat Major republicà decidí retenir a l'enemic tot el temps possible per a permetre el pas del gruix de l'exèrcit a la zona catalana. El 19 d'abril del 1938 el territori republicà quedà dividit en dos després d'una ofensiva feixista per a arribar al mar mediterrani per la zona del sud de l'Ebre, entre el país Valencià i Catalunya, i la unitat de l'Emilio quedà a la zona de l'Ebre, on es reorganitzaren les forces republicanes en l'agrupació autònoma de l'Ebre. Els mesos següents lluitaren amb ferocitat a diferents poblacions de l'oest català i l'Emilio fou ascendit a comandant el 25 de maig del 38.

3.7.3 LA BATALLA DE L'EBRE

El juliol del 1938 els feixistes iniciaren una ofensiva per a prendre València, i degut a la importància logística d'aquesta zona tant per a la població civil com per a mig Exèrcit Popular, l'Estat Major republicà decidí iniciar una gran operació al llarg de l'Ebre per a alleugerar la càrrega de l'exèrcit de Llevant. Tots els comandants foren convocats a Tarragona on durant una sèrie de reunions del més estricte nivell, es preparà la que seria

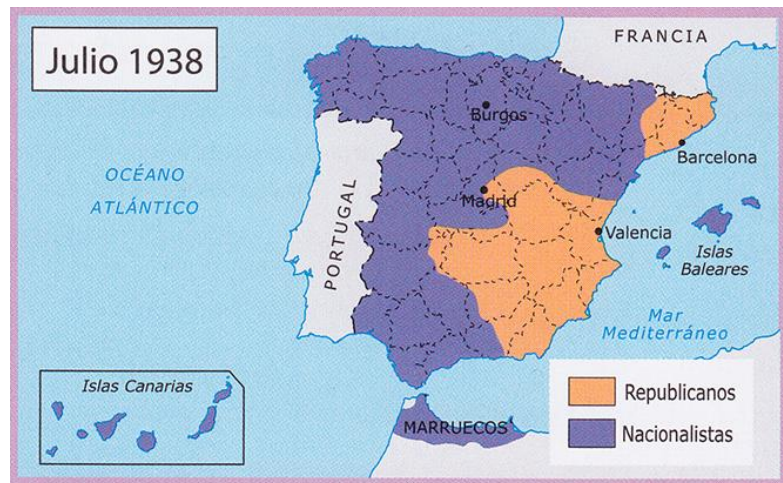

Fig. 13 Situació dels fronts el juliol del 1938

Font: www.espahisto.blogspot.com.es

la batalla culminant de la guerra civil, la Batalla de l'Ebre. Les següents setmanes les passaren organitzant embarcaments i desembarcaments a la costa de la província Tarragonina a la vora nord de l'Ebre, amb diferents tipus d'armament i material, i aprenent a nedar, tot per a preparar la futura operació.

La nit del 22 al 23 de juliol partiren tots cap a les seves posicions preestablertes durant les reunions de l'Estat Major a Tarragona. A la brigada de l'Emilio li tocà creuar el riu per l'est de la petita població de Benifallet, relativament a prop del delta de l'Ebre, amb la missió d'assegurar l'ala esquerra de l'exèrcit, i a ell li concediren l'honor de ser el primer comandant del seu sector en trepitjar territori enemic. El dia 24 a la tarda sincronitzaren els rellotges i ultimaren els últims preparatius, i durant la nit es desplaçaren al llarg del riu fins on es trobaven les barques amagades, esperant pacientment amb l'armament i el material necessari per a formar ponts provisionals que fossin les 00:15 hores del 25 de juliol.

Fig. 14 Tropes republicanes creuant el riu Ebre durant la Batalla de l'Ebre, 1939

Font: www.grandesbatallas.es

Així, en arribar l'hora "H", com ells l'anomenaven, l'Emilio donà l'ordre i tots pujaren a les seves barques en el més complet silenci i en la més completa obscuritat, ja que tingueren la sort que la lluna s'ocultà just en aquell moment. Les primeres unitats d'avantguarda arribaren a l'altra vora del riu, a la vegada que un ensordidor bombardeig d'artilleria protegí les seves maniobres. Durant l'inici del desembarcament, trobant-se amb la barca d'avantguarda, foren atacats des de l'altra vora del riu amb una metralladora, i

l'Emilio fou ferit al pulmó, al braç i a la cama esquerres, de forma que hagué de ser evacuat d'emergència i enviat a l'hospital de Figueres. Tot i així, els soldats continuaren amb la maniobra durant tota la nit, i a les 3 de la matinada ja estava tota la brigada a l'altre costat. Així començava la Batalla de l'Ebre, la més important i llarga de la guerra.

4. UNA ÈPOCA CONVULSA...

A principis del 1939, Europa es trobava a la vora del precipici per segona vegada consecutiva en prou feines dues dècades. L'Alemanya nazi de Hitler ja s'havia annexat Àustria i Txecoslovàquia a la vegada que rearmava el seu exèrcit amb milions de soldats i fixava les seves mires en Polònia, mentre França i Gran Bretanya veien impassibles i impotents com la pau del 1917 es desfeia, preparant-se per a respondre amb les armes. A la vegada que tot això succeïa, a Espanya, la 2a República Espanyola també s'enfonsava, per a desesperació dels seus defensors. La Batalla de l'Ebre era perduda i les tropes republicanes es batien en retirada.

En aquest apartat tractarem de forma introductòria aquells fets històrics, personatges i localitzacions que hem considerat que cal conèixer per a contextualitzar l'època i els fets històrics que viu i plasma Emilio Álvarez Canosa en les seves memòries. Per tant, les fonts utilitzades aquí són únicament secundàries (tractades per altres autors prèviament). Durant la lectura del relat de les memòries podeu tornar als continguts complementaris d'aquest apartat seguint les referències. Exemple: *(vegeu pàg. x, apartat x)*

4.1 LA RETIRADA DE CATALUNYA

La retirada de Catalunya s'inicia un cop les tropes republicanes reculen posicions de forma ordenada i creuen el riu Ebre el 15 de novembre de 1938, després de perdre'n la batalla. Després de 115 dies que passaren factura a tots dos bàndols, però que foren devastadors per al republicà, la Batalla de l'Ebre arribava al seu final. Tot i una sèrie de victòries inicials, la República acabà perdent aquesta batalla, i amb ella la guerra, ja que hi perderen les millors unitats, una gran quantitat de material bèl·lic no reemplaçable i el panorama diplomàtic internacional se li acabà de girar d'esquena, amb el dictador soviètic Stalin desviant la seva atenció d'Espanya cap a Polònia i l'Alemanya Nazi, amb el pacte germano-soviètic.¹⁸

	BÀNDOL REPUBLICÀ	BÀNDOL FALAGISTA
MORTS	10.000	6.500
FERITS	34.000	30.000
FETS PRESONERS	19.563	5.000
AVIONS ABATUTS	100	50

Taula 1 Recompte de baixes a la Batalla de l'Ebre

Font: Thomas, Hugh. The Spanish Civil War. Penguin Books. 2001. London. p.833 (morts)

¹⁸ **Acord Ribbentrop-Molotov**, signat a Moscou (22 d'agost de 1939) per l'URSS i l'Alemanya nazi pel qual hom establí un compromís mutu de no-agressió i una limitació de les zones d'influència d'ambdós estats. Aquest pacte deixà les mans lliures a Hitler per a atacar Polònia, fet que desencadenà la Segona Guerra Mundial (1939-1945). (Font: www.wikipedia.org)

Ja abans que acabés la Batalla de l'Ebre, Catalunya s'havia convertit en refugi de moltes persones provinents d'altres llocs d'Espanya que fugien de l'exèrcit franquista, ja fos gent que volia quedar-se a Catalunya o de pas durant el trajecte fins a França. Però la derrota en aquesta batalla desencadenà, no només la retirada militar del bàndol republicà, que durant el camí feia esclatar ponts, carreteres i vies de tren per dificultar l'avenç de l'enemic; sinó també una retirada civil, on tothom que podia ser perseguit pel règim franquista o que no volia acceptar les seves condicions es veia obligat a fugir cap al nord.

4.2 EL CAMÍ DE L'EXILI

Després de la retirada de l'exèrcit republicà en veure's derrotat a la Batalla de l'Ebre el 15 de novembre de 1938, l'exèrcit franquista pogué avançar molt ràpidament les seves posicions. El 26 de gener de 1939 prenen Barcelona i dos mesos després, el 28 de març, Madrid.

Fig. 15 Nen refugiat creuant la frontera francesa, 1939, Juanma Garretes

Font : www.blogdehistoriaderafa.wordpress.com

D'aquesta manera, es feia evident que la República era derrotada i milers de persones, no només militars, hagueren de fugir cap a França. Durant els dos mesos finals de la Guerra Civil, travessaren els Pirineus, de Catalunya a França, 440.000 persones: 170.000 dones, criatures i gent gran; 220.000 soldats i milicians; 40.000 homes civils útils i 10.000 ferits. La majoria d'aquesta gent tenien alguna relació amb la defensa de la República: com ara militars, funcionaris, sindicalistes, intel·lectuals, artistes i gent que havia defensat la legitimitat del govern democràtic enfront del cop militar, en el seu àmbit familiar, professional o polític.

És molt important remarcar l'estació de l'any en què es trobaven en aquell moment, era hivern, i creuar els Pirineus en aquelles dates, en la gran majoria de casos a peu, resultava una prova duríssima que podia suposar la mort. A més a més de les condicions climàtiques, s'han de tenir en compte els bombardejos que hi hagué, com ara el de l'Escala, realitzat el 23 de gener de 1939 per quatre avions italians que varen deixar caure una seixantena de bombes sobre la vila, que ni tan sols era cap objectiu militar, simplement els avions havien de bombardejar el Port de la Selva, però com que estava cobert de núvols no pogueren i buscaren una alternativa.

Aquelles persones que aconseguiren aguantar les dures condicions de vida del camí, en arribar a la frontera amb França toparen amb un fet molt desagradable. El govern francès havia tancat les fronteres a tots els espanyols i no les obrí fins la nit del 27 al 28 de gener, quan deixà accedir al país a les dones i les criatures.

El govern francès comptava inicialment amb una previsió d'arribada de només unes 2.000 persones al dia. La realitat s'allunyà d'aquesta xifra i les autoritats franceses es varen veure obligades a augmentar les possibilitats d'accés. Així que tres dies més tard de la primera obertura de la frontera, el 31 de gener, el Govern francès permeté l'accés als ferits i, finalment, hagué d'obrir les fronteres per a tothom.

L'exèrcit republicà fou autoritzat per creuar el 5 de febrer i els soldats francesos els reberen amb recel, sotmetent-los a escorcolls per tal de confiscar-los tot el que duien a sobre: plomes estilogràfiques, màquines d'afaitar, polseres, rellotges, medalles i sobretot el calçat, eren els objectes preferits dels guàrdies francesos. Molts dels espanyols preferien llençar aquests objectes abans que se'ls quedessin les autoritats franceses.

L'armament que duien els republicans intentà ser confiscat per les autoritats franceses: les armes lleugeres, com ara pistoles, fusells o metralladores, foren apilades al costat de les files per creuar la frontera. I l'armament pesat, com són l'artilleria o els carros de combat, varen ser dipositats a Vilanova de la Ribera i el Camp de Mart de Perpinyà. També varen separar als soldats dels seus oficials per evitar tota possibilitat de reorganització republicana en territori francès.

Fig. 16 Refugiats espanyols creuant la frontera pel pas d'El Portús, 1939

Font: www.blogdehistoriaderafa.wordpress.com

Fig. 17 Coll d'Ares, 1939, Antoni Llagostera

Font: www.naciodigital.cat

Tot i així, la gran majoria de l'armament republicà i de vehicles militars fou destruït pels republicans abans de creuar la frontera, per a evitar que caiguessin en mans dels francesos o dels franquistes. Precipicis sencers quedaren plens de tancs, fusells, canons, camions i metralladores.

La figura 17 mostra el Coll d'Ares, ple de camions, canons i altres vehicles i armament militar destruït pels republicans durant el seu pas per la frontera amb França el 1939.

La immensa majoria de refugiats fou pressionada en arribar a la frontera mitjançant enganyos i càstigs col·lectius per tornar a l'Espanya franquista. Més de la meitat es deixaren convèncer i pagaren les conseqüències de la repressió política.

A la següent figura es mostren els diferents punts de pas pels quals els refugiats travessaren la frontera:

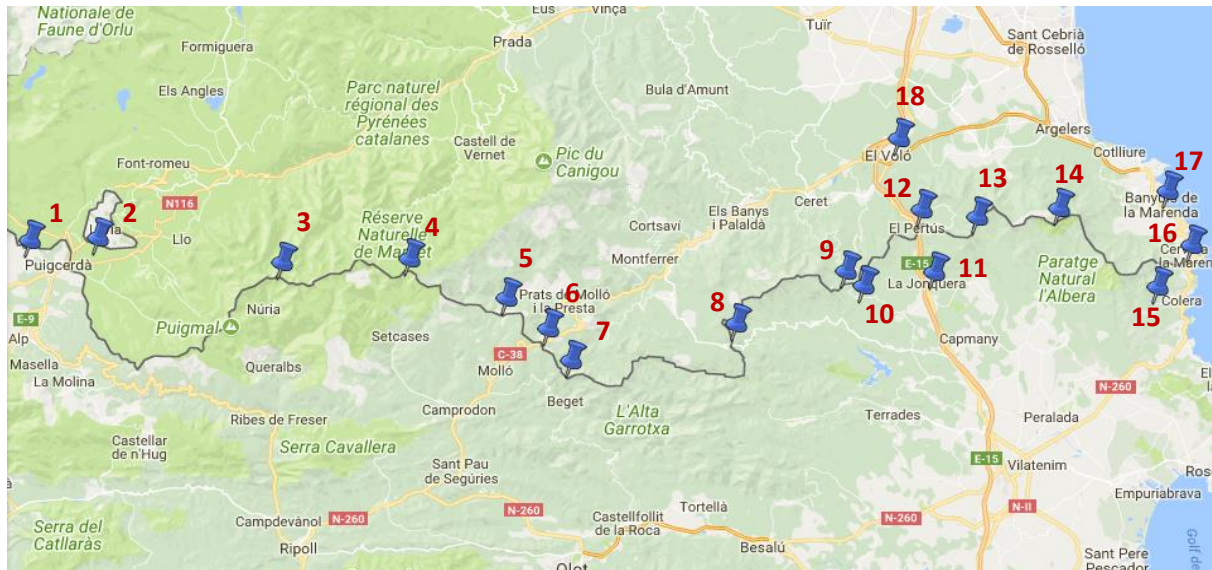

Fig. 18 Mapa del punts de pas dels refugiats cap a França

Font: www.googlemaps.com (creació pròpia)

Les rutes més importants foren:

1. El pas fronterer que passava per Puigcerdà.
6. La ruta que anava de Molló a Prats de Molló pel coll d'Ares, tingué molta importància durant la retirada des de Camprodon i Ripoll. Donava pas als camps d'internament de Prats i Arles.
2. La Guingueta d'Ix tingué una gran importància per tota aquella gent que feien la ruta de la Cerdanya.
16. Per la carretera de la costa, el destí era Cervera de Marenda passant pel coll de Belitres. Era frontera habilitada per les autoritats franceses.
12. La carretera de Girona a Perpinyà era el Portús, també frontera habilitada per les autoritats franceses.

4.3 EL DEBAT SOBRE ELS REFUGIATS AL PARLAMENT FRANCÈS

Com ja hem mencionat en l'apartat anterior, les previsions del govern francès quedaren totalment sobrepassades. Si des de l'executiu francès havien previst l'arribada de 2000 persones al dia, a principis del 1939 ja hi havia 440.000 refugiats només al Rosselló, una regió que no podia sostenir tal quantitat de gent. Aquesta situació dividí la societat francesa, creant un intens debat sobre quina havia de ser la resposta a aquesta crisi.

Aviat aquest debat estraslladà a l'assemblea nacional, on els diputats francesos d'un i altre bàndol discutiren sobre el que s'havia de fer amb els "indesitjables", com els més reaccionaris els anomenaven. L'esquerra francesa simpatitzava amb la situació dels refugiats, però els conservadors es mostraven més temorosos i eren contraris a la seva entrada al país. El Decret de Llei del 12 de novembre del 1938 del govern francès proposava l'expulsió de tots els "indesitjables". Podem suposar que si s'hagués tractat de la França unida del 1914 la reacció de les autoritats franceses hauria sigut probablement més humana i decisiva, però la França del 39 era una França dividida a causa de la crisi econòmica del 1929,¹⁹ l'extremisme creixent i un exèrcit antiquat que semblava que hauria d'acabar enfrontant-se inevitablement amb un exèrcit Alemany millor preparat.

Fig. 19 Discurs d'Edouard Daladier al parlament francès, 1939

Font: www.gettyimages.es

Al final, es decidí que mentre una solució definitiva no fos trobada, es permetria el

pas dels refugiats i se'ls situaria a estacionaments temporals. Així, el 5 de febrer del 1939, el primer ministre i líder de l'executiu francès Daladier²⁰ permet finalment el pas dels refugiats, obrint la frontera prèviament tancada, i amb el temps aquests "estacionaments temporals" s'acabaren convertit en camps "d'internament".

¹⁹ **Crisi econòmica del 1929** o Crac del 29 fou la primera gran crisi del sistema capitalista, amb l'enfonsament de la borsa de Nova York el 24, 28 i 29 d'octubre (Dijous, Dilluns i Dimarts Negres) després de la formació d'una gran bombolla especulativa. Els EEUU no es recuperarien plenament fins a la dècada dels 50, després de la 2a Guerra Mundial. (Font: www.wikipedia.org)

²⁰ **Édouard Daladier** (Carpentràs, Valclusa, 1884 – París, 1970) fou un polític francès d'origen occità. Fou professor d'història i simpatitzant dels felibres; més tard diputat pel Partit Republicà Radical i Radical-Socialista, i primer ministre de l'executiu francès (el 1919-40 i el 1946-58). (Font : www.wikipedia.org)

4. 4 ELS CAMPS D'INTERNAMENT

En total, a França i a l'Àfrica francesa hi havia 22 camps de concentració per a refugiats espanyols: els camps de Barcarès, Agda, Saint-Cyprien, Argelès-sur-Mer, Berck Plage, Montpellier Chapallete, Fort-Mahon-Plage, Tour de Carol, Septfonds, Baste-les-Foages, Bram, Haros, Gurs, Vernet d'Ariège, Rivesaltes, el Castell de Collioure, Rieucros i al nord d'Àfrica, els camps de Morand, Meridja, Djelfa, Hadjerat-OM'Guil y Ain-el-Curak.

Les condicions d'insalubritat, falta d'higiene i desesperació eren tals als camps, que encara avui en dia els camps d'internament no entren al pla d'estudis dels escolars a França. La figura 20 mostra els diferents camps de concentració per a refugiats espanyols al sud de França.

Fig. 20 Mapa amb els diversos camps d'internament francesos al sud de França

Font: www.lacnetenelexilio.blogspot.com.es

D'aquests 22 camps, a les memòries el nostre protagonista només en menciona o passa per 7 camps i castells: els camps de

Saint Laurent-de-Cerdans, Septfonds, Bram i Argelès-sur-Mer, i els castells de Collioure, Montgrand i la Reynarde. Cal aclarir que els castells de Montgrand i la Reynarde no eren part del conjunt de camps de concentració del govern francès, sinó residències llogades pel cònsol mexicà amb l'objectiu d'acollir als refugiats.

La figura 21 mostra un mapa del sud de França on hem situat els diferents camps i castells que tractarem al llarg del nostre treball.

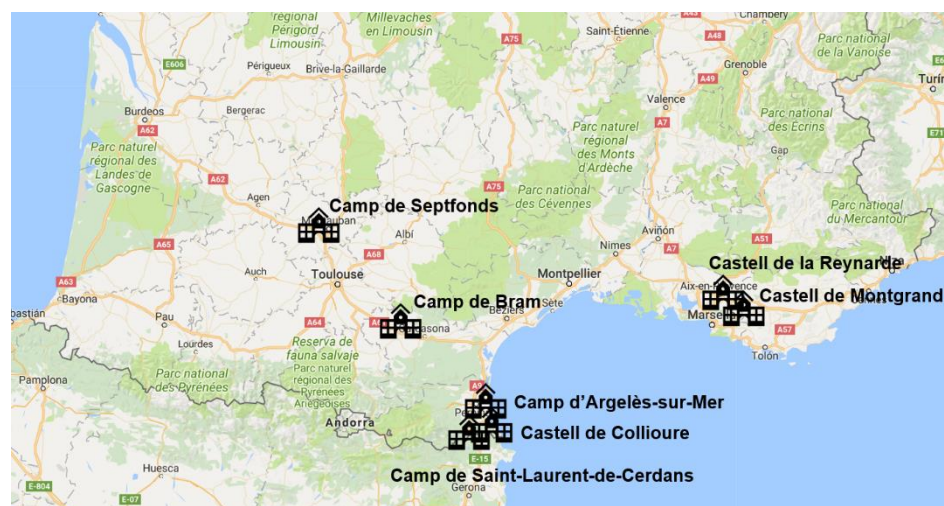

Fig. 21 Mapa dels camps i castells de refugiats al sud de França relacionats amb Emilio Álvarez Canosa

Font: www.googlemaps.com (creació pròpia)

4.4.1 EL CAMP DE SEPTFONDS (JUDA)

Septfonds és una població situada a la regió de Migdia-Pirineus, al departament de Tarn i Garona. Allà hi existí un camp d'internament, conegut com el camp de Judes, creat amb urgència pel govern d'Édouard Daladier per tal de descongestionar els camps de refugiats d'exiliats republicans a la Catalunya del Nord. Tot i així, durant els gaire bé sis anys que estigué en funcionament tingué diverses funcions.

4.4.1.1 CAMP DE CONCENTRACIÓ D'EXILIATS REPUBLICANS ESPANYOLS

El 27 de febrer de 1939 s'establí el camp a les esplanades de Lalande i Judes, a un quilòmetre del terme municipal i s'hi destinaren un miler de guàrdies mòbils d'infanteria i soldats senegalesos. Del 5 al 12 de març hi arribaren uns 2.500 refugiats espanyols, que arribaren a 16.000 el 20 de març.

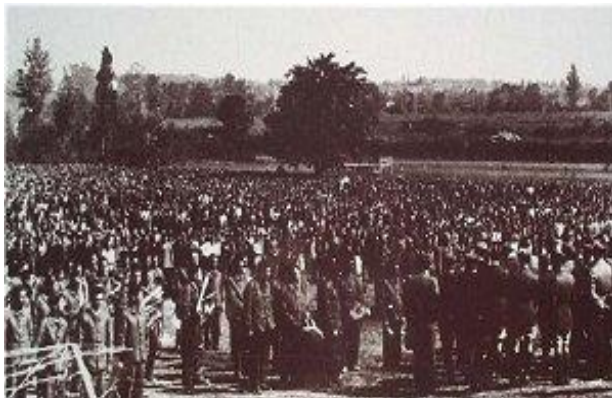

Fig. 22 Camp de septfonds, 1939

Font: www.septfonds.com

Els reagrupaments als camps es feien en funció dels orígens provincials i de la formació militar, després d'haver tamisat dones, mutilats, ancians i nens que tindrien un altre destí. Es realitzava també un garbellament d'obriers especialitzats, els homes forts i robustos de Septfonds, que treballarien primer en l'agricultura i més tard a la indústria.

Tot i no ser gaire atractiva, existia la possibilitat per als refugiats d'abandonar el camp, i tenien diferents opcions per fer-ho. La primera, tornar a Espanya; però la vida en una Espanya franquista i oprimida la feia molt desoladora.

La segona, allistar-se a la Legió Estrangera;²¹ però només aquells que es trobaven en situacions menys favorables optaven per aquesta solució. La tercera possibilitat consistia en inscriure's a una Companyia de Treballadors Estrangers (CTE)²² per reemplaçar a França als homes enviats al front. I la quarta solució: inscriure's a les llistes professionals i esperar un patró a la recerca de mà d'obra, com podria ser gent per a treballar a la mina.

²¹ **La Legió Estrangera** fou un cos militar d'elit de l'exèrcit francès creat el 1831 i format originalment per estrangers comandats per militars francesos. Es creà arrel de la prohibició d'ingressar estrangers en unitats de l'exèrcit francès després de la revolució de 1831. Serví per a estendre l'imperi colonial francès, però també participà en guerres europees com ara les dues guerres mundials. (Font: www.wikipedia.org)

²² **Les Compagnies de Travailleurs Étrangers (CTE)** foren constituïdes el 12 d'abril del 1939 a França pel govern de Daladier davant l'eventualitat de la guerra. El decret proposava prestacions en forma de treball als estrangers beneficiaris del dret d'asil d'entre vint i quaranta-vuit anys, en lloc del servei militar obligatori dels francesos. Tenia la mateixa durada i eren compostes per 250 homes dirigides per un oficial francès. (Font: www.wikipedia.org)

Els espanyols que no arribaren a sortir del camp per cap de les vies anomenades anteriorment foren evacuats entre febrer i març de 1940. Depenent de les seves habilitats laborals, la seva salut i el seu comportament, els refugiats foren traslladats a altres camps al sud-oest. El 15 de febrer s'hi constituïren quatre companyies de treballadors estrangers, i només dues es mantindrien al camp.

Finalment, el 15 de març de 1940 el camp esdevingué un Centre de Reclutament per a Estrangers que es volguessin allistar als "*Régiments de Marche de Volontaires Etrangers*".²³ Una part del camp fou posada a disposició de l'exèrcit polonès a França, i hi foren instruïts uns 800 homes, que foren enviats a les forces aèries i destinats a l'aeroport de Lyon-Bron.

Fig. 23 Camp de septfonds, 1939

Font:

www.traduccionespirenaicas.wordpress.com

4.4.1.2 CAMP DE CONCENTRACIÓ DE VOLUNTARIS ESTRANGERS

Firmat un acord de cessament d'hostilitats entre les autoritats del Tercer Reich²⁴ y França, l'exèrcit francès utilitzà el camp com a centre de desmobilització dels voluntaris estrangers.

El 2 de gener de 1941 tornà a ser un camp de selecció i concentració, gestionat pel Ministeri de l'interior de la França de Vichy²⁵, que recull oficials aliats que havien intentat abandonar França. De l'abril al juliol d'aquest mateix any, arriben militars belgues i polonesos, que han estat detinguts i jutjats. El 28 de maig fou desmantellat. Els interns foren enviats a la Catalunya del Nord i a l'Alta Garona i només hi quedà un grup reduït d' "estrangers perillosos" del departament. L'1 de juliol el camp fou clausurat.

4.4.1.3 CAMP DE CONCENTRACIÓ DE JUEUS I ESTRANGERS

El juliol de 1942, es crea al camp un "centre de concentració de gent perillosa" amb la intenció del govern de mantenir l'ordre. Jueus, estrangers, homes, dones i nens, foren detinguts per la policia i internats al camp, i posteriorment enviats a Auschwitz i altres camps d'extermini dominats pel Tercer Reich.

²³ Vegeu apartat 4.6 "*Els Regiments de Marxa de Voluntaris Estrangers (RMVE)*", pàgina 39.

²⁴ **Tercer Reich** fou el nom que rebé el darrer Imperi Alemany entre el 1934 i 1945, identificat amb el nazisme. (Font: www.wikipedia.org)

²⁵ **La França de Vichy** fou un règim autoritari instaurat pel mariscal Philippe Pétain en part del territori francès i en la totalitat de les seves colònies, després de la firma de l'armistici amb l'Alemanya nazi a la segona guerra mundial, actuant com a estat titella dels ocupants alemanys. Governà des de juliol de 1940 fins a l'agost de 1944. (Font: www.wikipedia.org)

Els interns eren sotmesos a disciplina militar i els utilitzaven per treballar la terra i per mantenir el campament. Després de l'alliberament aliat, s'utilitza finalment per l'internament dels francesos acusats de col·laboració amb els nazis i és tancat definitivament l'1 de maig de 1945.

4.4.2 EL CASTELL DE COLLIOURE

Collioure és una vila d'uns 3.100 habitants de la comarca del Rosselló. L'antic castell templer es convertí en presó el març de 1939, quan es transformà en el primer campament disciplinari pels refugiats i militars republicans de la Guerra Civil Espanyola. Altres homes foren enviats a d'altres camps com ara Argelès-sur-Mer o Rivesaltes. Hi hagué de 300 a 500 homes en règim penitenciari de treball forçós, amb una brigada especial de càstig, i amb 400 efectius de la Legió Estrangera francesa vigilant el castell en tot moment.

Fig. 24 Refugiats espanyols als carrers de Collioure, 1939

Font: www.cervantesvirtual.com

Després de 1941, els detinguts que es trobaven al castell eren francesos considerats dissidents pel règim de Vichy, que col·laborà activament amb els alemanys durant la segona guerra mundial i la ocupació de França, i que més tard serien deportats als camps nazis.

4.4.3 EL CAMP DE BRAM

Bram és una població francesa situada al departament francès d'Aude, a la regió de Languedoc-Roussillon. El febrer de l'any 1939, el govern de la tercera república francesa creà un camp de concentració a aquesta localitat per a confinar als refugiats espanyols que fugien de la guerra civil espanyola. En concret, els refugiats que es trobaven a la platja d'Argelès-sur-Mer (vegeu pàg. 37, apartat 4.4.3.1), a hora i mitja de Bram, que vivien en condicions inhumanes. Fou construït en només 20 dies per descongestionar la resta de camps.

El camp de Bram, apreciable a les figures 25 i 26 de la següent pàgina, estava compost de dues avingudes principals transversals, amb 165 barracons a banda i banda. El camp es trobava envoltat per reixes de 2,5 metres, amb guàrdies a cavall vigilant-les en tot moment. A cada caserna es confinava fins a 100 persones a la vegada, en un espai que amb prou feines arribava als 24 x 6 metres. Les latrines eren comunes i a l'aire lliure, i el camp s'inundava i enfangava sovint amb les pluges.

Tenia una capacitat per a unes 15.000 persones i durant la seva existència n'hi passaren 35.000, les quals hagueren de viure en aquestes condicions fins el març del 1941, quan els barracons varen ser desmantellats i la

majoria dels refugiats confinats a aquest camp foren desplaçats als camps de Les Barcarès i al camp de Rivesaltes.

Fig. 25 Camp de Bram, 1939, Agustí Centelles

Font: www.elconfidencial.com

Fig. 26 Camp de Bram, 1939, Agustí Centelles

Font: www.elconfidencial.com

4.4.3.1 EL CAMP DE LA PLATJA D'ARGELÈS-SUR-MER

Com ja hem mencionat anteriorment, molts dels refugiats del camp de Bram provenien del camp de la platja d'Argelès-sur-Mer. El nostre protagonista en concret no hi passà, però degut a la seva importància, hem cregut convenient tractar l'infame camp de la platja d'Argelès-sur-Mer.

Argelès-sur-Mer és una platja situada a prop de les ciutats de Collioure i Port-Vendres, pertanyents a la regió del Languedoc-Rosselló, i a 35 quilòmetres de la frontera entre França i Espanya.

Actualment és una preciosa atracció turística de la costa mediterrània francesa, però a mitjans del 1939 es convertí en l'infern sobre la terra per a milers de persones.

Impotent davant l'èxode massiu de refugiats espanyols, que fugien de l'avanç de les tropes franquistes, el govern francès aprovà la construcció d'una sèrie de "camps d'internament". Entre aquests, i sent un dels primers, s'hi trobava el camp d'Argelès-sur-Mer.

Fig. 27 Platja d'Argelès-sur-Mer, 1939

Font: www.elconfidencial.com

Aquest camp consistia bàsicament en grans superfícies de platja tancades amb reixes i custodiades principalment per tropes colonials franceses. El camp no disposava ni de barraques, ni de latrines, ni cuina, ni infermeria, ni electricitat. En poc temps es començaren a donar casos de disenteria degut a les terribles condicions en què vivien els internats. Entre 80.000 i 100.000 persones arribaren a viure en aquestes condicions al mateix temps.

Fig. 28 Platja d'Argelès-sur-Mer, 1939

Font : www.elconfidencial.com

El juny del 1940, amb la invasió de França per part de l'Alemanya Nazi, el camp fou desallotjat, i els refugiats que hi estaven confinats seguiren diferents camins. Molts s'uniren a l'exèrcit francès per lluitar contra els alemanys, altres es quedaren a França a viure i formaren famílies, i alguns tornaren a Espanya amb la promesa de Franco de no represaliar als vençuts que volguessin tornar. El camp seria utilitzat més tard com un camp de presoners per part de la França col·laboracionista de Vichy.

4.5 ELS CASTELLS DE MONTGRAND I DE LA REYNARDE

El castell de Montgrand, juntament amb el castell de la Reynarde, foren dos castells situats a la ciutat de Marsella que foren llogats i reformats pel cònsol mexicà a França, Gilberto Bosques,²⁶ amb l'objectiu de servir com a refugi als exiliats espanyols del sud de França que fugien del franquisme. Ambdós castells arribaren a donar refugi fins a 1350 homes i dones juntament amb els seus fills. El nostre protagonista anà a parar al castell de la Reynarde, i la seva dona i els seus fills al de Montgrand.

Fig. 29 Llar d'infants del castell de Montgrand, 1939

Font : www.cienciahistorica.com

4.5.1 EL CÒNSOL MEXICÀ, GILBERTO BOSQUES

Durant el relat, quan l'Emilio i la seva família es troben desemparats a Marsella sense saber on anar o què fer, (vegeu pàg. 63, apartat 5.10.1), acuden al consolat de l'únic país de la comunitat internacional, a part de la URRS, que oferí el seu suport a la República, el consolat mexicà. Allà, el cònsol mexicà Gilberto Bosqués els ofereix un

²⁶ **Gilberto Bosques Saldívar** (Chiautla de Tapia, Puebla; 20 de juliol de 1892 - 4 de juliol de 1995 a Mèxic, D.F.) fou professor, periodista, polític i diplomàtic mexicà. La seva feina a la França ocupada pels nazis salvà la vida a més de 30.000 refugiats (per a més informació vegeu pàgina següent). (Font: www.wikipedia.org)

lloc on refugiar-se i vals per a aconseguir menjar a diversos restaurants de la ciutat. A continuació procedirem a explicar en major profunditat la figura d'aquest personatge i l'acció humanitària que realitzaren tant ell com el seu país.

Gilberto Bosques Saldívar (Chiautla de Tapia, Puebla; 20 de juliol de 1892 - 4 de juliol de 1995 en Mèxic, D.F.) fou un professor, periodista, polític i diplomàtic mexicà que durant la segona guerra mundial, gracies a la seva labor a la França ocupada pels nazis, salvà la vida de més de 30.000 refugiats.

Fig. 30 Gilberto Bosques Saldívar

Font : www.diariocultura.mx

El 1939 fou nomenat cònsol general a París, però es traslladà a Bayona quan els nazis estaven a punt de prendre la ciutat i posteriorment se n'anà a Marsella pel mateix motiu. Protegí mexicans residents a França, mexicans d'origen libanès i refugiats espanyols. Es creu que fou ell qui convencé al president Lázaro Cárdenas²⁷ d'obrir les portes de Mèxic als refugiats espanyols el 1937. Instituí una oficina jurídica per defensar davant dels tribunals als republicans l'extradició dels quals exigia el règim franquista. També hagué de fer front a les autoritats franceses pro alemanyes, a la Gestapo, al govern de Franco i a la representació diplomàtica japonesa. Tot i així, ajudà a refugiats anti-nazis, antifeixistes i jueus. Fou capturat amb 42 membres més del consolat per la Gestapo i alliberat en un intercanvi de presos l'any següent. L'abril del 1944 retornà a Mèxic.

4.6 ELS REGIMENTS DE MARXA "VOLUNTARIS" ESTRANGERS (RMVE)

A partir de finals de gener de 1939, molts refugiats espanyols republicans a França suposen a les autoritats problemes econòmics importants i una amenaça a la seguretat interna. Els camps de concentració al sud-est i al sud-oest del país ràpidament resulten insuficients, així que tots aquells que desitjaven romandre a França són sotmesos a deures militars.

²⁷ **Lázaro Cárdenas del Río** (Jiquilpan, Michoacán, 21 de maig de 1895 - Ciutat de Mèxic, 19 d'octubre de 1970) fou president constitucional de Mèxic de l'1 de desembre de 1934 al 30 de novembre de 1940. El seu govern fou el responsable d'obrir les portes de Mèxic als refugiats espanyols de la Guerra Civil espanyola. El 1955 fou guardonat amb el Premi Lenin de la Pau entre els pobles. (Font: www.wikipedia.org)

Els estrangers sense nacionalitat (entre els 20 i els 48 anys i beneficiaris d'asil, situació en la qual es trobaven els republicans) eren obligats a prestar serveis per les autoritats franceses de la següent manera:

- Ésser contractats a títol individual per patrons agrícoles o industrials, suplint d'aquesta manera la manca d'obrers temporers.
- Apuntar-se a una Companyia de Treballadors Estrangers (CTE): destinats de forma especial a la fortificació de les línies de defensa francesa, línia Maginot i la frontera italiana així com en la instal·lació de la *Pipe-Line* (un oleoducte submarí que creuà el Canal de la Manxa).
- Ingress a la Legió Estrangera: suposava prestar servei durant 5 anys.
- Regiments en Marxa de Voluntaris Estrangers (RMVE): comportava oferir els serveis "*pour la durée de la guerre*" (per la durada de la guerra).

Segons l'estat major de l'exèrcit francès, el nombre total d'espanyols que s'hi enrolaren fou aproximadament d'uns 6.000. Durant el 1939, varen ser uns 3.052 espanyols els que s'hi allistaren firmant un contracte de cinc anys, sent així embarcats cap a Algèria, a Sidi bel Abbas, per integrar-se als nous regiments i batallons de marxa de la *Légion Étrangère*.

Els restants varen preferir allistar-se pel temps que durés la guerra juntament amb altres refugiats com ara jueus que fugien de Romania i Rússia, antifeixistes italians o argentins, que foren enviats a Barcarès, on foren instruïts i organitzats tres regiments de marxa de voluntaris estrangers. El 10 de febrer de 1940, els espanyols constituïen el 40% dels efectius d'aquests regiments (2.709 de 6.770). Molts dels ex combatents republicans s'uneixen a la 21è, 22è i 23è RMVE.

Aquests regiments es denominarien 1,2 i 3 RMVE, respectivament, integrats per estrangers de 47 nacionalitats diferents i armats amb un equipament tan obsolet que se'ls anomenà "*régiment ficelle*" (regiment cordill/amb pocs recursos). Utilitzaven rifles sense cabestrell, les municions eren insuficients, reberen una escassa instrucció militar i els seus caps foren oficials de reserva degut a voler proporcionar la quota necessària de caps en molt poc temps davant del previsible atac alemany. La majoria d'arxius d'aquestes forces s'han perdut i/o destruït degut a la invasió de França per a evitar que els ex republicans fossin identificats i represaliats pels franquistes.

Tot i així, sabem que al voltant d'uns 13.340 estrangers varen firmar un contracte per a formar part dels RMVE durant el 1939, la majoria després de la declaració de guerra de França i Alemanya el 3 de setembre. Els italians eren el col·lectiu més nombrós dins d'aquestes agrupacions estrangeres de les forces franceses amb un 18%. Els seguien els espanyols amb un 17% i amb un 15% els polonesos. El reclutament fou continuat i es prolongà fins el dia abans de la capitulació francesa el juny de 1940.

4.7 ELS MAQUIS

El nostre protagonista formà part dels maquis espanyols en territori francès, i per aquest motiu, hem cregut convenient explicar en què consistien els maquis.

Els maquis eren grups de guerrillers armats d'origen civil que s'organitzaren durant la guerra civil espanyola, davant l'avanç de les tropes franquistes, i durant la segona guerra mundial amb la resistència francesa. Aquests grups lluitaven contra el règim franquista i els feixistes amb tàctiques guerrilleres de desgast.²⁸

Fig. 31 Maqui explicant com desmuntar i netejar les armes

Font : www.fr.pinterest.com

4.7.1 ETIMOLOGIA I SIGNIFICAT

La paraula maquis prové del francès *maquis* que prové a la vegada de l'italià *macchia* que significa arbustos o matolls. Això és degut al fet que aquests guerrillers es trobaven a les muntanyes i atacaven des d'allà, utilitzant els arbustos i les màquies com a cobertura. En francès "*prendre le maquis*" i en italià "*darsi alla macchia*" equivalen a "*echarse al monte*" en castellà.

4.7.2 FORMACIÓ I GUERRA ANTIFRANQUISTA

Els maquis es formaren originalment a partir d'anarquistes, socialistes i comunistes que es hagueren de refugiar a les muntanyes i llocs aïllats davant l'avanç de l'exèrcit franquista. A aquests primers grups se'ls coneixia com els *fugits*. Aquests grups anaren creixent progressivament a mesura que s'hi afegien desertors i escapats de presons i camps de concentració. Aquests col·lectius dispersos serien el nucli de les futures guerrilles.

L'octubre del 1937 el govern republicà veié amb bons ulls poder portar la guerra a darrere de les línies enemigues i formà amb aquest fi el XIV Cos Guerriller de l'Exèrcit. Aquesta part de l'exèrcit republicà es dedicà exclusivament a les tàctiques guerrilleres durant la guerra, atacant les comunicacions i vies de subministrament franquistes. També es plantejaren la possibilitat de continuar la guerra amb mitjans no convencionals, en cas que els mitjans

²⁸ **La tàctica guerrillera del desgast** és una tàctica militar de conflictes armats que consisteix en atacar sense ser vist, fustigant l'enemic en el seu propi terreny, que coneix molt bé, de les forces defensores amb destacaments irregulars i dispersos. Emprar atacs ràpids i sorprenents, volant infraestructures com ara ponts i camins o capturant armes i provisions. (Font: www.wikipedia.org)

convencionals fracassessin. Amb la derrota de la república i l'enfonsament del front nord però, el cos es dissolgué i els seus integrants se n'anaren retirant progressivament a França amb la resta de l'exèrcit. Tot i així, alguns dels seus membres es quedaren per les muntanyes, continuant amb la resistència després de la fi de la guerra.

En travessar la frontera francesa, els centenars de milers de soldats i civils foren reclosos a diversos camps de concentració repartits pel sud de França. A un d'aquests camps en concret, el camp de la platja d'Argelès-sur-Mer (vegeu pàg. 37, apartat 4.4.3.1), membres del Partit Comunista d'Espanya juntament amb les Juventuts Socialistes²⁹ prengueren la decisió d'organitzar la lluita antifeixista a la França ocupada, juntament amb els francesos, contra els alemanys i el govern titella de Vichy l'octubre del 1940.

4.7.3 COL·LABORACIÓ AMB LA RESISTÈNCIA FRANCESA

A finals del 1940 comencen a organitzar-se campaments de joves francesos a les muntanyes que fugen del Servei de Treball Obligatori (STO)³⁰ francès. A aquests campaments anaren parant espanyols dels diversos camps, ja que la instauració de les Companyies de Treball Estrangeres (CTE) facilitaven la fugida dels confinats (en sortir a treballar els era més fàcil fugir). Aquests campaments civils serien l'origen de la resistència francesa, i ja se'ls començaria a conèixer com a *maquis*, mentre que als seus membres se'ls anomenava *maquisards*.

La participació dels refugiats espanyols a la resistència francesa començà el juliol del 1941, durant la invasió alemanya de la URSS, dirigida per la Unió Nacional Espanyola (UNE).³¹ La seva participació tingué molta importància pel simple fet que els espanyols tenien tres anys d'experiència militar i guerrillera que havien adquirit durant la guerra civil. L'abril del 1942 decidiren reconstituir el XIV Grup Guerriller, integrat aquest cop dins de la resistència. Al principi es componia de petites brigades d'uns 90 homes, però cap a finals del 1943 arribaren a constituir dues divisions, integrades dins dels *Franc-Tireurs et Partisans*,³² sota les ordres del partit comunista francès.

El maig del 1944 les unitats exclusivament espanyoles dels *Franc-Tireurs et Partisans* s'agruparen i formaren l'Agrupació de Guerrillers Espanyols (AGE), integrada per 9.000 guerrillers. Aquesta agrupació deixà de banda els sabotatges i es dedicà a atacar directament a les unitats alemanyes aïllades a França, alliberant molts pobles

²⁹ **Les Juventuts Socialistes Unificades** foren una organització política juvenil espanyola fundada el març de 1936 com a resultat de la fusió de la *Unión de Juventudes Comunistas de España del PCE* i les *Juventudes Socialistas de España del PSOE*. Després de la guerra hagueren d'exiliar-se degut al fet que patiren una forta repressió. El 1961 es dissolgué. (Font: www.wikipedia.org)

³⁰ **Servei de Treball Obligatori (STO)** fou un servei de reclutament forçós implantat pels alemanys a la França ocupada per a traslladar contra la seva voluntat a centenars de milers de treballadors a Alemanya per a col·laborar en l'esforç de guerra alemany. (Font: www.wikipedia.org)

³¹ **Unión Nacional Española (UNE)** fou una organització antifranquista promoguda pel Partit Comunista d'Espanya amb l'objectiu d'agrupar a les forces antifranquistes, a la vegada que es contribuïa a la lluita contra els ocupants alemanys a França. Es dissolgué el 1945. (Font: www.wikipedia.org)

³² **Franc-Tireurs et Partisans** o Franc-tiradors i Partisans foren una agrupació guerrillera de la resistència francesa creada pel Partit Comunista Francès a finals del 1941 per a lluitar contra les forces d'ocupació alemanyes. (Font: www.wikipedia.org)

i localitats franceses. Els combatents espanyols de la resistència consideraven la guerra contra la Wehrmacht³³ i les milícies de Vichy com el preludi de la guerra contra el règim franquista.

4.7.4 INVASIÓ DE LA VALL D'ARAN

El 19 d'octubre del 1944, entre 4.000 i 7.000 guerrillers espanyols amb armament pesat travessaren la frontera franco-espanyola per la Vall d'Aran i altres zones del Pirineu. A aquesta operació se la conegué amb el nom de Operació Reconquesta d'Espanya, i consistia en una ofensiva a través dels Pirineus que havia de prendre el territori comprès entre els rius Cinca i Segre i la frontera francesa, declarant la restitució de la República.

Fig. 32 Maquis francesos a les muntanyes, 18 de setembre de 1944

Font: www.cronicasapiedefosa.wordpress.com

Jesús Monzón, cap del Partit Comunista Espanyol a França, era qui dirigia la resistència republicana a la França ocupada i tenia intenció de reconstruir una mínima infraestructura del partit a l'interior d'Espanya.

Veient l'èxit que havien tingut els guerrillers dels maquis enfrontant-se a les tropes nazis, cregué possible una invasió d'Espanya travessant els Pirineus. Confiava que amb aquesta acció per part dels guerrillers espanyols, sota les ordres del Partit Comunista, la població es veiés

motivada per aixecar-se en contra del règim franquista i donessin suport als republicans. Molts informadors, dirigents i militars comunistes, com ara l'Emilio, creien que no era una bona idea i que seria millor enviar guerrillers experimentats a formar nous guerrillers per formar una resistència contundent i eficaç.

L'operació consistia en diferents atacs efectuats tot al llarg de la frontera pirinenca amb un atac principal per la Vall d'Aran, que era el principal objectiu. Prendre-la i establir-hi un govern provisional que, aprofitant la situació geogràfica estratègica de la zona, aïllada i amb condicions climàtiques molt fredes durant l'hivern, podrien donar lloc a un atemoriment per part del règim franquista, un aixecament popular i una invasió aliada per eradicar la dictadura franquista que perdurava a Espanya.

³³ La Wehrmacht (en alemany, "Força de Defensa") és el nom que es donà a les forces armades alemanyes entre els anys 1935 i 1945. (Font: www.wikipedia.org)

Fig. 33 Mapa de les incursions guerrilleres durant l'operació RdE (1944-1945)

Font: www.memoriarepressiofranquista.blogspot.com.es

Tot i algunes victòries inicials l'operació acabà fracassant estrepitosament en poc temps per diversos motius. Per una part hi havia el fet que com que l'estat major de la AGE havia estat fent publicitat sobre l'operació amb l'esperança de crear expectació entre la població, els franquistes estaven al corrent de tots els detalls i aïllaren les zones per on planejaven infiltrar-se, utilitzant la tècnica de la terra cremada³⁴ amb la intenció de deixar-los sense provisions. A més, degut al ferri control que exercia la dictadura sobre els mitjans de comunicació i l'aïllament de les zones ocupades, molt poques persones s'assabentaren d'aquesta operació, impossibilitant una insurrecció popular. Al final la superioritat numèrica del franquistes i la falta d'ajut per part dels aliats que ignoraren la causa republicana un segon cop, acabaren condemnant l'operació al fracàs.

La divisió que tenia la missió més important era la de López Tovar, la 204, que tenia tres objectius militars: la presa del port de la Bonaigua, per evitar l'arribada de reforços, la presa de la ciutat de Viella per establir la capital, i l'establiment d'una via de comunicació amb França per Pont de Rei per on podrien arribar reforços o retirar-se. Però al veure la rapidesa amb què les tropes franquistes reaccionaren, reforçant-se amb milers d'efectius, féu adonar-se a López Tovar, igual que a l'Emilio, que intentar tirar endavant la missió era un suïcidi evident.

El 28 d'octubre els últims guerrillers creuaren la frontera després de sofrir moltes baixes i no aconseguir prendre el seu objectiu principal, Viella.

³⁴ **La tàctica de la terra cremada** és una estratègia militar consistent en destruir tot allò que pugui ser útil per l'enemic mentre que avança o es retira per una zona. L'origen històric del terme "terra cremada" prové segurament de la pràctica de cremar els camps de cereals durant les guerres i conflictes. (Font: www.wikipedia.org)

4.7.5 FINAL DE L'AJUDA I DESAPARICIÓ

Tot i el fracàs de la Vall d'Aran, l'ànim espanyol no decagué ja que encara tenien l'esperança d'una intervenció aliada a Espanya. D'aquesta forma els guerrillers continuaren la lluita antifeixista fins les dècades dels 50 i 60. Lamentablement, però, els aliats no arribaren a intervenir ja que no volien un altre front obert a França, i amb el canvi d'estratègia ordenat per Stalin al PCE el 1948, que deixaria de donar suport a les guerrilles i fins i tot executaria als líders guerrillers que es resistissin, els maquis anaren progressivament desapareixent, per la falta d'ajut exterior i la repressió i persecució per part del règim franquista. El veritable final dels maquis però no arribaria fins la mort a mans dels franquistes dels líders guerrillers Quico Sabaté i Ramon Vila Capdevila "Caracremada" el 1960 i 1963 respectivament a Catalunya, i José Castro Veiga "Piloto" el març del 1965 a Galícia.³⁵

³⁵ **Francesc Sabaté i Llopart** (l'Hospitalet de Llobregat, 30 de març del 1915 - Sant Celoni, 5 de gener del 1960), també conegut com a Quico Sabaté o "El Quico", fou un maqui que continuà lluitant després de la fi de la Guerra Civil espanyola el 1939. Sabaté comandà un grup de guerrillers que des de la Catalunya del Nord feia incursions a la resta de Catalunya.

Ramon Vila Capdevila (Peguera, Fígols, Berguedà, 1 d'abril de 1908 - Castellnou de Bages, 7 d'agost de 1963) conegut també amb els sobrenoms de "Caracremada", "Passos llargs" i "Capità Raymond", fou un anarcosindicalista de la CNT durant la Segona República Espanyola, col·laborador de la resistència francesa durant la segona guerra mundial i el darrer maquis català que lluità contra el franquisme.

Xosé Castro Veiga, conegut com a "Piloto", (Corgo, Lugo, 11 de febrer de 1915 — San Fiz de Asma, Chantada, 10 de març de 1965) fou l'últim maquis antifranquista, mort en combat per la guàrdia civil el 1965. El seu renom es devia a la seva condició de soldat (caporal) d'aviació, de la qual desertà per a lluitar en el bàndol republicà durant la guerra civil espanyola.

(Font: www.wikipedia.org)

5. EL RELAT

Una vegada introduïts aquells elements que hem considerat que calia conèixer prèviament, i el context històric-social del moment en què succeeixen els fets que s'expliquen en les memòries, podem procedir a relatar la història d'Emilio Álvarez Canosa àlies "Pinocho". Per a analitzar les memòries, hem combinat la narració dels fets que l'Emilio va explicant, amb fragments transcrits extrets directament de les mateixes, que presentem en moments importants del relat per a poder sentir de primera mà les paraules de qui visqué aquesta història.

Els fragments contenien faltes ortogràfiques originalment, i han sigut corregits durant la transcripció, sense alterar el seu contingut o la forma en què l'Emilio s'expressa.

Tot i que els fragments han sigut transcrits, hem cregut convenient mostrar com seria una pàgina qualsevol d'un dels volums de les memòries, en concret el segon volum, en ser aquest el principal en torn al qual gira aquest treball. A continuació mostrem la primera pàgina i la contraportada del segon volum de les memòries, on podem apreciar una fotografia de l'època on apareixen l'Emilio, la seva dona i el seu fill:

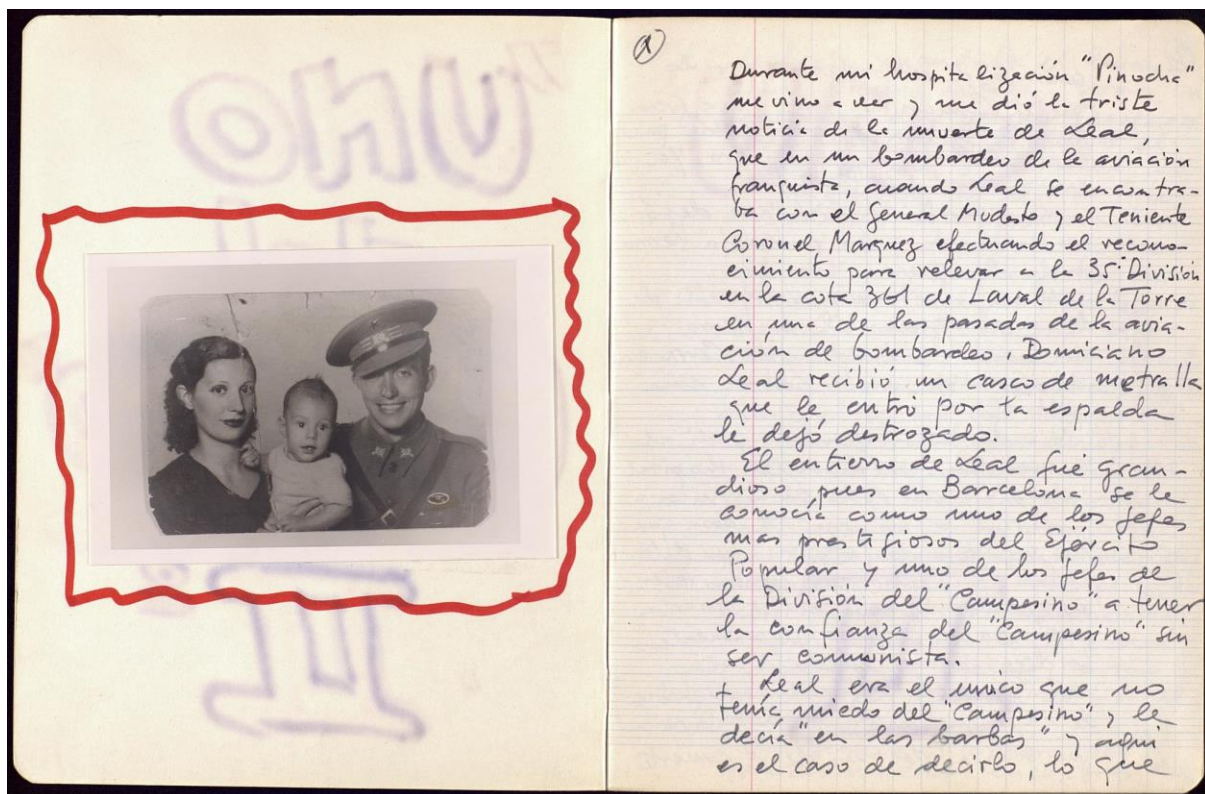

Fig. 34 Contraportada i pàg. 1 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

5.1 LA RETIRADA DE CATALUNYA

El segon volum de les memòries d'Emilio Álvarez Canosa comença amb la mort d'un dels seus amics mentre ell es troba hospitalitzat a Barcelona després d'haver sigut ferit durant la Batalla de l'Ebre (vegeu pàg. 27, apartat 3.7.3), Domiciano Leal. Leal fou ferit mortalment durant un dels bombardejos de l'aviació feixista, mentre realitzava una missió de reconeixement. La mort de Leal deixà tocat l'Emilio, ja que el coneixia des de l'adolescència. El següent fragment és extret literalment de les memòries, i en ell, l'Emilio ens explica l'enterrament del seu amic:

“El entierro de Leal fue grandioso, pues en Barcelona se le conocía como uno de los jefes más prestigiosos del Ejército Popular y uno de los jefes de la División del “Campesino” al tener la confianza del “Campesino” sin ser comunista.”

- Pàg. 1 Volum 4294, Memòries “Uno del Campesino” d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Després de la mort de Leal, i amb les tropes franquistes avançant ràpidament, l'Emilio decideix tornar al front, en contra de les recomanacions de tots els doctors que l'estaven tractant i dels seus superiors, que el veien massa dèbil per a combatre. Tot i així, l'octubre del 1938 es reincorporà a la seva divisió, que amb la mort de Leal, ara manava el Comandant Vicente López-Tovar. Aquest li assignà el comandament del 39è batalló, amb el qual defensaria les immediacions de Cavalls, havent de replegar-se degut a la superioritat numèrica de l'enemic del sector a un quilòmetre al nord del barranc de Pinell, el mateix sector que havien reconquerit 4 mesos abans. Tot i així, aquest replec cap a l'altra banda de l'Ebre es donà de manera ordenada, combatent i contenint a l'enemic per a que es pogués desplaçar tot el material.

L'11 de novembre les tropes feixistes del *Mastrazzo* (italians) arribaren a Mora de l'Ebre, i per a protegir les últimes unitats en retirada de l'exèrcit republicà, l'aviació republicana emprà 45 avions que feren fugir els caces enemics, demostrant la coordinació entre les diferents forces de l'Exèrcit Popular. Totes les operacions de retirada es dugueren a terme de forma ordenada i coordinada, així ho explica l'Emilio a les memòries:

“[...] ataques, conducidos por Zaranga, Arias, Bravo y Zambudio, se demostro la perfecta cordinación de las operaciones de repliegue.”

- Pàg. 4 Volum 4294, Memòries “Uno del Campesino” d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

El 16 de novembre, a les 16:30 hores, després de 115 dies d'ocupació de la zona més mortífera de la guerra civil, totes les tropes i el material del bàndol republicà es trobaven a l'altra vora del riu. Només deu minuts després, a les 16:40 hores, fou destruït l'últim pont que creuava el riu, deixant ambdues vores comunicades.

Tot i la retirada ordenada de les tropes, algunes unitats patiren baixes importants i a l'Emilio se li ordenà reemplaçar primer al comandant Carrasco al front de la 37a brigada, i després al comandant Radal al front del Batalló Especial de Metralladores de la 46a Divisió, amb el qual lluitaria fins a creuar la frontera amb França. Durant la retirada, al batalló divisionari de l'Emilio se'ls assignà a la regió de Vinaixa-Bimbodí, on la nit de Nadal hagueren de fer front a la última ofensiva general franquista, última perquè seria la ofensiva final contra les forces republicanes. La situació del bàndol republicà en aquells moments era crítica, i això es pot comprovar pel simple fet que mentre que el bàndol nacional comptava amb 1500 avions de combat, les forces de l'Exèrcit Popular només comptaven amb 124 avions amb els que defensar-se. Aquesta situació de desavantatge numèric i tècnic es repetia en tots els àmbits, i tot i la disciplina i moral de les tropes republicanes, les moltes batalles i retirades successives començaven a tenir el seu efecte en els soldats.

Davant d'aquesta terrible desproporció de forces, i amb cap esperança d'ajut exterior, la república acceptà que la guerra era perduda i decidí començar la retirada progressiva cap a la frontera, de la mateixa manera ordenada i metòdica que s'havia fet fins el moment. Tot i així, encara que els republicans decidiren que es retirarien, tenien clar que els farien pagar molt car als franquistes cada metre perdut.

“Ante esta enorme desproporción y sabiendo que la guerra era inevitablemente perdida, decidimos enfrentarnos con el enemigo y vender caramente nuestra piel. No voy a contar en detalle las operaciones en las que participamos en lo que se llamó la Retirada de Cataluña, ya que otros como Modesto [...] Me limitaré a lo que conozco bien, el orden de batalla del Batallón divisionario de la 46 División.”

- Pàg. 7 Volum 4294, Memòries “Uno del Campesino” d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Les ordres de l'exèrcit de l'Ebre a tots els batallons eren senzilles: combatre a l'enemic en tots els fronts possibles, i destruir tot allò que els franquistes poguessin utilitzar o que pogués tenir algun valor econòmic o estratègic. És el que es coneix com a tàctica de terra cremada, que consisteix en anar-se retirant a mesura que es va destruint tot allò de valor o utilitat per a l'enemic que es va trobant: vies de comunicació, vies de ferrocarril, locomotores, dipòsits de carburant, ponts, infraestructures industrials, productes alimentaris, etc... Sense anar més lluny, a Sant Sadurní d'Anoia, els republicans feren explotar més de 8 milions d'ampolles de xampany Codorniu. Tota aquesta destrucció no fou fàcil de pair per l'Emilio, que d'aquesta forma ho expressa al fragment següent:

"Estas destrucciones y este despilfarro de la riqueza nacional me dolían enormemente, pues [...] Moscú en 1812, pero viendo los sacos de harina destripados, los camiones enviados a los barrancos e incendiados, los trenes y vías férreas destruidos, las fábricas voladas a la dinamita, no podía por menos asquearme de la guerra, pues como me decía un maño en Aragón; ¡"Rendíos, los unos por no creer en Dios, y los otros por creer, menuda la habéis formao"! -Que sean para imponer el fascismo o el comunismo, las guerras son una verdadera asquerosidad."

- Pàg. 8 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Com podem veure, les tropes republicanes compliren rigorosament amb les seves ordres, destruint tot allò que podien per a evitar que caigués en mans dels franquistes. A la destrucció dels republicans en retirar-se s'hi sumà la carnisseria de l'aviació feixista, que sabent que els civils no tenien a on anar, bombardejava i metrallava sense pietat a les famílies que fugien de les unitats italianes i marroquines, les quals no feien distincions entre comunistes i no comunistes, sinó que senzillament ho arrasaven tot. L'aviació republicana féu el que pogué per a protegir als civils que fugien, i arribà a abatre 43 caces enemics en front dels 23 que perdé, però la superioritat numèrica dels feixistes era massa gran.

Els exèrcits del Centre i d'Extremadura intentaren dues ofensives desesperades, però aquestes no funcionaren, i amb la retirada de les brigades internacionals i del suport de la URSS, que començava a iniciar conversacions amb Alemanya per a repartir-se Polònia amb el futur pacte Ribbentrop-Molotov, el desenllaç de la guerra semblava inevitable. En el fragment següent podem apreciar la hipocresia de la resta de països en la guerra civil espanyola:

"6 meses después, dando la puñalada a las democracias y traicionando a todos los pueblos amantes de la libertad [...] La guerra había servido a la Unión Soviética de terreno de experiencia, lo mismo que a la Alemania Hitleriana, la Italia Fascista; en los campos y nosotros, los españoles servíamos como carne de cañón y conejos de indias."

- Pàg. 11 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Tot i l'aparent derrota inevitable, les tropes republicanes continuaren amb la lluita, mantenint en tot moment contacte amb l'enemic, mantenint-lo a ratlla, i retirant-se de forma ordenada. Al llarg de tota la retirada moltes unitats es quedaren defensant posicions clau per a donar temps al gruix de les tropes i als civils a escapar, sabent que no en sortirien vius. Durant un d'aquests combats de contenció l'Emilio perdé al comissari del seu batalló, José Sobrado, que fou abatut del seu cavall i de qui no sabé res més fins al cap de molt temps. Aquesta i moltes altres baixes, provocades ja fos per la mort de soldats o pel seu empresonament a mans dels feixistes, anaren reduint els recursos de l'Exèrcit Popular, fent recular els republicans cap a la frontera, on quedaren cada vegada més acorralats, entre l'espasa i la paret.

5.2 EL PAS DE LA FRONTERA

La situació tant de l'Exèrcit Popular com dels refugiats era desesperada. Dia i nit, caces de la Legió Còndor³⁶ alemanya i altres unitats feixistes s'aferrissaven a la població civil que s'aglutinava a la frontera amb França. Líders republicans prominents, com el comissari del grup d'exèrcits de Catalunya, Gil Roldán de la CNT, el subsecretari general Cresceneiano Bilbao del PSOE, juntament amb el General Modesto intervindrien amb les autoritats franceses per tal que, com a mínim, els civils poguessin passar la frontera i escapar dels bombardejos franquistes. Al final, el febrer del 1939, i no fàcilment, el govern francès obriria la frontera als civils i a l'exèrcit, però no sense abans confiscar tot el material militar que portessin els espanyols. El control arribà a tal punt que els gendarmes de la frontera no només es quedaven l'armament, sinó també qualsevol objecte de valor que els hi agradés, tal era la situació de desemparament dels refugiats. Per a evitar que ni els francesos ni els franquistes es poguessin quedar el material militar que encara conservaven, les tropes republicanes decidiren destruir tot el que els quedava: tancs, camions, artilleria, fusells, pistoles, explosius, etc... preferint tirar pels barrancs els seus tancs i fusells abans que donar-los als gendarmes de la frontera.

Així, el 10 de febrer del 1939, després d'haver-se desfet de la majoria del material militar, l'Emilio i els seus companys es dedicaren exclusivament a rentar-se i posar-se presentables; i el dia 11 creuaren la frontera pel pas fronterer del Vallespir, en perfecta formació, i mostrant als guardes francesos que allò no eren uns desarrapats, sinó un exèrcit que tot i haver perdut, encara conservava la seva dignitat. Aquesta estampa deixà impressionats als soldats francesos, que degut a la publicitat negativa que feia la premsa reaccionària dels republicans espanyols, no s'esperaven una desfilada militar d'aquesta magnitud. Els oficials i gendarmes francesos els saludaven i presentaven armes, mentre els espanyols marxaven i anaven deixant les poques armes i municions que els quedaven als guardes. Així els conduïren a peu fins al poble veí de Saint Laurent-de-Cerdans, on els confinaren a un camp de concentració a prop del riu. Així expressa l'Emilio el final d'aquesta etapa de la seva vida, de la guerra d'Espanya:

"Una página de nuestra historia había terminado."

- Pàg. 16 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

A continuació l'Emilio ens parla dels camps de concentració francesos, començant per el de Saint Laurent-de-Cerdans, i de la vergonyosa forma en què les autoritats franceses intentaren "resoldre" la crisi de refugiats del 1939.

³⁶ La Legió Còndor fou una força d'intervenció aèria que l'Alemanya nazi envià en ajuda de les forces del general Franco per lluitar a la Guerra Civil espanyola. (Font: www.wikipedia.org)

5.3 CAMP DE SAINT LAURENT-DE-CERDANS (CAMP DE CONCENTRACIÓ PROVISIONAL)

Les autoritats franceses, tot i haver-se pogut preparar per a l'èxode massiu que s'aproximava, infravaloraren el problema i en arribar la fi de la guerra el 1939, ni estaven preparats, ni sabien com sortir d'aquesta situació. Centenars de milers de persones es presentaren a les seves fronteres, a la vegada que l'Alemanya de Hitler començava a maniobrar per a envair Polònia. El govern francès, desbordat per la situació, decidí confinar als refugiats espanyols en camps fins a poder trobar una altra solució. Els civils foren conduïts a camps on segons ens explica l'Emilio, com que els francesos ho dirigien tot, les condicions eren terribles i regnava la llei del més fort, que es quedava amb el poc menjar que oferien els guardes. Els militars, en canvi, tingueren més sort, ja que en ser més disciplinats i disposar d'una jerarquia preexistent, se'ls permeté organitzar-se dintre dels camps, repartir-se el menjar i solucionar els problemes de convivència, comprensibles en aquestes condicions, que es poguessin ocasionar.

Tot i a així, la situació dels soldats tampoc era un camí de roses. Així ho expressa l'Emilio al següent fragment:

"[...] todo cuando miles de soldados son aparcados a orillas de un río, sin techo donde guarecerse y con un frío de espanto en ese mes de febrero al pie del Pirineo francés."

- Pàg. 17 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Saint-Laurent-de-Cerdans es troba a sis quilòmetres de la frontera, fet que justifica per què els seus habitants varen veure passar uns setanta mil refugiats que fugint de la guerra civil espanyola es dirigien cap a Arles-sur-Tech o Prats de Molló. En aquella època al poble hi havia uns cinc-cents habitants i quan el nombre d'exiliats fou elevat varen improvisar tendes de campanya per acollir-los. Els malalts i els ferits se'ls instal·là al segon pis del taller d'espartenyas "L'Union Sandalière". Actualment, a la planta on dormiren els exiliats espanyols hi ha un museu en memòria seva.

Gràcies als cursos de francès que l'Emilio rebé quan era petit i estudiava amb els frares (vegeu pàg. 16, apartat 3.2), pogué comunicar-se amb els oficials del camp, i així pogué fer d'interpret entre els espanyols i els francesos. Així, un dia es presentà al comandament francès a Saint Laurent-de-Cerdans i sol·licità que els permetessin, a ell i a altres comandants espanyols de les unitats allà confinades, anar al consolat espanyol a Perpignan, ja que portaven dos mesos sense cobrar res i s'havien assabentat que al consolat estaven repartint les pagues endarrerides. El comandament francès accedí, i acompanyats per una forta escolta, es dirigiren al consolat, on els donaren en francs els dos mesos que els devien.

L'arribada al camp fou apoteòsica, ja que en veure els soldats que havien aconseguit els diners se'n alegraren molt, tenint en compte la precària situació en què es trobaven. Al consolat, a més, informaren a l'Emilio que el

diari local "L'Independant" havia posat una pàgina sencera amb el títol "Dónde están ustedes?" dedicada únicament a la publicació d'avisos de recerca, per tal que els espanyols disseminats pels camps poguessin trobar les seves famílies i amics perduts durant el caos de la retirada.

Com que l'Emilio no havia sabut res de la seva dona i el seu fill, la "Pinochina" i el "Pinochín" com ell els anomenava, des que es retiraren de Girona, demanà a "L'Independant" que pengés un anunci per a trobar-los. I quina seria la seva sorpresa quan el 3 de març, a la vegada que publicaren el seu avís, cercant entre els avisos d'altra gent es trobà un avís de la seva dona, que havia tingut la mateixa idea. Immediatament l'Emilio escrigué al refugi de Carsac, al departament de la Dordogne, on es trobaven la seva dona i el seu fill.

Aquesta rúbrica de "L'Independant" permeté que molts refugiats es retrobessin amb els seus éssers estimats, i aquest acte d'altruisme purament genuí seria recordat còpidament per tots els quals hagueren de passar per l'infern dels camps després de l'infern de la guerra civil. Així recordava l'Emilio la solidaritat dels periodistes francesos de "L'Independant" 38 anys després d'aquests fets:

"[...] esos honrados y altruistas periodistas ganaron nuestro más sincero reconocimiento por la obra humanitaria que realizaron. Ese gesto benéfico de los periodistas de Perpignan rehabilitó la profesión, pues en otros, los encarnizados enemigos de la libertad, los del "Gringoire" y "L'Action Française" ya les arreglamos las cuentas en 1944, cuando la Liberación de París, en donde vieron a esos "rojos" de los que el diputado Ibarnegaray decía, respondiendo a un diputado que preconizaba -enviar a los refugiados españoles al Pacífico- respondió -al Pacífico, sí, pero al fondo-"

- Pàg. 19 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

També ens parla de com aquesta acció li donà esperances en front d'aquells periodistes que els demonitzaven a ell i als milers de refugiats que fugien de la guerra, explicant una anècdota sobre com durant l'alliberació de París el 1944, donaren el què es mereixien als periodistes i polítics francesos reaccionaris que els havien tatxat de terroristes i criminals el 1939.

Respecte al tracte que l'Emilio i els seus companys reberen durant la seva estada al camp provisional de Saint Laurent-de-Cerdans, ell ens diu que en tot moment reberen un tracte correcte, sense cap injustícia ni abús per part de les autoritats franceses, però ens deixa molt clar que ell només parla per ell mateix, i que desconeix el tracte que reberen els altres refugiats a camps com els de Saint Cyprien, Argelès, Barcarès o Vernet. Cal tenir en compte que ell no era un civil, sinó que era militar i això li aportava certs privilegis comparat amb la situació de moltes altres persones.

"[...] el testimonio que yo hago no concierne más que a mí, así que nadie se dé por ofendido, ni se ofusque o escandalice por lo que aquí digo."

- Pàg. 20 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

A finals de març del 1939 desplaçaren a tots els militars confinats al camp de Saint Laurent-de-Cerdans al camp de Juda, al poblet veí de Septfonds, al departament francès de Tarn et Garonne. Aquest camp era immens, amb més de 12.000 homes confinats.

5.4 EL CAMP DE CONCENTRACIÓ DE SEPTFONDS (JUDA)

Com ja hem mencionat anteriorment, el camp de Saint Laurent de Cerdans era un camp provisional, i per tant, al cap d'un temps els refugiats allà confinats foren desplaçats al camp militar de Septfonds (vegeu pàg. 34, apartat 4.4.1) conegut amb el nom de camp de Judes, a la regió de Migdia-Pirineus, al departament francès de Tarn i Garona. Fou creat amb urgència per tal de descongestionar els camps de refugiats d'exiliats republicans a la Catalunya del Nord.

El coronel Vigouroux, oficial francès encarregat del camp de concentració de Septfonds, i el seu estat major, no podent controlar eficaçment totes les unitats recloses al camp, demanaren ajuda als propis espanyols. D'aquesta forma, i com els confinats eren tots militars, pogueren mantenir la seva organització i jerarquia. L'Emilio ens diu que per part de la seva unitat, el Batalló Divisionari, aconseguí mantenir la disciplina i la cohesió, tot i les condicions adverses del moment.

Com que el camp de Septfonds era un camp militar, com ja hem mencionat anteriorment, cada matí i cada tarda els espanyols havien de formar, i a l'ordre de "*¡Firmes!*", saludar la bandera francesa a la vegada que el corneta tocava el toc reglamentari. L'Emilio comenta, que com que els espanyols eren molt bromistes, cosa sorprenent tenint en compte la situació, havien batejat aquesta cerimònia amb el nom de "*¡A ver montar la cabra!*" ja que pel que sembla, el toc reglamentari era molt semblant al toc de corneta que feien els titellaires als pobles quan feien pujar a la cabra a l'escenari.

El recompte a les barraques era efectuat pel comandament francès, però com que el repartiment de les racions anava en funció dels efectius, els republicans sempre se les arreglaven per a enganyar els francesos i que aquests comptessin més del compte, cosa que els permetia disposar de millors racions de pa i menjar, de forma que els francesos mai no sabien el nombre exacte de confinats a les barraques.

Amb la guerra amb l'Alemanya de Hitler veient-se propera, el comandament francès instà els espanyols reclosos als camps a unir-se a la Legió Estrangera, fins al punt d'amenaçar-los amb el dilema “*¡O a la Legión o a España!*”. Tot i les amenaces, els republicans no es deixaren intimidar, i els voluntaris per a la Legió Estrangera i les Companyies de Treball eren molt escassos, cosa que enfurismava al coronel Vigoroux, fins al punt que reuní tots els oficials espanyols i els amenaçà intentant dissuadir-los de continuar influenciant els seus soldats a negar-se a unir-se als Regiments de Marxa Estrangers (vegeu pàg. 39, apartat 4.6), ja que en veure la impopularitat de la Legió decidiren canviar-li el nom, cosa que tampoc funcionà.

Mentrestant, el SERE,³⁷ d'influència comunista, i el JARE³⁸ socialista feien circular pels camps les llistes del Servei d'Evacuació, les quals s'omplien per milers. L'Emilio ens explica que era molt típic que molts omplissin desenes de sol·licituds per a poder anar a Mèxic, Veneçuela, Argentina o Rússia; però al final ningú aconseguia sortir dels camps, i aquestes llistes quedaven en res. Al següent fragment l'Emilio canta una estrofa de la cançó de resignació que tota persona que hagi passat pels camps de concentració francesos coneix:

<i>“Somos refugiados, de España vinimos</i>	<i>Con el S.E.R.E. Y con el J.A.R.E.</i>
<i>Y aquí resistimos con resignación</i>	<i>Y la madre que los parió</i>
<i>Estamos esperando que el S.E.R.E. nos llame</i>	<i>Que ya estamos hartos de tanto emboscado</i>
<i>Que nos llame el J.A.R.E. por el altavoz</i>	<i>Y de estar en campos de concentración”</i>

- Pàg. 23 Volum 4294, Memòries “Uno del Campesino” d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

L'activitat política als camps, segons explica l'Emilio, seguia com durant la guerra, amb una batalla constant entre les diferents corrents ideològiques: anarquistes, comunistes, socialistes, etc... que era encara pitjor després de la guerra ja que si durant el conflicte hi havia hagut una certa unitat contra un enemic comú, en travessar la frontera, els odis, desacords, retrets i antagonismes preexistents s'accentuaren encara més. Tots s'acusaven els uns als altres sobre la responsabilitat d'haver perdut la guerra, el PCE acusant a socialistes i anarquistes, i la CNT i el PSOE posant el crit al cel com és normal.

³⁷ **Servicio de Evacuación de Refugiados Españoles o Servicio de Emigración de los Republicanos Españoles (SERE)** fou el primer organisme d'auxili als republicans exiliats a causa de la Guerra Civil Espanyola, creat a París el febrer de 1939 i adscrit a la direcció de Juan Negrín. (Font: www.wikipedia.org)

³⁸ **Junta de Auxilio a los Republicanos Españoles (JARE)** fou una institució fundada a França el juliol de 1939 per la Diputació Permanent de les Corts republicanes, ja a l'exili. La seva finalitat era administrar els béns i recursos que es poguessin destinar a l'auxili d'aquells que emigraven d'Espanya per defensar les institucions democràtiques del país. Hi foren representats tots els partits exiliats menys el PCE i el PNV per decisió pròpia. (Font: www.wikipedia.org)

El Partit Comunista, mitjançant tècniques d'infiltració, es anà fent amb el control dels diversos sectors del camp, igual que havien fet en l'Exèrcit Popular durant la guerra. Així, qui no estava d'acord amb les directrius del partit o queia en desgràcia amb els seus dirigents, se li negava l'emigració.

Els antics membres del "Campesino" (la unitat de l'Emilio), eren ja des de la guerra vistos amb mals ulls pels "sustractors", ja que tot i ser comunistes, eren dels que més protestaven, permetent-se el luxe de criticar i oposar-se a algunes de les decisions de la direcció. Els "sustractors" eren els oficials i a la vegada els informadors del partit, el qual en disposava a totes les unitats, informant-los ja fos de forma exagerada o corregida de totes les dissidències i conversacions o actituds sospitoses d'anar contra el partit. Per a ells denunciar els comentaris i crítiques contra el partit era la "vigilancia bolchevique" que l'Emilio tradueix a anar-se'n de la llengua. Per aquest motiu l'Emilio i els seus companys anomenaven el seu "sustractor" "el Chivato", ja que no podien parlar sense por que els escoltés, i no és que diguessin res dolent, sinó que senzillament no podien expressar-se lliurement.

Aquest espionatge i control constants feien que cada dia l'Emilio perdés més i més la seva fe en el Partit Comunista, i com que ell creia que els espanyols eren, en general, de naturalesa anarquista, no acceptaven amb facilitat aquesta obediència cega i aquest acatament sense protestar que propugnava el partit, comentant moltes vegades entre ells "¡Vaya un rollo!" o "¡Qué tostón!". Per tant, no és d'estranyar que l'amic de l'Emilio, el "Campesino, sempre tingués històries amb el partit, ja que era un comunista que deia les coses com les sentia i que no es guardava el que pensava, criticant obertament al partit i els seus líders, cosa que captava l'atenció dels "sustractors".

Una vegada, estant en l'Estat Major de la Brigada, l'Emilio i els seus companys començaren a criticar un dels dirigents del partit, i no li faltaren segons a en "Bocachapa", el seu "sustractor", per a anar-se'n de la llengua. Al següent fragment l'Emilio ens parla d'aquest personatge:

"La conversación que teníamos sobre Lister, la oyó "El Bocachapa", el instructor del Partido de la 10ª Brigada llamado también por nosotros "El Ectoplasma" pues aparecía y desaparecía ante nosotros sin que nos apercibiéramos. El llamarle "Bocachapa" es porque tenía toda la parte delantera de la boca en metal blanco, de aquí el apodo que le pusieron los soldados."

- Pàg. 27 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

L'Emilio i la seva unitat foren cridats al responsable del partit a la divisió, i se'ls obligà a repetir el que havien dit i retractar-se, cosa que feren tot mossegant-se la llengua. L'Emilio ens explica que aquest tipus d'escenes eren constants en els camps, amb el partit controlant i dirigint amb mà de ferro fins a l'últim detall de la vida dels confinats als camps. Tot i així, l'Emilio també ens diu que ells encara havien tingut sort, perquè a Rússia la repressió havia sigut total, liquidant no només políticament sinó també físicament a la major part dels que es

refugiaren allà, anant a parar a les fredes estepes de Sibèria, com per exemple el comissari de l'Emilio mencionat anteriorment (vegeu pàg. 49, apartat 5.1), José Sobrado.

El "Campesino" cometé l'error de dir en veu alta el que milions de russos pensaven, 9 anys abans que ho digués Khrushov al seu Informe del XX Congrés del PCUS el 1956,³⁹ acusant a Stalin d'assassí per les barbaritats que havia comès com a dictador de l'URSS. De la mateixa forma, l'Emilio cometé el mateix error, i criticà obertament i amb contundència a una reunió del partit el pacte Ribbentrop-Molotov a què havien arribat Hitler i Stalin per a repartir-se Polònia el 1939, anomenant-lo "*una traición a los pueblos amantes de la libertad*". Poc després, s'adonaria a través d'un amic intèrpret seu de l'Estat Major, que havia sigut denunciat com a agitador comunista, i no tardà en sospitar del partit, que el volia castigar per les seves dures paraules.

L'Emilio esperava ser interrogat, però directament se l'emportaren en un vagó de tren amb un llibertari anomenat Carvajal al castell de Collioure, que servia com a centre "disciplinari" dels confinats als camps, bàsicament com una presó però diverses vegades pitjor.

5.5 EL CASTELL DE COLLIOURE

Després d'un interrogatori per part del comandant de l'antic castell templer de Collioure, el comandant Rollet, i de la pallissa gratuïta de benvinguda, l'Emilio fou "recomanat" a la secció especial del castell, dirigida per un oficial búlgar de la Legió Estrangera anomenat Antoine. L'Emilio ens descriu a aquest personatge com l'esbirro del comandant Rollet, un home sàdic i cruel.

Com que a Collioure, segons deien els francesos, hi havia "*la flor y nata de los criminales rojos*", se'ls aplicava el règim dels Batallons Africans, o batallons disciplinaris de la legió estrangera, de la qual el comandant Rollet havia sigut capità, i la majoria dels seus sequaços membres.

Aquest règim era militar, amb una fèrria disciplina: formar a les 6 del matí, recompte pels caps de secció (18 en total), saludar la bandera francesa, trencar files, i sortir totes les seccions a treballar picant pedres i altres treballs penosos i denigrants. A la secció especial en què es trobava l'Emilio, li tocaven els treballs més durs i terribles.

Una jornada qualsevol al castell de Collioure començava amb el toc de Diana (toc de dia per a despertar als soldats). A continuació, en un temps cronometrat, les seccions havien de formar, prendre's la insípida substància que allà anomenaven cafè, anar al "*toilette*" com deien els francesos amb sorna i preparar-se per a anar a treballar. L'Emilio explica que l'escena que es formava cada matí als "*toilettes*" era un espectacle trist i fastigós a parts iguals.

³⁹ **El XX Congrés del PCUS** se celebrà entre el 14 i el 26 de febrer de 1956. Fou el primer congrés del Partit Comunista de la Unió Soviètica que se celebrà després de la mort de Stalin i es transformà en el punt de partida de les primeres crítiques directes al mandat del difunt dictador Soviètic. (Font: www.wikipedia.org)

Els "toilettes", com els francesos els anomenaven, es composaven d'una caserna minúscula amb tres forats al terra, i això per a centenars de persones. Com tots els presoners s'aguantaven durant tota la nit les ganes de fer les seves necessitats fins aquell moment, en arribar el moment d'anar al lavabo tothom s'amuntegava i empenyia contra la porta per a poder entrar abans que els altres, encabint-se tots els que ho aconseguien dintre, i fent les seves imperioses necessitats fisiològiques on podien, moltes vegades tacant-se i embrutant-se els uns als altres en una marea de persones i excrements que feia molta pena de veure, però que al comandant Rollet i els seus esbirros els semblava entretinguda.

Un ho feia al forat, l'altre a la paret, un altre a una esclotxa entre altres dos, i com que no parava d'entrar gent, un cop qualsevol feia que algú perdés l'equilibri i embrutés a algú altre. Els uns i els altres es queixaven, a la vegada que els que patien de colitis (inflamació del colon i el recte) degut a les terribles condicions higièniques del camp suplicaven que els deixessin un espai, ja que el temps per a poder fer les seves necessitats era cronometrat pels guardes.

Al final, el terra quedava ple d'excrements i els forats totalment obstruïts i inservibles, convertits en tres piràmides de defecacions. L'aire dins de la sala era nauseabund i irrespirable, i la brutícia inundava el petit espai, formant una cascada pels esglaons de l'entrada i un bassal al pati del castell. I a qui li tocava netejar aquest repugnant i lamentable escenari? A la secció especial de l'Emilio.

A la seva secció els hi tocava recollir-ho, empènyer els excrements cap els bidons, transportar els bidons i netejar-los, fregar el terra i deixar-lo com una patena, tornar a posar els bidons nets al seu lloc, i posar desinfectant als murs i al terra. La part més delicada d'aquest treball era el transport dels bidons, ja que degut a la disenteria permanent que hi havia al camp, contenien més líquids que sòlids. I si aquesta ja era una activitat laboriosa, el despietat Antoine, el cap de la secció de l'Emilio, els hi feia encara més complicada.

L'Antoine normalment escollia als espanyols de major graduació per al que ell anomenava amb sorna la "corvée de la merda", i com que a l'Emilio el tenia creuat, sempre li tocava transportar els bidons, però a més, no satisfet amb això, el búlgar el situava darrere d'ells en comptes de al davant, la pitjor posició possible ja que li queien tots els efluvis. Al fragment següent l'Emilio explica fins a quin punt arribava el retorçat sentit de l'humor del búlgar:

"Si tropezábamos y se volcaba el bidón Antoine nos lo hacía recoger con las manos, y cuando no tropezábamos Antoine a veces nos ponía la zancadilla, y allí iba todo por el suelo. "¡Anda, Comandante, recoge la mierda y rápido!" Gritaba Antoine, acompañando la orden de vergajazos cuando no lo hacíamos con la celeridad necesaria."

- Pàg. 35 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Quan al principi l'Emilio i els seus companys tenien nàusees i ganes de vomitar, el búlgar esclatava a riure amb els gestos de repulsió que feien. Al cap d'un temps però, ja es coneixien totes les tretes del despietat Antoine, i

en adonar-se d'això, aquest decidia desviar la seva atenció als nous refugiats arribats al castell, les seves properes víctimes.

A tot això, el comandant Rollet seguia, igual que la resta dels comandants dels camps de concentració francesos, intentant allistar als espanyols a la Legió Estrangera, repetint una i altra vegada “*¡A la Legión o a España!*”, sabent que no volien anar a cap dels dos llocs. Aquests intents de reclutament es veieren intensificats el novembre del 1939, ja que després de dos mesos de guerra l'Exèrcit Francès havia perdut milers de soldats que havien sigut fets presoners per la Wehrmacht.

Amb l'objectiu de trencar la seva resistència d'una vegada per totes, el comandament del castell redoblà els maltractaments, minvà les ja de per sí escasses racions de menjar que rebien els presoners, i combinà tot això amb convocatòries individuals aleatòries en qualsevol moment, en les que utilitzaven tots els mètodes de persuasió possibles, des dels discursos fins les amenaces per a aconseguir doblegar la seva voluntat. Els amenaçava amb enviar-los a Espanya “*Que está aquí al lado*” deia “*y os entregaré a la policía franquista ¡Así que escoged! Ah, y esta vez es la última oportunidad que os dejo, mañana espero vuestra respuesta*” digué amb un aire malhumorat.

5.6 ELS REGIMENTS DE MARXA “VOLUNTARIS” ESTRANGERS

Amb aquest panorama i sent conscients que aquesta vegada no hi havia escapatòria, l'Emilio i alguns companys més de la seva secció es presentaren com a “voluntaris” per als Regiments de Marxa Estrangers (vegeu pàg. 39, apartat 4.6). 18 voluntaris foren ficats a un camió i portats a la caserna de Perpignan, on el metge donà com a aptes per al servei militar a 14, i com a no aptes als altres 4, entre els quals es trobava l'Emilio.

Una de les principals raons que portaren a l'Emilio a prendre aquesta decisió, segons explica, fou una carta que li donà el comandant Rollet de la seva dona “*Pinochina*”, dient que havia nascut el seu segon fill, en “Tito”. L'Emilio no creu que aquesta acció per part d'en Rollet fos premeditada, ja que encara que li conferia les qualitats de torturador, despietat i assassí, no el veia com un subtil psicòleg.

Els “inútils” foren portats de nou al castell on el comandant Rollet els “rebé” a la seva oficina, i després de fer-los un discurs sobre “*la Francia, el honor, la dignidad humana y la lucha contra el enemiga común*”, el qual diu l'Emilio que escoltaren fermes i maleint-lo amb veu baixa, foren traslladats de la secció especial a una altra fora del castell.

Els feren omplir unes quantes fitxes, en les quals en l'apartat de “ofici”, l'Emilio posà “Forner”, ja que com mencionem a l'apartat de la biografia (vegeu pàg. 22, apartat 3.7), l'Emilio havia format part del sindicat de les Arts Blanques, i havia après l'ofici del seu pare, tot i haver-se dedicat també a altres activitats. A continuació, el dugueren al camp de Bram, a prop de la població francesa de Carcassone, on la intendència militar francesa havia instal·lat 36 forns de campanya des d'on es proveïa a totes les unitats de l'exèrcit.

5.7 EL CAMP DE BRAM

Durant la seva estada a Collioure, com que cada secció estava aïllada, el PCE no podia exercir el seu control ferri habitual, però en ser portat al Camp de Bram, l'Emilio fou ràpidament enxampat per la tela d'aranya dels informadors del partit, que començaren a indagar el com i el per què els havien deixat sortir de Collioure.

Omplint biografia rere biografia, responent pregunta rere pregunta, l'Emilio es frustrava més i més amb l'obsessió pel control i la rigidesa de pensament del partit. Segons explica, aquest no es conformava amb el fet que estiguessis d'acord o que no t'oposessis a les seves decisions, sinó que exigia una submissió completa. Així ho descriu l'Emilio al següent fragment:

"[...] el partido no quiere que digas amen a todo simplemente sino que te doblegues y te rebajes, no que digas "Sí, y pa ti la perra gorda!" sino que la voluntad tuya sea puesta incondicionalmente al servicio del Partido, haciendo suya la máxima."

- Pàg. 40 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Cap tipus d'autocrítica o dissidència era tolerada dins del partit, els líders de la "revolució" sabien què es feien, i totes les decisions que prenen eren encertades. Podem apreciar aquesta obcecació en un exemple que explica l'Emilio. En aquest exemple, ell es troba en una reunió al camp de Bram amb l'Estat Major del partit, quan un dels seus líders li pregunta si fou ell qui criticà el pacte Ribbentrop-Molotov entre l'Alemanya hitleriana i la URSS (vegeu pàg. 53, apartat 5.4), i l'Emilio li respon que sí. Llavors el del partit començà a sermonejar-lo sobre els mèrits de la revolució i la saviesa dels líders comunistes, i a recriminar-li que ell no tenia ni idea de diplomàcia i política internacional i que no podia entendre el perquè de la decisió del Kremlin en el pacte amb Alemanya. El següent fragment del seu sermó sintetitza a la perfecció el que volia transmetre:

"[...] métete bien en la cabeza y dite que ¡Si Stalin lo ha hecho, bien hecho está! ¡Si Stalin lo ha dicho, él sabe por qué! Si Stalin dice que Kamenev, Zinoveiv, y el Mariscal Tonkachevsky es y son unos traidores, es que lo son, pues él sabe más que nosotros, y no te rompas la cabeza en pensar [...]"

- Pàg. 43 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Després de tornar-se a disculpar per enèsima vegada per la seva gosadia posant en dubte al que ell es refereix amb ironia com "la clarividència del genial conductor de la classe obrera mundial", l'Emilio digué "Amén" sense

estar convençut i se n'anà de la reunió. Aquesta i altres crítiques de l'Emilio no passaven desapercebudes pel partit, que el començava a veure amb sospita, i no li treia l'ull de sobre.

El febrer del 1940, arribà al camp un representant de les mines d'or de Salsigue, que explotava un jaciment a uns 20 quilòmetres de Carcassone, anunciant que venia per a contractar a gent per a treballar com a miners a Salsigue i Villaniere.

Cansat dels camps de concentració i del malson de l'ambient del partit, l'Emilio es presentà a l'enginyer Mr. Lyonnais i fou contractat al fons de la mina conduint els vagons. Al principi fou allotjat a les habitacions de la cantina obrera, amb un amic seu anomenat Gonzalvo Usón, amb el qual més tard lluitaria a la guerrilla contra els nazis.

5.8 ESTADA A SALSIGUE

Com que l'Emilio sabia defensar-se bastant bé en francès, sobretot escrivint, presentà una sol·licitud al prefecte del departament demanant que autoritzessin a la seva dona i els seus dos fills a venir amb ell, ja que portaven ja 15 mesos al camp de la Creu-Roja de Sarlat de Perigord. Els serveis de refugiats del departament autoritzaren el reagrupament familiar i l'Emilio tingué l'alegria de tenir tota la seva família amb ell just el 24 de març del 1940, dia que el seu fill gran, en "*Pinochin*" feia 3 anys, el seu fill petit, en "Tito", tenia ja més de 5 mesos i ell 24 anys.

A Salsigue, on treballà més de vuit mesos a les mines portant una vida familiar normal, l'Emilio es recuperà de la gana i les privacions a les quals havia estat sotmès durant les seves estades als camps, especialment al terrible castell de Collioure, però la seva odissea com a refugiat estava lluny d'acabar-se.

El juny del 1940, en perdre la guerra França i sotmetre's el govern del mariscal Petain a les exigències del tercer Reich, molts presoners i soldats francesos tornaren a les seves llars, i com que entre ells hi havia molts miners de Salsigue, la direcció de la mina decidí prescindir de la mà d'obra espanyola portada del camp de Bram, tornant al camp els solters, i quedant-se un temps més a la mina els casats fins que en el mes d'octubre també els tocà a ells anar-se'n.

L'Emilio fou convocat a l'oficina del cap d'explotació, en Mr. Lyonnais, que els hi donà a ell i als altres casats les pagues que els corresponien, un certificat de treball i bona conducta, i els digué que es presentessin a la Brigada de Gendarmeria, cosa que no fou necessària ja que una de les seves patrulles es presentà a casa seva, els confiscà les cartes d'identitat, i els donà 24 hores per tal que es presentessin amb les seves coses a la Brigada per a ser reconduïts als seus respectius camps.

5.9 FUGIDA A CARCASSONE

Davant la situació de veure's de nou separats la seva dona i fills per un costat i ell per l'altra, recolliren precipitadament les poques possessions que tenien i amb l'ajuda d'un francès d'origen espanyol anomenat Latorre de Las Touis, que els portà amb el seu cotxe al poble, per on passava l'autocar de línia, es presentaren a Carcassone, al carrer del 4 de setembre, on vivia un amic seu i camarada del partit que l'Emilio coneixia de Madrid. Els explicaren la seva situació desesperada, i com que els gendarmes els estaven esperant per tornar a portar-los als camps, el madrileny Miguel Posadas, la seva dona i la seva filla els permeteren quedar-se fins quan ho necessitessin, ja que la seva casa era el refugi de tots els espanyols que es trobaven en la mateixa situació que l'Emilio i la seva família, sense papers i fugint de la policia.

Després d'estar vivint amb la família Posadas durant més d'un mes i veient que els recursos financers que havien posat entre tots començaven a esgotar-se, decidiren abandonar la ciutat de Carcassone, ja que a més els veïns començaven a sospitar de les anades i vingudes de tanta gent nova i temien ser denunciats a la policia. Anaren a Marsella, on el cònsol mexicà a França havia obert un servei d'evacuació i alberg per als espanyols que desitjaven, o més bé necessitaven, emigrar a Mèxic.

5.10 VIATGE A MARSELLA

El desplaçament a Marsella, segons diu l'Emilio, fou organitzat com si es tractés d'una marxa logística de l'exèrcit. La marxa la dirigien Posadas i els germans Anyo, uns amics seus, els quals s'encarregarien de portar a terme les gestions burocràtiques necessàries per tal que l'Emilio i la seva família fossin admesos al consolat i al servei d'evacuació i alberg. A continuació, quatre dies després, arribarien l'Emilio i tota la tropa, és a dir la "*Pinochina*" amb els "*Pinochins*", i es trobarien a l'estació de Saint Charles de Marsella on els entregarien els papers que necessitaven.

Seguint el pla establert esperaren quatre dies i es presentaren a l'estació, i quina fou la seva sorpresa quan veieren que allà no hi havia ningú. Més tard descobririen que en arribar a Marsella en tren foren detinguts en Miguel i els germans bascs per la policia francesa a les andanes, ja que era estrany el dia que no feien un escorcoll.

Com que a les portes de sortida hi havia policies demanant la documentació i fins i tot registrant equipatges, i a totes les altres portes hi havia gendarmes i policies de paísà, l'Emilio decidí deixar els nens i les dones al cafè de l'estació i anà a fer un reconeixement del terreny per a poder trobar una sortida segura.

La sortida principal, impossible perquè no portaven el "*récépissé*" com deien els francesos, pel mur, tampoc ja que si hagués estat ell sol hauria pogut llençar la maleta a l'altra costat i escalar, però amb les dones i els nens no

podrien. Observant les anades i vingudes dels viatgers en arribar els trens, veié que alguns es dirigien a l'entrada d'un hotel que hi havia a l'estació, i seguint-los veié que l'hotel tenia una sortida que donava directament al carrer, sense cap policia a la vista.

Tornà ràpidament amb les dones i els nens, els explicà la solució amb què havia topat, i amb un nen i una maleta a cada braç, sortiren tots per la porta de l'hotel tant tranquil·lament. Preguntaren al carrer on es trobava el consolat mexicà, amb tanta mala sort que es trobaren que ja havia tancat, ja que amb el temps que havien tardat en aconseguir sortir de l'estació s'havia fet tard, i arribaren 10 minuts després que el consolat ja hagués tancat. El conserge els digué que tornessin el dia següent a les 9 del matí. Així descriu l'Emilio la seva situació aquella tarda d'hivern del 1940:

"En Marsella, sin conocer a nadie, sin documentos de identidad, sin hablar bien francés, y sin conocer la ciudad, con los niños cansados de andar y con un frío que hacía, pues en noviembre, a pesar de que Marsella se encuentra en el mediodía francés, hace también bastante frío, nos sentamos en un banco y reflexionamos sobre el rumbo a seguir."

- Pàg. 51 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

No podien anar a passar la nit a un hotel fins que el consolat obrís perquè el primer que et demanen a un hotel per a inscriure't són els papers, i corrien el risc de ser detinguts per la policia, i al carrer tampoc podien dormir perquè la filla de Posadas tenia 5 anys, en "Pinochín" 3, i en "Tito" 13 mesos.

Així que decidiren posar-se a caminar cap al vell port de Marsella, esperant trobar la solució, i caminant i caminant anaren a parar al barri xinès, on la policia no s'hi aventurava fàcilment, i a l'Emilio se li ocorregué la idea d'entrar a una casa de prostitutes, on li explicaren a la patrona la seva situació: com estaven perseguits per la policia, amb els tres nens, en Posadas detingut a comissaria, i necessitant un lloc on dormir només per una nit fins que el consolat mexicà obrís. Davant d'aquest panorama, la patrona d'aquell "hotel" es compadí d'ells, i els permeté quedar-s'hi una nit. Allitaren els nens i dormiren com pogueren.

Al dia següent, arreglats els nens i descansats els pares, s'acomiadaren de la matrona de "l'hotel", la qual no els volgué cobrar res i a sobre els comprà pastissos als nens i a ells els pagà el cafè. L'Emilio ens explica que molts anys després, en passar per davant d'aquest "hotel", recordaven amb afecte i emoció aquell acte de fraternitat humana que tingueren amb ells aquelles dones considerades per la gent els "fems" de la societat.

5.10.1 EL CONSOLAT MEXICÀ A MARSELLA

Aquell matí, abans que el consolat obrís, ja eren a la porta i quan fou l'hora Don Gilberto Bosques, cònsol mexicà a Marsella, escoltà la situació de l'Emilio. Tot seguit, un treballador del consolat, el senyor Gamboa, trucà als serveis de policia exigint l'alliberació dels tres presos companys de l'Emilio, Posadas i els dos bascs, i ho aconseguí. A l'Emilio i a la seva família els entregaren uns documents consulars que els posava sota la protecció del consolat mexicà "*en instància d'emigració*", és a dir, mentre esperaven poden embarcar-se per fugir cap a Sud-Amèrica, de manera que la policia no podia molestar-los. També els donaren vals que cada matí havien de recollir en persona al Consolat per allotjar-se en un alberg situat al barri nord de Marsella, al *Boulevard Oddo*, i per poder dinar i sopar a un restaurant del *Boulevard de Paris*. Tot i ser una gran ajuda, hi havia un inconvenient: tots els àpats no es feien al mateix lloc, es dinava a "*Horno Económico del Cours Gouffé*", se sopava a l'altre extrem de la ciutat al menjador de l'Exèrcit de la Salut i es dormia a més de cinc quilòmetres del centre de Marsella. Això feia que els refugiats del consolat mexicà recorreguessin més de 15 quilòmetres a peu al dia.

Cada dia nous refugiats acudien al consolat mexicà demanant emigrar, així que el cònsol decidí habilitar dos castells per a funcionar com a albergs, per a totes aquelles persones en "*instància d'embarcament*". Aquests es trobaven a les afores de Marsella, al voltant de La Milliere i St. Menet, el castell de Montgrand, per a criatures i dones, i el castell de La Reynarde pels homes. Tots dos eren una mena de camps de concentració. L'Emilio i la seva família hi van ingressar el 17 de desembre de 1940.

5.11 ELS CASTELLS DE MONTGRAND I LA REYNARDE

El castell de Montgrand era dirigit per la exjutgessa socialista Júlia Álvarez³³ i acollí fins a 500 dones amb els seus fills, i el castell de la Reynarde, al seu torn, era dirigit per un conglomerat socialcomunista i acollí fins a 850 homes. El primer estigué en funcionament des de la seva apertura el desembre del 1940 fins la seva clausura el novembre del 1942 per part dels alemanys, que davant del desembarcament aliat al nord d'Àfrica, decidiren ocupar la França de Vichy. El segon estigué en funcionament des del novembre del 1940 fins el novembre de 1941, quan fou clausurat per les autoritats de la França col·laboracionista de Vichy.

Com ja hem mencionat al paràgraf anterior, el castell de Montgrand, destinat a dones i criatures, era dirigit per la diputada socialista Júlia Álvarez, a qui l'Emilio descriu com a dèspota i autoritària, degut al tracte de presos que rebien les persones acollides tant per part de d'ella com de la resta de les treballadores.

Al castell de la Reynarde, destinat a l'acollida dels homes, el Partit Comunista hi dictava les normes i era omnipotent des de les cuines fins les oficines. A tots dos castells, a aquell que no estava d'acord amb el que deia el Partit, se li feia la vida impossible. Així ho explica l'Emilio als següents fragments:

"A la "Pinochilla", que nunca fué del Partido, pero simplemente la mujer de un discrepante de la política del Partido, se la tenía como a una pestífera en Montgrand [...]"

- Pàg. 58 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

"[...] no tenía más que dejar su plaza en la residencia - como llamaba al "burdel" de Montgrand - usando de su eufemismo - que había muchas peticiones de ingreso, que no se podían acordar, mientras que aquí - es decir en el castillo - hay gentes que no están contentas" Al oír esa diatriba, si no sujetan a la "Pinocha" dos chicas catalanas que fueron convocadas con ella, me parece que ese día el parlamento español en el exilio contaría con un diputado de menos."

- Pàg. 59 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Els àpats dels refugiats, a diferència dels vigilants dels castells que gaudien de bons plats, es componien quasi exclusivament de pops salats i nyàmeres. Per intentar millorar aquestes condicions de vida, els homes saltaven les tanques del castell, cosa totalment prohibida, per anar a collir glans i poder guanyar uns quants francs. Els venien a les cases de torrefacció de cafè, que durant la guerra, juntament amb civada i xicoira torrades, es confeccionava un succedani de cafè. Amb aquests francs que l'Emilio guanyava, podia ajudar a la "Pinochilla" (Pinochina) i als seus fills a menjar una mica millor.

A través d'un amic seu, l'Emilio s'assabentà que a trenta quilòmetres del castell de la Reynarde hi havia una mina que buscava mà d'obra. Ell sent conscient que ja havia treballat de miner a França prèviament i tenint els papers que ho demostraven no dubtà en saltar la tanca i marxar a buscar feina. Juntament amb el company que li havia explicat l'oferta de la feina caminaren quatre quilòmetres fins a l'estació d'Aubague, on agafaren un tren miner fins les mines de Gréasque, al costat de Marsella. Allà al veure la seva experiència prèvia de miner i els papers del consolat, li varen fer un contracte i un permís per poder sortir del castell i quedar-se a les residències que hi havia a prop de la mina.

Abans i durant el temps que l'Emilio treballava a la mina, explica un altre fet que evidencia les males condicions amb què eren tractats els refugiats als castells. Com que no rebien una bona alimentació, la llet que la "Pinochina" donava al seu fill petit, "Tito", no era prou rica en nutrients i la criatura sempre estava molt dèbil, constantment emmalaltia i podria haver mort més d'una vegada. De manera que el metge del castell ordenà que ell i una altra nena que es trobava en la mateixa situació havien de partir-se un ou al dia. La dona de l'Emilio se n'encarregà fins que un dia li digueren que no quedaven ous, però la "Pinochina" que ja sabia com se les gastaven allà, decidí anar a la cuina i descobrí que se'ls menjaven les treballadores del castell. Això donà lloc a un enfrontament brutal en què la dona de l'Emilio quasi mata la Júlia Álvarez, la dirigent del castell, si no fos perquè unes companyes catalanes l'agafaren a temps. Per aquest fet, i per la tirria que ja tenien a la dona de l'Emilio, acabaren expulsant

a la "Pinochina" i els seus fills. Per sort, l'Emilio pogué parlar amb els encarregats dels habitatges de la mina que li cediren un magatzem per viure-hi amb tota la família. D'aquesta manera és com acaba l'etapa dels camps de concentració de l'Emilio i la seva família. A partir d'aquest moment, no tornaran a cap camp sinó que viuran a diferents poblacions franceses, amb la por constant de poder ser deportats per les autoritats.

Després de llegir aquest relat pot semblar que els castells de Montgrand i la Reynarde eren un infern, però en comparació amb els camps de concentració francesos eren un hotel de cinc estrelles. La mala gestió de les elits socialistes i comunistes espanyoles que dirigien els castells no han d'eclipsar la gran labor humanitària que el consol mexicà i el seu govern realitzaren al sud de França, i la quantitat de refugiats que ajudaren i rescataren.

5.11.1 INTERLUDI: LA LLUITA CONTRA EL NAZISME

De l'apartat anterior al següent hi ha un salt d'uns quants anys durant els quals l'Emilio i la seva família viuen a diferents poblacions franceses i l'Emilio col·labora amb la resistència francesa en la lluita contra els ocupants nazis junt amb altres ex combatents republicans a França, que degut a la repulsa del govern franquista es trobaven perseguits per les autoritats alemanyes. Aquesta persecució sumada a la seva experiència militar els acabà portant a unir-se a la resistència francesa, en la qual acabarien tenint una gran influència.

Degut a la seva falta de relació amb els objectius del nostre treball, a la seva extensió, i a la falta de temps, decidírem no tractar aquesta etapa en detall i continuar directament a partir del moment en què l'Emilio s'uneix als maquis espanyols per a participar en la que probablement és la major oportunitat des de la fi de la guerra civil espanyola de tornar a Espanya i instaurar de nou la República mitjançant una intervenció aliada en el context de la 2ª Guerra Mundial: l'operació "Reconquista de España".

5.12 OPERACIÓ "RECONQUESTA D'ESPANYA"

El mes d'agost de 1944 el cap regional dels maquis comunicà a l'Emilio que els guerrillers espanyols, enquadrats per la "Unión Nacional Española",⁴⁰ estaven organitzant unitats específicament espanyoles per alliberar el territori espanyol un cop alliberada França de les tropes d'ocupació. L'encarregat de dur a terme aquesta organització era el cap dels guerrillers espanyols, el coronel López Tovar, qui fou el cap de l'Emilio a Espanya i li confià el manament del "Batallón Divisionario de la 46ª División" i amb qui no s'havien tornat a veure des de la Batalla de l'Ebre.

L'1 de setembre de 1944 Emilio és encarregat de crear la 471a brigada de guerrillers espanyols depenent de la "XV División" que manava Tovar. La comença a formar a Saint Yrieix-la-Perche amb els veterans dels maquis de

⁴⁰ Vegeu nota a peu de pàgina 31, pàgina 42.

la Dordogne i amb els grups llibertaris i socialistes de Chalux, Rochechouart i Limoges. El capità Moreno Nicolás ajudà a l'Emilio a preparar la brigada que estigué llesta ben aviat. Durant tot el mes de setembre estigueren entrenant-se, formant-se, preparant tàctiques guerrilleres i organitzant-se.

El 3 d'octubre sortiren cap a la frontera espanyola, passant per Villecomtal, Pamiers, Saint Giron i es quedaren a Aulus-les-Bains. Aleshores tingueren lloc varies conferències a Montrejeau, on l'Emilio hi anava acompanyat de dos dels seus millors homes, ja que no es fiava gens del Partit ni de la seva manera d'actuar, que l'havien estat vigilant des de 1940, quan hi tingué les seves primeres discrepàncies. Fou allà on l'Emilio pensà que l'operació "*Reconquista de Espanya*" era un suïcidi i digué que ell era partidari d'una operació més discreta, entrant escalonadament diferents grups de guerrillers i no com pretenien els estratègs de Montrejeau.

5.12.1 QUÈ ESPERAVEN ELS ESTRATEGS DE MONTREJEAU?

Els estratègs de Montrejeau volien que els guerrillers espanyols unificats fossin els primers a entrar a Espanya i que d'aquesta manera França i els aliats, i fins i tot la Unió Soviètica, que cal recordar que els deixà plantats durant la guerra civil, els donessin suports per alliberar el país de les tropes franquistes.

En el fragment següent hi trobem les paraules, sempre redactades per l'Emilio, d'un dels estratègs de Montrejeau quan ell mostrà el seu desacord amb l'estratègia de l'estat major:

"Los aliados que han firmado la carta de las Naciones Unidas, están dispuestos a quitar a Franco de nuestro país, como han hecho con Hitler y Mussolini, pero para ello hace falta que nosotros, los españoles, hagamos algo. Pues no nos lo van a traer en bandeja, para lo cual con nuestras fuerzas guerrilleras debemos formar una cabeza de puente en territorio español, teniendo como respaldo una Francia democrática que no se negará a ayudarnos. Además, el régimen de Franco se está tambaleando y el pueblo español, que no espera más que la chispa que encienda el fuego, se levantará como un solo hombre ante el anuncio de nuestra misión pirenaica"

- Pàg. 8 Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

La idea era que els aliats i la Unió Soviètica els donessin les armes necessàries i estendre un cap de pont fins a Lleida, des d'on començaria l'operació "*Reconquista de Espanya*". També creien que el poble espanyol, al veure entrar les tropes guerrilleres, que havien vençut a les tropes germàniques a Europa, els donarien un suport incondicional.

Però aquesta no era la realitat, ja que els aliats no tenien cap notícia sobre cap invasió d'Espanya i no havien donat el vistiplau per a tal operació. És més, en ser informat del que estava succeint a la frontera francesa amb Espanya, el general de les forces d'alliberació franceses, el general De Gaulle, ordenà el tancament immediat de la frontera i el replegament dels guerrillers.

L'Emilio i alguns altres dirigents més no ho veien gens clar, així que a l'acabar la reunió se'ls agafà per banda i se'ls convencé utilitzant fets recents dels quals ells mateixos havien estat protagonistes junt amb els aliats que els donaven suport. Aquestes foren unes de les paraules utilitzades per a fer canviar d'idea a aquells que discrepaven.

Fan referència a uns fets succeïts durant el període en què l'Emilio formava part dels maquis de la regió de la Dordogne, on més d'una vegada reberen subministrament militar a través de llançaments de material amb paracaigudes des d'avions aliats.

"Creéis que si no hacemos nada nos van a ayudar? ¡Si "Tito" y los guerrilleros yugoslavos no se hubieran batido firme por liberar el territorio de su país, nadie les hubiera enviado armas y municiones, y si vosotros, los de la Dordoña y la alta Viena, no hubierais combatido al alemán, cuando eran tiempos difíciles, no habríais tenido los cientos de aviones que os lanzaron más de 2000 paracaídas en pleno día! ¡Para que nos ayuden, tenemos nosotros que empezar a hacer algo [...]"

- Pàg. 9 Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Després d'això, l'Emilio acceptà el pla i començà a planificar l'operació. El 16 d'octubre reuní a tota la brigada i els comunicà el pla, reconeixent que ell no estava convençut que funcionés, i que per això no obligava a ningú, ja que era anar a l'aventura realment sense saber si sobreviurien. Membres de la CNT que formaven part de la brigada respongueren que ells no ho trobaven una bona estratègia, dient que el que volia la *"Unión Nacional"* era una operació de prestigi a compte del Partit Comunista, i que se n'anaven a Espanya a fer la guerrilla pel seu compte. Emilio no els ho impedí pas.

Podem veure com un cop més, la manera de funcionar del Partit incomodava molta gent, que no estava gens d'acord amb la seva manera d'actuar ni de prendre decisions, la qual cosa agreujava les ja de per sí importants divisions internes dels republicans.

5.12.2 INCURSIÓ EN TERRES CATALANES

El dia 17, de matinada, començaren l'ascensió per la muntanya que partia dels contraforts d'Aulus-les-Bains en territori francès. Tot i no portar cap instrument o objecte que individualment pesés molt, l'ascensió fins al punt més alt fou molt dura ja que havien de portar una gran quantitat de material militar: fusells-ametralladors, fusells, pistoles, bombes de mà, carabines i municions... que en conjunt acabava resultant molt pesat.

En arribar a la cresta que separa França d'Espanya, tota la brigada sentí una forta emoció que acompanyaren amb crits de visca la república després de sis anys enyorant la seva terra.

La seva major preocupació era l'escassetat de municions. En cas que entressin en combat tan sols tenien munició suficient per aguantar un quart d'hora de trets. A això cal sumar-li que l'enemic no utilitzava el mateix calibre i per

tant no podrien abastar-se'n un cop els abatessin. Així que l'Emilio donà l'orde d'estalviar els cartutxos, només disparar a curta distància i sense fallar el blanc. El següent que féu la brigada fou escalonar-se en dos grups, el primer dirigit per l'Emilio i el segons a càrrec de Moreno Nicolás.

En territori espanyol quedaren molt sorpresos per la falta de patrulles que trobaren, ni guardes fronterers, ni guàrdies civils, així que respongueren a aquests fets avançant patrulles per informar-se. Quan aquestes tornaren, comunicaren a la resta de la brigada que no hi havia cap mena de vigilància i que les masies i granges de la zona eren buides. Així doncs decidiren seguir baixant per aquell paisatge lunar de la Serra de Campirme, situada al municipi de la Vall de Cardós a la comarca del Pallars Sobirà. Ja es feia fosc i a 2500 metres d'altitud la temperatura és molt baixa a aquelles hores de la nit, així que es refugiaven a les barraques de pagesos que trobaven, que eren escasses. Dormiren fent tornos de vigilància i ben junts els uns amb els altres per poder combatre el fred. El cansament era molt present en tots ells i poder descansar els anà molt bé.

L'endemà es reuniren els caps de batalló i l'Emilio els comunicà que el pla seguia igual, l'objectiu era Esterrí d'Àneu. S'encaminaren en fila índia després d'haver enviat per davant les patrulles d'exploració. Seguien sense trobar a ningú i això els inquietava, ja que eren conscients que els franquistes estaven al corrent de la seva "invasió" i que tenien espies que havien informat de quants batallons havien creuat la frontera, dels homes que eren, l'armament que portaven i tot allò relacionat amb el cap de pont a Lleida, ja que aquesta missió no es portà a terme en sorpresa i de manera secreta i encoberta. La premsa espanyola d'emigració, especialment el diari "*Reconquista de Espanya*" publicat a França, feia una criada a les armes, al combat, a la insurrecció nacional a tots els seus números i fulletons. A més a més, ordres del dia de la "*Agrupación de Guerrilleros*" es publicaren obertament. Per tant, els serveis d'informació franquistes no tenien cap impediment en conèixer les intencions del guerrillers i les dates i hores de les operacions que es volien dur a terme.

Comentari que féu l'Emilio en analitzar la situació. Malgrat que els franquistes coneixien les seves intencions, no trobaven obstacles.

"Viendo la ausencia de enemigo, se confirmó mi idea que habíamos caído en una ratonera y que más nos introducíamos en territorio español, más nos hundíamos en el terreno pantanoso que nos iba a engullir."

- Pàg. 14 Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Creient que havien estat víctimes d'una trampa, l'Emilio envià una patrulla a buscar algun pagès, granger o qualsevol persona que trobessin de la zona per interrogar-lo. Trobaren un pagès que els digué que feia un mes havia vingut l'exèrcit i els havia fet evacuar totes les cases, masies i granges, que s'ho havien endut tot, fins i tot la palla i l'alfals i que els havien fet dur els remats cap a la Pobla de Segur i Tremp. Tot això per fer el vuit a la regió a "*los rojos que venían a empezar de nuevo la guerra*", utilitzant la clàssica tàctica, que ja havien utilitzat els soviètics contra els alemanys, i els propis republicans contra els franquistes durant la retirada, de la terra cremada.

5.12.3 EL SETGE D'ESTERRI D'ÀNEU

Continuaren la marxa fins a les muntanyes des d'on ja es veia Esterrí d'Àneu i s'instal·laren a les trinxeres encara conservades des de la guerra. Prepararen els fusells-metralladors als pous de tiradors i la resta de la tropa s'instal·là a les trinxeres buscant material per cobrir-se durant la nit. Un cop instal·lats, l'Emilio envià l'equip de sabotatge amb dos grups, per fer saltar el pont i les patrulles d'exploració i defensa. Cap a les 10 de la nit se sentí una gran explosió seguida d'un intens tiroteig, cosa que féu pensar a l'Emilio que les tropes havien topat amb certes dificultats. Respongué enviant dues patrulles de 12 homes, patrulles que no tornaren a veure. Els observadors vingueren a comunicar que un comboi d'uns trenta camions de l'exèrcit acabava d'entrar al poblet d'Esterrí d'Àneu, cosa que significava que comptant aproximadament uns trenta homes per camió, ja hi havia prop d'un miler de soldats. Amb un batalló que en arribar el segon esglau d'homes, el de Moreno Nicolás, serien prop de 300, enfrontar-se contra l'enemic resultava inviable. Els trets començaren a sonar amb un interval de temps molt més llarg entre l'un i l'altre i amb això deduïen que totes les tropes enviades havien estat abatudes. L'Emilio reuní a tots els oficials i els comunicà que estiguessin llestos que el dia seria molt dur i insistí en estalviar la munició, tan sols disparar a curta distància, ja que només tenien el que duïen a sobre.

En sortir el sol el dia 19, les forces de repressió, compostes per la *Guardia Civil*, *Tercio*, *Regulares* i *Policia Armada*⁴¹ atacaren a les tropes avançades dels republicans per tot arreu. Això generà un moment de pànic que féu replegar-se de manera desordenada a totes les patrulles, però per sort, la zona a la qual es replegaven, que era la zona de les trinxeres, estava ben fortificada.

L'exèrcit franquista intentà l'assalt diverses vegades, però en totes foren rebutjats. El dia anà passant acompanyat d'atacs o intents d'assalt esporàdics, cosa que els feia pensar que la intenció dels franquistes era esgotar la seva munició, fixar-los sobre el terreny i desmoralitzar-los, ja que des d'un altaveu els convidaven a rendir-se, dient-los que estaven copats i que no en sortiria ni un de viu. Analitzant la situació l'Emilio deduí que durant la nit arribarien reforços de l'enemic per l'endemà exterminar-los a tots. Veient que continuar amb l'operació era un suïcidi, donà l'ordre d'abandonar ordenada i discretament, en silenci, les trinxeres i retirar-se pel camí per on havien vingut fins als llacs de la zona de Campirme. Tothom hi estigué d'acord, menys el Comissari, fanàtic del partit, que deia de continuar la lluita, però en veure's sol, es retirà amb la resta del grup.

⁴¹ *Guardia Civil* és una institució armada de naturalesa militar fundada per Francisco Javier Girón i Ezpeleta, segon duc d'Ahumada, el 13 de maig de 1844, degut a la necessitat i carència en aquell moment d'un cos de seguretat pública d'àmbit nacional, fort i professional. Se'l considera el cos policial de caràcter nacional més antic d'Espanya.

Tercio fou una unitat militar d'elit de l'exèrcit espanyol durant els segles XVI i XVII. Se'ls considera la clau de l'hegemonia espanyola del segle XVI i primera meitat del s. XVII, i el renaixement de la infanteria com a peça clau de tot exèrcit, comparables als hoplites grecs o les legions romanes. Al segle XX, reben aquest nom les unitats regimentals de la Legió Espanyola, creada per a combatre en les guerres colonials del nord d'Àfrica.

Regulares pertanyen a les forces militars colonials creades el 1911 a l'Àfrica a partir de personal indígena.

Policia Armada fou una institució armada creada durant la dictadura franquista, operativa entre el 1939 i el 1978, any que fou substituïda pel *Cuerpo de Policia Nacional*, antecessor de l'actual *Cuerpo Nacional de Policia*. Als seus integrants se'ls coneixia com a "grises" pel color gris característic del seu uniforme.

(Font: www.wikipedia.org)

5.12.4 FRACÀS I REPLEGAMENT

Es dirigiren muntanya amunt, d'allà on venien i al cap de poca estona es trobaren amb el segon esglaó del batalló, el comandat per Moreno Nicolás. Els explicaren els fets i la situació en què es trobava la zona d'Esterri d'Àneu, però Moreno Nicolás, sempre molt fidel a les ordres, digué que ell se n'hi anava i que s'emportava a tots aquells que volguessin seguir amb el combat. Alguns dels homes de l'Emilio se n'anaren amb ell. L'Emilio digué-li que fes el que volgués però que ell se'n tornava cap a França.

"[...] le dije "¡Haz lo que quieras, pero yo me repliego y me vuelvo a Francia, pues esto ha sido un suicidio!"

- Pàg. 18 Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

El replegament sortí rodó tret d'algunes baixes, que l'Emilio desconeixia si s'havien perdut o si havien dut a terme el pla, que tenien alguns dels seus homes des d'un principi, d'introduir-se en territori enemic en petits grups. Quan ja es disposaven a fer nit, aparegueren Moreno Nicolás i la resta de guerrillers que el seguiren. S'havien adonat que era una bogeria intentar prendre Esterri d'Àneu, que era anar-hi a morir.

"[...] los guerrilleros que siguieron, pues habían comprendido la aventura descabellada que era el continuar a combatir en grandes unidades contra un enemigo que nos venció cuando éramos un verdadero ejército, y ahora de un manotazo nos liquidaba de la carta de España."

- Pàg. 19 Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

Els que tornaren explicaren que els franquistes atacaren les trinxeres amb un desplegament enorme de forces, reforçades durant la nit, amb el suport de tancs i artilleria, tal i com ja havia predit l'Emilio.

5.12.5 TORNADA A FRANÇA

El 21 d'octubre, havent creuat la frontera francesa, feren recompte i resultà que 53 guerrillers havien estat morts, fets presoners o desapareguts. L'Emilio només afirmà que n'havia vist dos de morts, dels altres ni en sabia res, ni tornà a saber-ne res mai més.

Un dia després d'haver arribat de nou a Aulus-les Bains, on vivien l'Emilio i part dels guerrillers, un enllaç anà a comunicar a l'Emilio que el Coronel Acevedo l'aniria a veure. Com que ja sabia com les gastava el Partit en aquests casos, amagà un "*parabellum*" (pistola) sota el coixí, ja que no es movia del llit perquè tenia febre. Acevedo anà-hi acompanyat del seu tinent ajudant i maleí les ordres de replegament i que no haguessin aconseguit establir el cap de pont. Prosseguí explicant que, a part d'ells, tot el pla havia anat bé i que a Viella havien fet cinc mil presoners. Com que l'Emilio no teia manera de verificar la certesa de les seves paraules, es limità a dir què pensava de l'operació, dels estratèges de Montrejeau i d'un munt de coses més a les quals Acevedo ni respongué, marxà dient que comunicaria al general la seva posició.

L'Estat major de Montrejeau envià una delegació a Aulus-les Bains convocant una reunió. Després del Comissari, parlà l'enviat de l'Estat Major de Guerrillers exhortant a tots a tornar a Espanya, a qui els presents respongueren escridassant-lo. També es criticà a l'Emilio obertament, així que, caps, oficials i soldats, se solidaritzaren amb ell i firmaren un document que entregaren a l'enviat de l'Estat Major. Ell amenaçà amb la dissolució de la brigada acusant-los a tots de "*Pinochistas*".

Finalment es veié que totes les unitats que havien entrat a Espanya també havien desobeït ordres i s'havien retirat, cosa que evidenciava que la missió havia estat un fracàs des del punt de vista militar, però una operació de prestigi segons els capatassos del Partit Comunista Espanyol que dirigien la "*Unión Nacional*". Podria afegir que dissolgueren la brigada de l'Emilio, primer convocant-lo a ell sol a una reunió amb els dirigents del partit. Reunió a què l'Emilio acudí acompanyat de la seva dona i homes de confiança, amb una pistola a la mà i dient-los que si no sortia d'allà en dues hores que voessin l'edifici pels aires, ja que s'havien trobat anteriorment cadàvers de dissidents del partit riu avall amb un tret al cap.

Durant la reunió el intentaren posar a disposició de la "*División*", cosa a la qual l'Emilio es negà rotundament, sortint de la sala amb la pistola llesta per a ser desenfundada i caminant cap enrere, sense donar-los l'espalla als del partit en cap moment. Després de tot això el feren instructor de nous guerrillers en una "escola" on es formaven als nous reclutes, on després de quatre dies i en veure que era una altra estratagema del partit per a desfer-se d'ell, l'Emilio se'n anà amb tren sense dir res a ningú.

5.13 QUÈ SE'N FÉU DE L'EMILIO?

Després de tots els fets aquí explicats, i una vegada es fa evident que la lluita antifranquista no arribarà a acabar amb la dictadura en un futur proper, degut a la pèrdua de suport i interès per part tant del bàndol aliat com el bàndol soviètic en el context de la guerra freda, l'Emilio i la seva família decideixen quedar-se a viure tranquil·lament a França, al petit poble de Greásque, al departament de les Boques del Roine i la regió de Provença-Alps-Costa Blava, a prop de la ciutat de Marsella.

Degut al seu passat com a activista polític i guerriller de la resistència i els maquis espanyols, l'Emilio continua involucrat activament en política, sent escollit com a regidor al mateix poble de Greásque diverses vegades consecutives. A continuació, com a forma de finalitzar aquest relat, mostrem la primera pàgina i la contraportada de l'últim volum de les memòries, on apareixen un "Pinocho" i una "Pinochina" ja grans i retirats, probablement en la dècada dels 70, a Greásque:

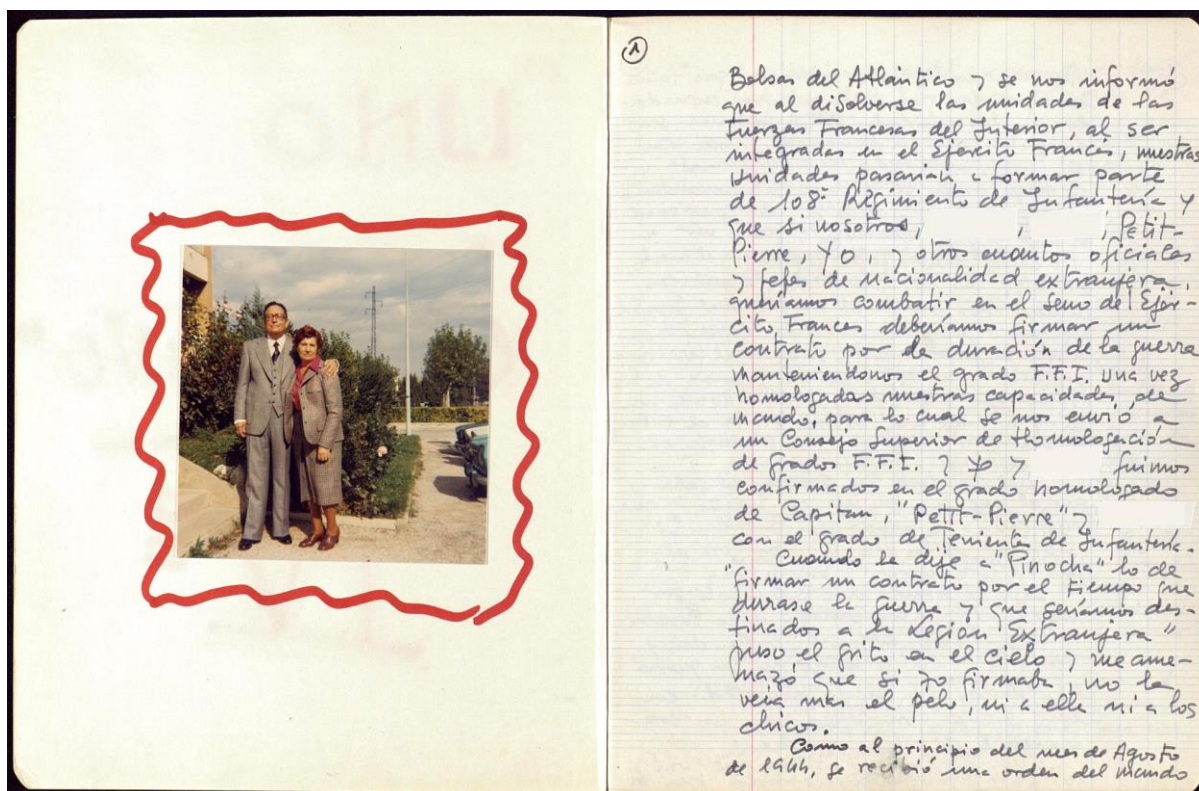

Fig. 35 Pàg. 1 i Contraportada Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

"Este diario de 15 años de actividad política y militar no pretendo sirva a abrir los ojos a nadie, pero si puede servir a algo. ¡Alea Jacta Est!"

- Pàg. 42 i final Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa, Arxiu Nacional de Catalunya

6. LES CONCLUSIONS

A la introducció d'aquest treball plantejarem una sèrie d'objectius o qüestions a les quals volíem donar resposta a través de l'anàlisi i contextualització de les memòries "*Uno del campesino*" d'Emilio Álvarez Canosa àlies "*Pinocho*". Aquests objectius consistien en:

- Quines dificultats troben els exiliats a l'hora de creuar la frontera?
- On són portats després de creuar-la?
- Amb quines condicions viuen i quin tracte reben per part de les autoritats franceses en aquests llocs?
- Hi hagué algun país de la comunitat internacional que oferís el seu suport als refugiats espanyols? En cas afirmatiu, com es donà aquest suport?
- Per què fracassà l'operació "reconquesta d'Espanya"?

A continuació, procedirem a respondre cadascuna de les qüestions anteriors.

Quines dificultats troben els exiliats a l'hora de creuar la frontera?

Varen ser moltes les dificultats amb què els refugiats es trobaren. En primer lloc, el govern francès de l'època subestimà el problema, fent una previsió inferior a la xifra real de refugiats que arribarien a les seves fronteres cada dia. Això provocà la falta d'elaboració d'un pla de contingència (predictiu, preventiu i reactiu) i conseqüentment, un ràpid desbordament de la situació. A això s'hi sumà la desconfiança per part de part de la societat i polítics francesos en vers els refugiats espanyols degut a la mala publicitat de la premsa reaccionària, i la divisió interna que patia la societat francesa en aquell moment històric. En segon lloc, els exiliats patiren l'abús autoritari per part dels gendarmes francesos a la frontera, que requisaven totes aquelles possessions que desitjaven. En tercer lloc, les condicions geogràfiques i climàtiques del Pirineu a finals de gener i principis de febrer suposaven una adversitat afegida per als refugiats. A més a més, durant tot el camí fins la frontera, els civils patiren bombardejos per part de l'aviació feixista, i l'exèrcit republicà hagué de sacrificar tropes, infraestructures i recursos per a poder-se retirar.

On són portats després de creuar-la?

Una vegada es permet als refugiats creuar la frontera, el govern francès es troba amb una gran quantitat d'exiliats amb els quals no sap què fer. Decideix repartir-los en camps d'internament, molts d'ells improvisats degut a la situació d'emergència, que no estan habilitats ni tampoc capacitats per a acollir tantes persones. Fins i tot, alguns d'ells eren senzillament extensions de terra o platja delimitades per tanques de filferro espinós i vigilades per guardes armats, com per exemple la Platja d'Argelès-sur-Mer. Militars i civils són diferenciats, enviant els primers a camps militars i els altres a camps civils. Suposadament, aquesta era una solució provisional, però perdurà sense millora.

Amb quines condicions viuen i quin tracte reben per part de les autoritats franceses en aquests llocs?

Les condicions de vida als camps d'internament eren infrahumanes. Per una part, el fet de ser solucions improvisades provocà una carència no ja de comoditats, sinó de recursos mínims, com ara en molts casos, falta de casernes on aixoplugar-se, llits, dutxes, latrines i menjar i aigua. En els camps militars, degut a la jerarquia preexistent dels soldats republicans, se'ls permeté autogestionar-se, cosa que facilità la feina dels guardes, millorà les condicions de vida dels interns i la relació entre ambdós. La situació en els camps civils era molt diferent, ja que degut a la carència de jerarquia prèvia i la ocupació per sobre dels límits que hi havia, s'imposava la llei del més fort. Els francesos gestionaven directament aquests camps, i ni tenien capacitat ni interès en preocupar-se pels refugiats i els seus problemes i necessitats.

Hi hagué algun país de la comunitat internacional que oferís el seu suport als refugiats espanyols? En cas afirmatiu, com es donà aquest suport?

Tot i que la majoria de la comunitat internacional del moment féu la vista grossa davant el conflicte espanyol i la crisi de refugiats al sud de França, hi hagué un país de la comunitat internacional que no només donà el seu suport al govern de la República, sinó que a més ajudà i salvar les vides de milers de refugiats: Mèxic. Aquesta gran tasca humanitària es duqué a terme de dues formes: amb el trasllat de refugiats espanyols a Mèxic, i amb l'habilitació de residències pagades pel govern Mexicà a Marsella per als refugiats en instància d'embarcament. D'aquesta forma, el cònsol mexicà, Gilberto Bosques, i el seu govern aconseguiren ajudar a milers de persones en un moment en què pocs es preocupaven pel drama dels refugiats.

Per què fracassà l'operació "reconquesta d'Espanya"?

Amb la intenció del Partit Comunista Espanyol a França de provocar un alçament popular contra el dictador Franco, el seu govern i les seves tropes, l'operació es féu pública i aparegué en diversos diaris i ràdios. Això permeté a les tropes franquistes preparar-se per a la possible invasió elaborada per grups de guerrillers relativament petits en relació al nombre de tropes feixistes, que utilitzaren la tècnica de la terra cremada per eliminar o traslladar tot allò útil estratègicament per a la supervivència i el manteniment de les tropes de reconquesta. A més a més, el ràpid reforç de tropes franquistes als objectius dels republicans forçà la retirada dels segons, ja que mantenir les posicions suposava un suïcidi. Finalment, no fou possible prendre els objectius establerts per a crear caps de pont i la població no pogué arribar a revelar-se, i ni tan sols assabentar-se'n.

Molts dels guerrillers que hi participaren cregueren que es tractava d'una operació del partit per a guanyar prestigi, justament per la falta de secretisme i planificació per part dels estratègs d'aquesta operació que la condemnà al fracàs.

Durant l'estudi de les memòries i la realització d'aquest treball, hem trobat un fet que ens ha semblat de gran importància i que no havíem plantejat a les nostres hipòtesis inicials. Es tracta de l'evolució del protagonista i autor de les memòries pel que fa als seus ideals i la seva relació amb el Partit Comunista d'Espanya.

Al llarg del relat, anem apreciand petites discrepàncies entre l'Emilio i el partit, que a mesura que progressa la història, van augmentant en quantitat i en grau d'importància. A l'inici, veiem un jove adolescent idealista i incondicional al partit, mogut per l'ambient revolucionari de l'època. Podem apreciar-ho amb els inicis del seu activisme polític, com a membre de les milícies comunistes i del diari del partit. Un altre exemple serien les seves discrepàncies amb el seu pare, amb la defensa de la lluita entre classes i la col·laboració entre aquestes respectivament. Durant la guerra, després de la retirada del *Campesino* a la Batalla de Terol, i les crítiques que aquest rep per part dels dirigents del partit, comencen a sorgir les primeres desavinences entre aquests i l'Emilio. Però, una vegada són derrotats a la Batalla de l'Ebre i es veuen forçats a exiliar-se a França, anant a parar als camps d'internament francesos, l'obsessió del partit pel control i l'obediència cega dels seus membres accentua l'escissió entre l'Emilio i ells, fins al punt de ser enviat al castell/presó de Collioure, on fou sotmès a uns treballs i condicions duríssimes, per haver criticat obertament el pacte germano-soviètic entre Stalin i els mateixos que havien contribuït a la desaparició de la segona república, els nazis. Tot i així, el punt àlgid del conflicte arribaria després que l'Emilio ordenés la retirada dels seus homes del territori espanyol durant l'operació reconquesta d'Espanya. Posteriorment, en reunir-se amb els caps del partit, que l'havien cridat per a escarmentar-lo per la seva desobediència de les ordres, que hauria suposat un suïcidi per a tota la seva unitat, ho féu amb la pistola desenfundada, sense donar l'esquena en cap moment, i preparat per a dinamitar l'edifici si fos necessari.

No obstant, com que són redactades a posteriori, és a dir, el 1977, quasi quaranta anys més tard, i no en el moment en què succeeixen els fets, cal qüestionar la seva perspectiva de dissident. És possible que, quan tingueren lloc aquests enfrontaments, no discrepés amb el partit amb tanta contundència i decisió com ho volgué fer entendre en les memòries. Tot i així, és evident que hi ha una evolució pel que fa a la relació entre l'Emilio i el partit, i una certa discrepància entre ambdós, fos aquesta més o menys important del que l'autor plasma a la seva obra.

I per últim però no menys important, un altre fet que també ens semblà curiós i considerem molt important incorporar-lo a les conclusions és l'ajuda i acollida que rebé el protagonista de les memòries, l'Emilio, i la seva família per part de les treballadores d'una casa de prostitutes a Marsella. Ens sobtà veure que aquest suport fos proporcionat per un dels grups o col·lectius més desprestigiats de la nostra societat. Situacions de misèria com les viscudes durant els períodes tractats en aquest treball mostren el pitjor de l'ésser humà, la seva cara més roïna i cruel, però també poden fer brollar el millor de les persones i fer-nos veure que els prejudicis molts cops poden estar equivocats.

7. CONTINUACIÓ DE LA RECERCA

Degut a la falta de temps i la ja de per sí considerable envergadura d'aquest projecte, hi ha certs aspectes de la nostra recerca que no hem pogut tractar en detall i que creiem que serien excel·lents punts de partida per a possibles recerques futures:

- **Per què no s'arriben a publicar les memòries d'Emilio Álvarez Canosa?**

Les memòries entorn les quals gira tota la nostra recerca foren escrites per Emilio Álvarez Canosa l'any 1977, en el context històric de la transició cap a la democràcia. L'Emilio les escrigué per encàrrec d'Eduard Pons Prades, amb la intenció d'elaborar una recopilació de testimonis d'ex combatents republicans de la guerra civil espanyola. Una vegada, però, Eduard Pons Prades les rep, el camí que aquestes segueixen es perd fins el moment en què Prades mor, i la seva vidua les porta, juntament amb multitud d'altres documents i correspondència de l'escriptor, a l'Arxiu Nacional de Catalunya. Per què no s'arriben mai a publicar aquestes memòries? Quina és la raó per què ni l'Emilio ni Eduard Pons Prades decideixen fer públiques aquestes memòries, si la seva intenció amb elles era donar a conèixer aquesta història i que no es perdés?

- **La relació entre l'exili republicà del 1939 i l'actual crisi de refugiats**

A l'inici d'aquest treball, en la introducció, mencionem que a l'hora d'escollir la temàtica del nostre projecte, una de les principals opcions era l'actual crisi de refugiats provocada per la guerra de Síria. Ens hauria agradat, d'haver tingut més temps, poder fer una espècie d'analogia entre l'exili republicà a França del 1939 i l'actual crisi de refugiats. Com tractaren els francesos als nostres avis i besavis fa gairebé vuit dècades en presentar-se a les seves fronteres? Com estem tractant ara des d'Europa als refugiats sirians en presentar-se a les nostres? Què en podem aprendre del nostre passat per tal d'evitar cometre els mateixos errors en el present i el futur?

8. REFERÈNCIES

8.1 BIBLIOGRAFIA⁴²

Memòries *Uno del Campesino* d'Emilio Álvarez Canosa. Arxiu Nacional de Catalunya, Fons Personal d'Eduard Pons Prades.

Sánchez Agustí, Ferran, *Maquis y Pirineos : La Gran Invasión (1944-1945)*. Lleida: Editorial Milenio, 2009.

Vilanova Fuentes, Antonio. *Los olvidados: Los exiliados españoles en la segunda guerra mundial*. Chihuahua, México: Instituto Chihuahuense de Cultura, 2005.

Estrade, Paul, Rose Duroux, Brigitte Magnien. *El trabajo forzado de los españoles en la Francia de Vichy: Los grupos de trabajadores extranjeros en Corrèze (1940-1944)*. Espanya: Universidad Nacional de Educación a Distancia (Espanya), i el Centro de Estudios de Migraciones y Exilios de la UNED, 2016.

AÑOS DE GUERRA Y MISERIA (1936-1959). Espanya: Gobierno de Canarias, 2015.

Alía Miranda, F., & Valle Calzado, *La Guerra Civil en Castilla-La Mancha, 70 años después: actas del Congreso Internacional*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha, 2008.

Solé Sabaté, Josep M^a, Villarroya, Joan (directors). *Breu Història de la Guerra Civil A Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 2005.

Casanovas, Julián. *España partida en dos*. Barcelona: Editorial Crítica, 2013.

Casanovas, Julián. *República i Guerra Civil. Historia de España* dirigida per Josep Fontana, volum, VIII, Editorial Crítica, 2007.

Becerra, Manuel i Hernández, Carlos. *Catalunya i l'Exili (1936-1975)*. Barcelona: Comitè Català per als Refugiats, Catalunya amb ACNUR, 2011.

8.2 WEBGRAFIA⁴²

Sarka-SPIP, C. (n.d.). *Álvarez Canosa, Emilio « Pinocho »*. [Data de consulta: 06/05/17]. Disponible a <<http://losdelasierra.info/spip.php?article305>>

(n.d.). *Taller de historia del PCE "Marusia" [Tetuán, Madrid]*. [Data de consulta: 06/05/17]. Disponible a <<http://tallerhistoriapce.blogspot.com.es/2010/06/memorial-madrid-represion-franquista-y.html>>

(2015, 01 de gener). *La Historia en la memoria*. [Data de consulta: 06/05/17]. Disponible a <<http://lahistoriaenlamemoria.blogspot.com.es/2014/04/alvarez-c-alvarez-caballeroteofilo.html>>

(n.d.). *Francia bajo la ocupación Alemana*. [Data de consulta: 04/06/17]. Disponible a <http://www.geocities.ws/museo_virtual_querrillero/francia2.html>

(n.d.). *Espa, P. M. Enviados al matadero*. [Data de consulta: 04/06/17]. Disponible a <<http://www.thegermanarmy.org/heer/infanteria/armas/matadero.html>>

⁴² Totes les referències d'aquest treball han sigut creades a partir del generador de referències EasyBib, a Chegg® service, de Google Documents®, seguint el model de referències bibliogràfiques APA (American Psychologists Association).

- (n.d.). *Las fuerzas de la República*. [Data de consulta: 19/08/17]. Disponible a <<https://www.sbhac.net/Republica/Fuerzas/EPR/EprL/BM010.html>>
- (2014, 05 de febrer). *Guerra Civil Española día a día, el campesino*. [Data de consulta: 19/08/17]. Disponible a <<http://querracivildia.blogspot.com.es/2014/02/el-campesino-1909-1985.html>>
- George Sossenko, Arana, F. (n.d.). *Brigadistas Internacionales en la Guerra Civil de España*. [Data de consulta: 10/06/17]. Disponible a <<http://www.unidadcivicaporlarepublica.es/index.php/nuestra-memoria/brigadas-internacionales/649-brigadistas-internacionales-en-la-guerra-civil-de-espana>>
- (2017, 16 de setembre). *Campos de internamiento en Francia*, *Wikipedia*. [Data de consulta: 10/06/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Campos_de_internamiento_en_Francia>
- Press, D. T. (2015, 03 de febrer). "Campo de Bram". *El testimonio de Agustí Centelles, pionero del fotoperiodismo*. [Data de consulta: 21/05/17]. Disponible a <<https://tamtampress.es/2015/02/03/campo-de-bram-el-testimonio-de-agusti-centelles-pionero-del-fotoperiodismo/>>
- (2017, 24 d'octubre). *Bram*, *Wikipedia*. [Data de consulta: 21/05/17]. Disponible a <<https://es.wikipedia.org/wiki/Bram>>
- Sorbet, C. (2016, December 20). *Bram, campo de refugiados*. [Data de consulta: 21/05/17]. Disponible a <<http://www.digitalcamera.es/novedades/bram-campo-de-refugiados/>>
- Riaño, P. H. (2015, 29 d'agost). *Espanoles entre alambradas, refugiados sin un lugar en el mundo*. Noticias de Cultura. [Data de consulta: 21/05/17]. Disponible a <http://www.elconfidencial.com/cultura/2015-08-30/espanoles-refugiados-campos-de-concentracion-guerra-civil_992024/>
- Riaño, P. H. (2016, 30 de novembre). *Espanoles sin libertad, los orígenes del CIE*. [Data de consulta: 03/06/17]. Disponible a <http://www.elespanol.com/cultura/historia/20161019/164233812_0.html>
- (2017, 17 d'octubre). *Campo de concentración de Argelès-sur-Mer*. [Data de consulta: 18/06/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Campo_de_concentracion_de_Argeles-sur-Mer>
- CAAMAÑO @javiermcaamano, J. (2015, 09 de desembre). Los españoles que huyeron de la guerra y acabaron en otra pesadilla. [Data de consulta: 18/06/17]. Disponible a <<http://www.publico.es/politica/espanoles-huyeron-guerra-y-acabaron.html>>
- (n.d.). LA HISTORIA "DESCONOCIDA" DE LOS CAMPOS DE CONCENTRACIÓN FRANCESES DESPUÉS DE LA CAÍDA DE LA REPÚBLICA ESPAÑOLA. [Data de consulta: 02/07/17]. Disponible a <<http://www.adar.es/la-historia-desconocida-de-los-campos-de-concentracion-franceses-despues-de-la-caida-de-la-republica-espanola/>>
- (n.d.). *Espais de Memòria transfronterers, museu de l'Exili*. [Data de consulta: 02/07/17]. Disponible a <http://www.museuexili.cat/index.php?option=com_content&view=article&id=31&Itemid=107&lang=es>
- (n.d.). *Histoire de Septfonds en Tarn et Garonne, le camp de Judes : Refugies espagnols*. [Data de consulta: 08/07/17]. Disponible a <http://www.septfonds.com/septfonds_camp_judes03.html>
- Gil Twitter, J. (2013, 06 de novembre). *Los apestados de Septfonds*. [Data de consulta: 08/07/17]. Disponible a <http://ccaa.elpais.com/ccaa/2013/11/06/valencia/1383759575_850265.html>
- Cristinacosmedlago, P. (2017, 17 d'abril). *Campo de Septfonds: Recuerdos y obras para ilustrar*. [Data de consulta: 28/05/17]. Disponible a <<https://traduccionespirenaicas.wordpress.com/2013/10/15/campo-de-septfonds-recuerdos-y-obras-para-ilustrar/>>
- (2017, 12 d'octubre). *Camp de Sètfonds*, *Viquipèdia*. [Data de consulta: 28/05/17]. Disponible a <https://ca.wikipedia.org/wiki/Camp_de_Sètfonds>
- (2013, 16 d'octubre). *Camp de Judes (Septfonds) Francia*. [Data de consulta: 28/05/17]. Disponible a <<http://www.chismesmundo.com/camp-de-judes-septfonds-francia/>>

- Verdú Twitter, D. (2014, 08 d'abril). *Los castillos que salvaron la vida a miles de exiliados españoles*. [Data de consulta: 21/05/17]. Disponible a <http://cultura.elpais.com/cultura/2014/04/08/actualidad/1396976731_112681.html>
- Barcala, J. G., diuen R. S., J. G., F., J. N., R., & A. V. (2017, 12 de març). *El mexicano que salvó la vida a miles de judíos y españoles*. [Data de consulta: 21/05/17]. Disponible a <<http://www.cienciahistorica.com/2015/11/26/el-mexicano-que-salvo-la-vida-a-miles-de-judios-y-espanoles/>>
- (2015, 25 d'agost). *EXILIO DE LA GUERRA CIVIL: SIGUIENDO LOS PASOS DE LA FAMILIA: FERRERUELA* [Data de consulta: 28/05/17]. Disponible a <<https://barriosdebarcelonaantonioherrera.wordpress.com/2015/08/25/exilio-de-la- guerra-civil-siguiendo-los-pasos-de-la-familia-ferreruela-valiente/>>
- (2017, 24 d'octubre). *Castillo Real de Colliure*. [Data de consulta: 28/05/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Castillo_Real_de_Colliure>
- Lobato, X., & Lista, O. (2011, 10 de juliol). *Reportaje | El último fotógrafo de la Guerra Civil*. [Data de consulta: 02/07/17]. Disponible a <http://elpais.com/diario/2011/07/10/eps/1310279216_850215.html>
- (n.d.). *A (re)découvrir : El castillo real de Colliure*. [Data de consulta: 02/07/17]. Disponible a <<http://www.easyviajar.com/francia/el-castillo-real-de-colliure-6262>>
- (n.d.). *GUADALAJARA SALE AL EXILIO*. [Data de consulta: 23/06/17]. Disponible a <<http://izquierdaunidaelcasar.blogspot.com.es/p/el-exilio-del-pueblo.html>>
- (n.d.). *La diàspora*. [Data de consulta: 31/05/17]. Disponible a <http://museuexili.cat/index.php?option=com_content&view=article&id=12&Itemid=83&lang=ca>
- (n.d.). *Régiment de Marche des Volontaires Étrangers*. [Data de consulta: 31/05/17]. Disponible a <<http://www.mve2gm.es/paises/bando-aliado/francia/legion-extrangera/a21e-regiment-de-marche-des-volontaires-etrangers/>>
- (n.d.). *Españoles en la Segunda Guerra Mundial (y II) Combatiendo contra el III Reich*. [Data de consulta: 01/06/17]. Disponible a <<http://www.belliludi.com/azul2.html#5>>
- (2017, 30 de setembre). *Maquis (guerrilla antifranquista)*. [Data de consulta: 23/06/17]. Disponible a <[https://es.wikipedia.org/wiki/Maquis_\(guerrilla_antifranquista\)](https://es.wikipedia.org/wiki/Maquis_(guerrilla_antifranquista))>
- SER, C., & Domingo, A. (2014, 28 d'agost). *Maquis: Los últimos guerrilleros*. [Data de consulta: 25/06/17]. Disponible a <http://cadenaser.com/programa/2014/08/28/ser_historia/1409181428_850215.html>
- (n.d.). *Els camins de l'exili: 1939, UAB*. [Data de consulta: 23/06/17]. Disponible a <<http://ddd.uab.cat/pub/expbib/2009/exili/guia.htm>>
- (2017, 27 d'octubre). *Exilio republicano español*. [Data de consulta: 25/06/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Exilio_republicano_espa%C3%B1ol>
- (n.d.). *La "Retirada" - Exili republicà i literatura catalana*. [Data de consulta: 04/06/17]. Disponible a <<https://sites.google.com/site/exililiteratura/a-historia/el-desenllac-de-la- guerra-civil>>
- (2017, 15 d'octubre). *Batalla de l'Ebre*. [Data de consulta: 04/06/17]. Disponible a <https://ca.wikipedia.org/wiki/Batalla_de_l'Ebre>
- (n.d.). *Batalla de l'Ebre, Enciclopèdia catalana*. [Data de consulta: 04/06/17]. Disponible a <<http://www.enciclopedia.cat/EC-GEC-0023386.xml>>
- (n.d.). *Espais de la Batalla de l'Ebre*. [Data de consulta: 11/06/17]. Disponible a <<http://www.batallaebre.org/app/index.php?page=batalla>>

ÁNGEL DÍAZ. (2016, 13 de juliol). *José Calvo Sotelo, el diputado asesinado antes de la Guerra Civil*. [Data de consulta: 28/05/17]. Disponible a <<http://www.elmundo.es/la-aventura-de-la-historia/2016/02/03/56b1f67a46163fa7288b4691.html>>

(2017, 15 d'agost). *Milicias Antifascistas Obreras y Campesinas*. [Data de consulta: 27/08/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Milicias_Antifascistas_Obreras_y_Campesinas>

(2017, 22 d'octubre). *Juntas de Ofensiva Nacional-Sindicalista*, *Wikipedia*. [Data de consulta: 27/08/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Juntas_de_Ofensiva_Nacional-Sindicalista>

(n.d.). *ABC (Madrid) - 24/07/1935, p. 17 - ABC.es Hemeroteca*. [Data de consulta: 03/09/17]. Disponible a <<http://hemeroteca.abc.es/nav/Navigate.exe/hemeroteca/madrid/abc/1935/07/24/017.html>>

Tigres, T. T. (n.d.). *Eduardo Pons Prades*. [Data de consulta: 03/09/17]. Disponible a <<http://www.esferalibros.com/autor/eduardo-pons-prades/>>

(2017, 29 d'octubre). *Eduard Pons Prades*, *Viquipèdia*. [Data de consulta: 04/09/17]. Disponible a <https://ca.wikipedia.org/wiki/Eduard_Pons_Prades>

(2017, 21 d'octubre). *Eduard Pons Prades, Fondo Personal*, *Wikipedia*. [Data de consulta: 04/09/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Eduardo_Pons_Prades#Fondo_personal>

(2016, 08 d'agost). *La transición española (1975-1978) y la Constitución de 1978*. [Data de consulta: 04/09/17]. Disponible a <<https://pitbox.wordpress.com/2011/04/22/la-transicion-espanola-1975-1978-y-la-constitucion-de-1978/>>

(2017, 22 d'octubre). *Pierre Nora*, *Wikipedia*. [Data de consulta: 04/09/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Pierre_Nora>

(2017, 12 d'octubre). *Camps de concentració francesos*. [Data de consulta: 09/09/17]. Disponible a <https://ca.wikipedia.org/wiki/Camps_de_concentració_francesos>

(2017, 12 d'octubre). *Francisco Largo Caballero*, *Wikipedia*. [Data de consulta: 09/09/17]. Disponible a <https://es.wikipedia.org/wiki/Francisco_Largo_Caballero#La_Segunda_Rep.C3.BAblica_.281931-1936.29:_ministro_durante_el_primer_bienio_y_l.C3.ADder_de_la_Revoluci.C3.B3n_de_1934>

9. ÍNDEX D'IL·LUSTRACIONS

9.1 TAULES

Taula 1 *Recompte de baixes a la Batalla de l'Ebre*, extreta de Thomas, Hugh. *The Spanish Civil War*. Penguin Books. 2001. London. p.833.

9.2 FIGURES

Figura de la portada *Pare i fill darrera la filferrada*, Josep Franch Clapers, 1987, extreta de <http://espana36.pagesperso-orange.fr/producc/Clapers.html>>

Fig. 1 *Eduard Pons Prades*, extreta de <http://www.esferalibros.com/autor/eduardo-pons-prades/>>

Fig. 2 *Emilio Álvarez Canosa*, extreta del fons personal d'Eduard Pons Prades, Arxiu Nacional de Catalunya.

Fig. 3 *Capitans Fermín Galán i Ángel García Hernández*, extreta de <https://www.todocoleccion.net/postales-guerra-civil-espanola/postal-republica-capitan-fermin-galan-garcia-herandez-diciembre-1930-jaca-14-abril-1931~x43145631>>

Fig. 4 *Portada diari "Mundo Obrero" del 18 de juliol del 1936*, extreta de http://www.generalisimofranco.com/18_julio/001/011.htm>

Fig. 5 *Francisco Largo Caballero a la presó, 1934*, extreta de <https://laverdadofende.blog/2013/02/08/stalin-y-largo-caballero/>>

Fig. 6 *Titular diari "Claridad" del 18 de juliol del 1936*, extreta de <https://www.todocoleccion.net/coleccionismo-revistas-periodicos/periodicos-diarios-guerra-civil~-ekl-pdgc~-periodico-claridad~-madrid-diario-republicano-1936~x77078693>>

Fig. 7 *Situació dels fronts el juliol del 1936*, extreta de <http://espahisto.blogspot.com.es/2011/09/tema-145-la-guerra-civil-la-sublevacion.html>>⁴³

Fig. 8 *Pancarta amb el lema republicà "No pasarán", Madrid, 1938*, extreta de https://es.wikipedia.org/wiki/No_pasarán#/media/File:C2%A1No_pasar%C3%A1n!_Madrid.jpg>

Fig. 9 *Els 5 intents de conquesta de Madrid per part del bàndol nacional*, extreta de <https://es.slideshare.net/algargos/la-guerra-civil-espaola-el-golpe-la-intervencin-extranjera-y-las-fases-blicas>>

⁴³ Totes aquestes figures són fragments de la mateixa imatge, per aquest motiu la font és la mateixa.

Fig. 10 Cartell propagandístic de l'Exèrcit Popular de la segona República, extreta de <https://miniaturasmilitaresalfonscanovas.blogspot.com.es/2011/11/querra-civil-espanola-el-ejercito.html?m=1>

Fig. 11 Situació dels fronts l'octubre del 1937, extreta de <http://espahisto.blogspot.com.es/2011/09/tema-145-la-guerra-civil-la-sublevacion.html>⁴¹

Fig. 12 Soldats republicans entrant a la ciutat de Teruel, 1938, extreta de https://elpais.com/diario/2005/09/04/domingo/1125805959_740215.html

Fig. 13 Situació dels fronts el juliol del 1938, extreta de <http://espahisto.blogspot.com.es/2011/09/tema-145-la-guerra-civil-la-sublevacion.html>⁴¹

Fig. 14 Tropes republicanes creuant el riu Ebre durant la Batalla de l'Ebre, 1939, extreta de <http://www.grandesbatallas.es/batalla%20del%20ebro.html>

Fig. 15 Nen refugiat creuant la frontera francesa, 1939, Juanma Garretes, extreta de <https://blogdehistoriaderafa.wordpress.com/page/6/>

Fig. 16 Refugiats espanyols creuant la frontera pel pas d'El Portús, 1939, extreta de <https://blogdehistoriaderafa.wordpress.com/page/6/>

Fig. 17 Coll d'Ares, 1939, Antoni Llagostera, extreta de <http://www.naciodigital.cat/elripolles/noticia/23142/100000/exiliats/republicans/coll/ares>

Fig. 18 Mapa del punts de pas dels refugiats cap a França, extreta de www.googlempas.com⁴⁴

Fig. 19 Discurs d'Edouard Daladier al parlament francès, 1939, extreta de <http://www.gettyimages.es/im%C3%A1genes/edouard-daladier-98877#british-prime-minister-neville-chamberlain-french-premier-edouard-picture-id615316680>

Fig. 20 Mapa amb els diversos camps d'internament francesos al sud de França, extreta de <http://lacntenelexilio.blogspot.com.es/2013/02/los-campos-de-concentracion-en-francia.html>

Fig. 21 Mapa dels camps i castells de refugiats al sud de França relacionats amb Emilio Álvarez Canosa, extreta de www.googlemaps.com⁴⁴

Fig. 22 Camp de septfonds, 1939, extreta de http://www.septfonds.com/septfonds_camp_judes03.htm

Fig. 23 Camp de septfonds, 1939, extreta de <https://traduccionespirenaicas.wordpress.com/2013/10/15/campo-de-septfonds-recuerdos-y-obras-para-ilustrar/>

Fig. 24 Refugiats espanyols als carrers de Collioure, 1939, extreta de http://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/exiliados-y-emigrados-19391999--0/html/ffdf03e4-82b1-11df-acc7-002185ce6064_7.html

Fig. 25 Camp de Bram, 1939, Agustí Centelles, extreta de http://www.elconfidencial.com/cultura/2015-08-30/espanoles-refugiados-campos-de-concentracion-guerra-civil_992024/

Fig. 26 Camp de Bram, 1939, Agustí Centelles, extreta de http://www.elconfidencial.com/cultura/2015-08-30/espanoles-refugiados-campos-de-concentracion-guerra-civil_992024/

Fig. 27 Platja d'Argelès-sur-Mer, 1939, extreta de http://www.elconfidencial.com/cultura/2015-08-30/espanoles-refugiados-campos-de-concentracion-guerra-civil_992024/

⁴⁴ Ambdues imatges foren creades per nosaltres a partir d'imatges extretes de l'aplicació Google Maps®.

Fig. 28 *Platja d'Argelès-sur-Mer, 1939*, extreta de <http://www.elconfidencial.com/cultura/2015-08-30/espanoles-refugiados-campos-de-concentracion-guerra-civil_992024/>

Fig. 29 *Llar d'infants del Castell de Montgrand, 1939*, extreta de <<http://www.cienciahistorica.com/2015/11/26/el-mexicano-que-salvo-la-vida-a-miles-de-judios-y-espanoles/>>

Fig. 30 *Gilberto Bosques Saldivar*, extreta de <<http://www.diariocultura.mx/2013/05/gilberto-bosques-un-heroe-mexicano/>>

Fig. 31 *Maqui explicant com desmuntar i netejar les armes*, extreta de <<https://fr.pinterest.com/pin/297096906655460192/>>

Fig. 32 *Maquis francesos a les muntanyes, 18 de setembre de 1944*, extreta de <<https://cronicasapiedefosa.wordpress.com/2015/11/01/maquis-operacion-reconquista-de-espana/>>

Fig. 33 *Mapa de les incursions guerrilleres durant l'operació RdE (1944-1945)*, extreta de <<http://memoriarepressiofranquista.blogspot.com.es/2015/11/maquis-operacion-reconquista-de-espana.html>>

Fig. 34 *Contraportada i pàg. 1 Volum 4294, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa*, Arxiu Nacional de Catalunya, extreta del fons personal d'Eduard Pons Prades, Arxiu Nacional de Catalunya.

Fig. 35 *Contraportada i pàg. 1 Volum 4296, Memòries "Uno del Campesino" d'Emilio Álvarez Canosa*, Arxiu Nacional de Catalunya, extreta del fons personal d'Eduard Pons Prades, Arxiu Nacional de Catalunya.

ELS ANNEXOS

La correspondència d'Eduard Pons Prades⁴⁵

⁴⁵ Els annexos d'aquest treball han sigut obtinguts del fons personal d'Eduard Pons Prades, Arxiu Nacional de Catalunya.